

Keel ja Kirjandus

4
2017

Eneken Laanes

Mäluvormid laagri- ja küüditamismälestustes

David Ogren

Finiitverbi mõju objekti käände *da*-infinitiiviga
objektikonstruktsioonis

Katre Kikas

Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale

Liva Bodniece, Audronė Kučinskienė,

Maria-Kristiina Lotman

Kreeka pärisnimed Eesti, Läti ja Leedu õpikutes

Toomas Paul

Kogumikust „Konfessioon ja kirjakultuur“

SISUKORD

ENEKEN LAANES. Trauma keelde tõlgitud. Kultuurideülesed mälu- vormid eesti laagri- ja küüditamismälestustes	241
DAVID OGREN. Finiitverbi mõju objekti käändele <i>da</i> -infinitiiviga objektikonstruktsioonis	258
KATRE KIKAS. Rahvaluulekogumine epistolaarses kontekstis. Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale	272
LĪVA BODNIECE, AUDRONĖ KUČINSKIENĖ, MARIA-KRISTIINA LOTMAN. Kreeka pärisnimed antiikkirjanduse õpikutes Baltimaade näitel	291

MISTSELLE

NEEME NÄRIPÄ. Kui kõik on väga halvasti. Kasulik ja kasutu klassi- kaline filoloogia	305
---	-----

RAAMATUID

CORNELIUS HASSELBLATT. Armastuse vangla	307
KRISTIINA ROSS. Eesti luule alustekst	309
TÕNU TANNBERG. „Sõda on ikka esimene kultuuriline samm rahvaste elus”	312
TOOMAS PAUL. Oi, aegu ammuseid...	316
VÄINO KLAUS. Väärtuslik teadusraamat	320

RINGVAADE

VALTS ERNŠTREITS, LEMBIT VABA. <i>In memoriam</i> Ojārs Bušs (28. IV 1944 – 3. I 2017)	323
Lühikroonika	325

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

TRAUMA KEELDE TÕLGITUD

Kultuurideülesed mäluvormid eesti laagri- ja küüditamismälestustes

ENEKEN LAANES

Kui Imbi Paju 2005. aastal Soomes esilinastunud filmi „Tõrjutud mälestused” näidati sama aasta novembris esmakordselt Eestis, tõi see uue viisi stalinistlike repressioonide ja võib-olla kogu nõukogude aja mäletamise Eestis. Film tekitas suure emotsionaalse vastukaja nii väljapaistvate kultuurikriitikute kui ka laiema publiku hulgas, justkui oleks küüditamisest ja Nõukogude vangilaagritest räägitud esimest korda (vt nt Luik 2005). Jäi mulje, et nende sündmuste mõju inimeste elule õnnestus pärast pea kaht aastakümnet kestnud mälutööd näidata alles selles filmis.

„Tõrjutud mälestused” oli uudne mitmes mõttes. Esiteks on see väga isiklik lugu režissööri emast ja tädist, kaksikõdedest, kes võeti vaevalt täisealiseks saanutena 1948. aastal NKVD poolt kinni kahtlustatuna metsavendade aitamises ja saadeti vangilaagrisse Arhangelski oblastis. Kuid film räägib ka selle suuresti mahavaikitud loo mõjust režissöörile, kes püüab filmi tegemise käigus mõista ema ja tädi läbielamisi, pannes nende loo kokku teiste represseeritute, ekspertide tunnistuste ja arhiivimaterjalide põhjal. Teiseks oli Paju film erakordne, sest see räägib vangilaagritest naiste soolise kogemuse kaudu ning käsitleb seksuaalse alanduse ja vägivalla teemat riikliku terrori kontekstis. Kolmandaks kasutab Paju loo jutustamiseks mõjusat filmimeediumit, mida ei oldud repressioonidest rääkimiseks Eestis varem kuigi palju pruugitud. Neljandaks, film valmis osaliselt Soomes ja ka esilinastus seal ning on teadlikult suunatud rahvusvahelisele publikule. Kõik need asjaolud muutsid filmi uudseks ja aitasid kaasa selle edule nii Eestis kui ka välismaal.

Kuid filmi ühes esimestest arvustustest, mis kannab kõnekat pealkirja „Nii hilja valmis siis Eesti esimene holokaustidokk!”, pakub Jürgen Rooste välja veel ühe filmi suure mõju põhjuse. Pangem tähele, film ei räägi holokaustist. See räägib Nõukogude vanglatest ja vangilaagritest ning isegi ei võrdle neid holokaustiga. Miks nimetab kriitik seda siis holokaustifilmiks? Ta põhjendab oma valikut nii: „Moodsa dokfilmikunsti ajaloovalla *lingua franca* on kindlasti holokausti-filmindus, lausa omaette žanr”, ja lisab, et „toda head keelt, millega õukonda, suure ilma akadeemilisse või siis vähemasti avalikku, üldkasutatavasse ruumi pääseks, räägivad siin veel vähesed” (Rooste 2005). Rooste näib ütlevat, et holokaustiteemalised filmid on loonud ajaloost rääkimiseks teatava keele, mis on „suures ilmas” arusaadav, aga mida Eestis veel hästi ei vallata. „Tõrjutud mälestused” on erakordne seetõttu, et kasutab Nõukogude repressioonidest rääkimiseks esmakordselt seda keelt. Kuigi film ei viita vähemalgi määral holokaustile, tunneb kriitik ära just selles mälukultuuris kujunenud keele, mida on aga võimalik kasutada ka teistest vägivaldsetest ajaloosündmustest rääkimiseks. Enne kui asuda täpsemalt uurima, mis keel see on ja kuidas see on kujunenud, tuleks selgitada, mida mõeldakse siin keele all.

Rooste tähistab sõnaga *keel* seda, mida mälu-uurijad nimetavad mäluvormiks. Ann Rigney on juhtinud tähelepanu sellele, et minevikust ei saa rääkida ükskõik kuidas. Selleks saab kasutada vaid seda keelt, neid mäluvorme, mis on vastavas ajaloolises ja kultuurilises kontekstis käepärast. Isegi kui eri inimgruppide ajalugu on alati unikaalne, on mäluvormid ja mäletamise tehnoloogiad sageli sarnased, kultuurideülesed, üksteiselt laenatud ja taaskasutatud (Rigney 2005: 24). Rahvusülese mälu uurijad ongi viimastel aastatel huvitunud sellest, kuidas jutustused, pildid ja mäluvormid kultuuride vahel rändavad ja kuidas ühes kultuurilises kontekstis kujunenud vorme kasutatakse ajalooliselt ja poliitiliselt hoopis erineva mineviku mäletamiseks (Erl 2011: 4). Kuid mis on siis see mäluvorm, millest Rooste räägib, ja kuidas see on kujunenud?

Rahvusülene mälukultuur ja trauma

Nüüdisaegne Teist maailmasõda puudutav mälukultuur, nagu me seda praegu tunneme, kujunes välja ajapikku. Kui vahetult pärast sõda pühendus Euroopa ülesehitustööle, pööramata suuremat ühiskondlikku tähelepanu sõja ajal toime pandud inimsusvastastele kuritegudele, siis alates 1960.–1970. aastatest tõusis ilmasõja mäletamise keskmesse Euroopa juutide hävitamine natside poolt. Varasemad modernistlikud tulevikuutoopiad ja progressiusk asendusid XX sajandi ajalooliste katastroofide mäletamisega.

Järgnevatel aastakümnetel leidis holokausti mäletamine laia kultuurilise kandepinna ka väljaspool Euroopat ja Põhja-Ameerikat ning 1990. aastate alguseks oli see kujunenud rahvusüleseks mäluks. Daniel Levy ja Natan Sznaider nimetavad seda ka kosmopoliitseks mäluks ning on näidanud, kuidas alates 1990. aastatest olid paljud riigid sunnitud suhestama oma rahvuslikku mälu selle ajaloosündmusega (Levy, Sznaider 2006). Lisaks kujunes holokaustist globaalne mäluimperatiiv, mõõdupuu, mis aitaks vastustada genotsiidi ja inimõiguste rikkumisi tulevikus. See tähendas ka seda, et holokausti abil sai rääkida teistestki vägivaldsetest ajaloosündmustest mujal maailmas. Michael Rothberg on näidanud, kuidas orjandusemälu USA-s ja Euroopa kolonialismi

ajalugu hakati üha enam teadvustama just võrdluses ja võistluses holokaustimäluga (Rothberg 2009).

Seoses holokausti esiletõusuga muutus mitte ainult see, mida minevikust mäletati – inimsusvastased kuriteod sõja kangelastegude asemel –, vaid ka see, kuidas seda tehti. Alates XX sajandi lõpust on läänemaaailm keskendunud mineviku mäletamisel mitte kollektiivsetele kangelastegudele, vaid üksikisikute psühholoogilistele kannatustele ja traumadele, pöörates tähelepanu sellele, kuidas tulla toime vägivaldsete sündmuste järelmõjuga inimeste eludele.

Antropoloogid Didier Fassin ja Richard Rechtman on uurinud, kuidas traumast on viimase kolmekümne aasta jooksul saanud keskne moraalne kategooria, mille abil mõtestada suhet minevikuga, ja nad on näidanud, et trauma esiletõusu taga ei olnud vaid psühhiaatria edenemine, mis võimaldas diagnoosida varem tähelepanuta jäänud nähtusi (Fassin, Rechtman 2009: 6). Pigem andis psühhiaatria nime nähtusele, mis oli kerkinud keskpunkti seoses ajaloolist arengutega, muutunud kultuurilise tundlikkuse ja kollektiivsete väärtustega.¹ Trauma tõusis esile 1970. aastatel, kui USA-s hakati tunnistama Vietnami sõja veteranide psühholoogilisi probleeme ja võitlema naiste õiguste eest. Ajaloolise vägivalda mõtestamisel sai trauma paradigma valdavaks aga 1990. aastatel seoses holokausti ohvrite tunnistustega. Tänapäeval on traumast saanud mäluvorm, kultuurikeel, mille abil on võimalik rääkida vägivaldsetest ajaloosündmustest üle kogu maailma ja mis on rahvusvaheliselt arusaadav.

Fassini ja Rechtmani trauma kui moraalse kategooria sotsiajalalugu on minu jaoks eriti huvitav, kuna see kaardistab moraalse sõnavara muutumist. See näitab, et trauma on keel, mille abil on alates XX sajandi viimasest veerandist hakatud mõtestama poliitilisi konflikte ja ebaõiglust, aga see ei ole olnud ainus keel – see asjaolu torkab silma eesti laagri- ja küüditamismälestustes.²

Artiklis uuringi seda, kuidas on muutunud stalinistlike repressioonide mäletamine Eestis viimaste aastakümnete jooksul. Artikli järgmine osa annab ülevaate laagri- ja küüditamismälestustest enne „Tõrjutud mälestusi”: kuidas need kerkisid esile alates 1970. aastatest eesti pagulaskogukondades ja alates 1980. aastate lõpust Eestis ning kuidas neist räägiti, kasutades ebaõigluse ja vahel vastupanu sõnavara. Näitan, et esimesed katsed mälestada küüditamist ja vangilaagreid olid kohaliku iseloomuga ja kasutasid tol ajal kultuuris käibivaid mäluvorme. Isegi kui holokaustimälu globaliseerumine ja trauma muutumine universaalseks moraalseks kategooriaks langes laias laastus kokku repressioonide avalikustamisega Eestis 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses, jäi taasiseseisvunud Eesti mäluks kultuur traumaparadigmast esialgu suuresti puutumata.

Trauma keel jõuab repressioonide mäluks kultuuri alles 2000. aastate keskel filmiga „Tõrjutud mälestused”. Artikli teises pooles näitan, kuidas Paju film erineb varasematest laagri- ja küüditamismälestustest, sest see keskendub üksikisikute psühholoogilistele kannatustele. Film juhatas sisse uue ajastu

¹ XX sajandi esimesel poolel anti vabrikutes vigastatud tööliste ja Esimeses maailmasõjas mürsuõki diagnoosi saanud sõdurite psühholoogilistele probleemidele negatiivne moraalne hinnang – neid peeti argpüksideks ja simulantideks (Fassin, Rechtman 2009: 39).

² Fassin ja Rechtman väidavad, et trauma vaatepunkt on asendanud rõhumise ja ebaõigluse sõnavara, mida varem kasutati mitmel pool maailmas. Nad juhivad tähelepanu sellele, et kasutatud sõnavara mõjutab oluliselt seda, kuidas inimesed tajuvad end poliitiliste subjektidena (Fassin, Rechtman 2009: 162, 212).

stalinistlike repressioonide mäletamises, sest alates sellest filmist on ebaõigluse ja vastupanu sõnavara tasapisi asendunud psühholoogiliste traumade omaga kui mitte mälukultuuris laiemalt, siis vähemalt kunstilistes mälu-meediumites. Samuti on repressioonide mäletamine nüüd suuresti suunatud väljapoole, rahvusvahelisele publikule ja kasutab kultuurideüleseid mäluvorme, mis muudavad Eesti ajaloo rahvusvaheliselt arusaadavamaks.

Traumateooria seletab tunnistusi, kus ei kasutata traumasõnavara, latentsusega. Traumad määratletakse varjatud hingedaavana, mis on tekkinud mingi sündmuse tagajärjel, mida inimene ei ole suutnud oma kogemusse põimida ja mis seetõttu annab endast tunda alles hiljem, põhjustades hingedaasid just oma nähtamatuse ja mõistetamatusega (Caruth 1995: 4). Trauma-diskursuse seisukohalt võiks öelda, et kui taasiseseisvunud Eesti mälukultuur ei kasuta repressioonide mäletamiseks esialgu traumasõnavara, siis tuleneb see sellest, et traumad on latentses staadiumis. Fassini ja Rechtmani trauma-ajalugu lubab aga oletada, et kannatuste mittetraumaatilise mäletamise puhul võib olla tegemist teistsuguse mäluvormiga. Catherine Merridale, kes on uurinud stalinistlike repressioonide sotsiaalset mälu Venemaal, tunnistab, et tema jaoks ei olnud trauma mõiste uurimistöös kuigi kasulik: „Eesmärk ei ole seada kahtluse alla kannatuse ja trauma suurt ulatust Nõukogude Venemaal, vaid näidata, et inimesed suhtusid sellesse teistmoodi” (Merridale 2010: 381). Ta väidab, et isegi kui kannatused on universaalsed, on nendega toime-tuleku viisid kultuuriti erinevad.

Laagri- ja küüditamismälestused enne „Tõrjutud mälestusi”

Kuna vangilaagrid ja küüditamine³ olid Nõukogude Eesti avalikkuse üheks kõige suuremaks tabuks kuni režiimi lõpuni, siis ilmusid esimesed stalinistlikke repressioone käsitlevad tekstid paguluses, peamiselt alates 1970. aastast Rootsis. Nende autorid olid Siberist tagasi tulnud ja siis läände emigreerunud inimesed või olid need kirja pandud Eestis ja siis Rootsi smugeldatud.⁴ Kui vaadata esimeste aruannete vormi, siis on nende peamiseks eesmärgiks informatsiooni andmine: vangilaagris ja küüditamisel kogetud vintsutuste, nälja, külma, äärmise puuduse ja haiguste võimalikult täpne dokumenteerimine. Need kained isiklikud tunnistused ei psühhologiseeri kogemust ja kasutavad pigem ebaõigluse kui trauma keelt.⁵ Mõeldud tõstma pagulaskogukonna

³ Siinses artiklis käsitlen vangilaagri ja küüditamise mälestusi koos. Kuigi elu laagris ja asumisel oli väga erinev, on need mälestused moodustanud nõukogudejärgses Eestis ühise mälukehendi. See on seletatav asjaoluga, et mõlemal juhul paigutati inimesed ümber võõrasse kultuurikeskkonda, nende liikumisvabadus oli piiratud ja nad pidid tegema sunnitööd.

⁴ Maria Kopperman „Minu 12 aastat Siberis” (1972); Rutt Eliaser „Passita ja pajata” (1985), „Üheksa ametit” (1986); Aili Helm „Kuradil ei ole varju: märkmeid nõukogude naistevanglast 1946” (1979), „Vägivallamaa” (1982), „Režiim – see kõlab uhkelt” (1984). Maria Kopperman represseriti kaks korda: 1941. aastal saadeti ta vangilaagrisse, 1949. aastal asumisele. Ta vabanes 1955 ja emigreerus Rootsi 1968. aastal. Rutt Eliaser represseriti samuti kaks korda, ta emigreerus 1977. aastal. Aili Helm on Hilja Rüütli pseudonüüm. Rüütli vangistati 1945. aastal ja saadeti 11 aastaks Vorkuta laagrisse. Ta kirjutas oma ilukirjanduslikud memuaarid koostöös kaasvang Helmut Tarandiga.

⁵ Oma lugu ellujäämise mena esitav Kopperman kasutab uskliku inimesena ka jumaliku ettehoolduse motiivi. Helm kujutab oma kogemusi vangilaagris sarkastiliselt ja sõjakalt vastupanu võttes.

teadlikkust, oli nende mõju kodumaal piiratud. Kui mõni tekst smugeldatigi tagasi Eestisse, siis ei pääsenud see kuni 1980. aastate lõpuni avalikku sfääri mõjutama.

Taasiseseisvumise perioodil 1980. aastate lõpus sai just repressioonide avalikustamisest ühiskonna uuenemise üks vedureid. Laagri- ja küüditamis-mälestused, mis olid säilinud erasfääris, tungisid avalikku ruumi ajakirjan-duse, ajalooliste ülevaadete, ilukirjanduse ja teatri (Merle Karusoo, Jaan Kruusvalli, Rein Saluri) kaudu (Anepaio 2003: 209–214). Stalinismi pärandi esilekerkimist toetasid esimesed seadusandlikud katsed anda repressioonidele juriidiline hinnang, seoses 1949. aasta küüditamise 40. aastapäevaga 1989. aasta märtsis aset leidnud mälestusrituaalid, samuti teaduslikud lähenemis-katsed.⁶ Ometi pärinevad esimesed mahukamad ja terviklikumad aruanded ilukirjandusest. Teiste hulgas torkavad silma kolm teksti: Heino Kiige „Maria Siberimaal” (Loomingus 1987, raamatuna 1988) ja Arvo Valtoni „Masendus ja lootus” (1989), mis räägivad 1949. aasta küüditamisest, ning Raimond Kaug-veri „Kirjad laagrist” (1989), mis põhineb tema kogemustel Vorkuta vangilaagris.

Ilukirjandusliku vormi valik repressioonidest rääkimiseks oli kindlasti tingitud tekstide kirjutamisajast. Nagu Gulagi-kirjanduse puhul üldisemalt, lubas vaid kunstilisele vabadusele toetumine hellitada ilmumislootust (Toker 2000: 123).⁷ Kuid ilukirjanduslik vorm toimis ka teatava enesetsensuuri vahendina ja selle valik mõjutas oluliselt tunnistuse andmise viise. Kuigi Kiige, Valtoni ja Kaugveri tekstid on üsnagi erinevad, ei keskendu ükski neist traumaatilistele kannatustele.

Esimene ja omas ajas kõige mõjukam küüditamise kujutus, Kiige „Maria Siberimaal” põhineb autori 1949. aastal Novosibirski oblastisse saadetud ema ja noorema venna mälestustel. Peategelase Maria silmade läbi esitatud romaan on otsekohene ja realistlik kolmandas isikus aruanne küüditamise erinevatest tahkudest. Isegi kui räägitakse tundejõuliselt laste nälgimise ja surmaga seotud hirmudest ja valust, ei kujutata neid traumaatilises võtmes. Romaan algab äärmise puuduse kirjeldusega, kuid jutustab loo edenevast võitlusest ellujäämise nimel, mille käigus küüditatud ehitavad oma elu nul-list jälle üles. Samuti on see lugu maaharijatest, kes eesti talupojaetikale toetudes loovad põllumajandusliku oasi keset kollektiviseerimise hädaorgu. Romaani vastuvõtt oli kahetine. Mitmed kriitikud märkisid, et isegi kui see oli kirjutatud liiga vara, selleks et saada avaldamisluba, ilmus see siiski liiga hilja. Arvati, et oma lepitava tooni ja karmi reaalsuse liiga leebe kirjeldusega oli Kiik maksnud suurt lõivu (enese)tsensuurile (Uibo 1989: 125; Mikli 1987). Kuid kriitikute nurin ei kahandanud selle romaani kui küüditamiskogemuse esimese avaliku aruande mõju nii represseeritute hulgas kui ka laiemalt.

Valtoni 1949. aasta küüditamise mälestustel põhinev „Masendus ja loo-tus” on palju rusuvam aruanne pikkadest nälja- ja puuduseaastatest küüdita-tute kogukonnas Novosibirski oblastis, kuid ka see ei keskendu kannatustele.

⁶ Esimene seadusandlik initsiatiiv tuli ENSV Ülemnõukogult juba 1988. aasta detsembris. Kahe massiküüditamise, 14. juuni 1941 ja 25. märtsi 1949 aastapäevi hakati ametlikult tähistama 1994. aastal. Esimese represseerimispoliitika ja inimsusvastaste kuritegude uurimise komisjoni lõi Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidium 1992. aastal. Vt Tamm 2012: 138, 143, 149.

⁷ Kiik kirjutas „Maria Siberimaal” 1978. aastal ja levitas seda käsikirjas. Valton kirjutas „Masenduse ja lootuse” 1983–1984, kuid ei saanud veel 1987. aastalgi ilmumisluba.

Valtoni vormivalik on eriti huvitav, oli ta ju teinud endale nime modernistliku autorina. „Masendus ja lootus” on aga pigem traditsiooniline kolmandas isikus panoraamromaan, mis kasutab vahelduvat sisemist fookust ja näitab sündmusi seega väga paljude inimeste vaatepunktist. Sellisena keskendub jutustus sotsiaalse maailma ja asumisega toimetulemise viiside erinevustele küüditatute kogukonna lõikes. Isegi kui Valton lõpetab oma romaani sõnadega: „Mida pidi ta ütlema kokkuvõtteks siinveedetud aastate kohta? Ta ei mõistnud ütelda muud, kui et kogu see asi ei tulnud kellelegi ega millelegi kasuks. [...] Seda kõike ei olnud tarvis, sellele ei pidanud vaatama kui paratamatusele. [...] Inimestele oli tehtud ränka ülekohut ja seda ei saanud andeks anda” (Valton 1989: 606), jääb tema noortele inimestele, nende hariduspüüdlustele ja kõige-kiuste-elujanule keskenduva romaani lõpus siiski kõlama lootuse noot. Hiljutises intervjuus ütleb Valton, et see mitte täiesti lohutu pilt küüditamisest võib olla tingitud noorest east, mil ta neid sündmusi koges (Valton 2013).

Novellikogu „Kirjad laagrist” räägib Kaugveri kogemustest Vorkuta vangilaagris, kus ta pärast lühikest perioodi kaevanduses töötas laagrihaiglas. Autori eessõna andmeil on novellid kirjutatud juba laagris ja saadetud kirjadega Eestisse.⁸ Kuigi Kaugver rõhutab teose tunnistuslikku iseloomu, juhib ta tähelepanu tekstide kirjanduslikule vormile. Tõepoolest, novellid on väga maupassantlikud, surudes jubedad seigad traditsioonilise novelli, vahel isegi anekdoodi vormi. Selline kujutus, kus jutustaja ei anna tagantjärele hinnangut tegelase moraalselt kahtlasele käitumisele laagrioludes – võte, mis iseloomustab näiteks paljusid Varlam Šalamovi lugusid –, pani mõned kriitikud nurisema (Hinrikus 1990: 554; Kiin 1991: 996). Kuid seda võib vaadata ka kui ilustamata tõe laagris ellujäämiseks vajalikust moraalsest mugandumisest.

Kaugveri juhtumi põhjalikum uurimine, mis peab paraku jääma edaspidiseks, võiks avada veelgi huvitavamaid tahke laagrielu ja selle kujutamise kohta. Nimelt oli Kaugveril 1980. aastate lõpus olemas veel üks käsikiri, novellikogust täiesti erineva tooniga romaan „Põhjavalgus”, mis oli kirjutatud vahetult pärast vabanemist, kuid mida ta 1980. aastate lõpus teadmata põhjustel trükki ei lasknud (ilmus alles 2010). Kaugveri kirjade võrdlus ilukirjanduslike tekstidega („Põhjavalgus”, „Kirjad laagrist”, „Nelikümmend küünalt”) annaks süvasissevaate sellesse, kuidas kirjutamis- ja ilmunumisa ühiskondlik situatsioon mälestusi vormib.

Samasugune mittetraumaatiline hoiak, mis iseloomustab esimesi ilukirjanduslikke tekste, on omane ka paljudele nõukogude ajal kirjutatud ja pärast Eesti taasiseseisvumist avaldatud laagrimälestustele. Kõige silmapaistvam neist on kahtlemata Otto Tiefi valitsuse haridusministri Arnold Susi „Võõrsil vastu tahtmist” (2011). Susi võeti kinni 1944. aastal ja saadeti kaheksaks aastaks vangilaagrisse ja veel viieks asumisele. Lisaks sellele, et ta oli üks kõrge-
maid ellujäänud võimuesindajaid, on tema lugu huvitav ka seetõttu, et 1945. aastal sõbrunes ta Lubjanka vanglas Aleksander Solženitsõniga ja võõrustas teda Eestis aastatel 1965–1967, mil Solženitsõn töötas oma „Gulagi arhiplaagi” kallal (Solženitsyn 1997: 42–58).

Susi enda „Võõrsil vastu tahtmist”, mis oli kirjutatud 1950. aastate lõpus Abakanis asumisel ja mida Solženitsõn kasutas oma suurteose kirjutamisel

⁸ Kaugveri kirjad oma tulevasele abikaasale Sigrid Kurvisele näivad seda väidet kinnitavat. Kuigi novellide käsikirjad ei ole usutavasti säilinud, on kirjades viiteid kaasapandud ilukirjanduslikele tekstidele. Tänan Katrin Kaugveri võimaluse eest lugeda tema isa kirju tema emale.

(Solzhenitsyn 1997: 52), on äärmiselt kaine ja vaoshoitud isiklik, aga mitte psühholoogiseeritud aruanne oma läbielamistest. Tema memuaarid on kõige terviklikumad ja ülevaatlikumad eesti laagrimälestused ning neil on kõik tüüpilised Gulagi-mälestuste tunnused, nagu isikliku sidumine kollektiivsega, vangipõlve erinevate etappide ning teemade (vangistamine, nälg ja puudus, kriminaalkurjategijate vägivald, alaealiste kurjategijate kius jne) väljatoomine (Toker 2000: 74). Tekst on kirja pandud asumisel, ilma ligipääsuta laiemale kontekstile, ja on seega suletud klaustrofoobilisse laagrimaailma, kuid ometi on Susil oma kindel vaatenurk. Juristina oli Susi huvitatud Nõukogude repressioonide (väärastunud) juriidilisest küljest ja kirjutab seepärast justkui kujuteldavale kohtule tunnistusi andes. Tema peamine eesmärk ei ole kannatuste kirjeldamine, vaid Nõukogude repressioonisüsteemi, topograafia ja laagrirutiini võimalikult täpne dokumenteerimine. Jääb üle vaid kahetseda, et eesti kõige põhjalikumad ja paremini kirjutatud laagrimälestused ilmusid nii hilja ega pääsenud mõjutama mälukskultuuri juba 1990. aastatel.

See paratamatult põgus ülevaade näitab, et esimeste nii memuaarses kui ka ilukirjanduslikus vormis kirjutatud laagri- ja küüditamismälestuste siht oli dokumenteerida kogemusi, mis olid küll olemas repressseeritute sotsiaalses mälus, kuid mille üksikasjad olid nõukogude ajal laiemale avalikkusele suures osas teadmata. Selle eesmärgi täitmiseks kasutati pigem traditsioonilisi autobiograafilise jutustuse vorme ja ilukirjanduslikke žanre, mis olid eesti kultuuris tol ajal käepärast, kuid millest üheski ei keskendunud traumaatilistele kannatustele (Hinrikus 2011).⁹ Läbielatu psühholoogilise tahu asemel rõhutavad need aruanded ellujäämise asjaolusid või harvemini kasutavad sõjaka vastupanu retoorikat. Esimesed ülevaatlikud tekstid 1980. aastate lõpust olid olulised, kuna mõjutasid teatud määral seda, kuidas mäletati stalinistlikke repressioone 1990. aastatel taasiseseisvunud Eestis.

1990. aastatel said küüditamis- ja laagrikogemuste lahtirääkimise peamiseks meediumiks elulood, mida hakati süstemaatiliselt koguma alates 1980. aastate lõpust. Kuna repressseeritud said tänu seadusandlikele algatustele ja mälestusrituaalidele ühiskonnas üha rohkem tähelepanu, põhjalikud ajaloolised ülevaated eestlaste käekäigust Nõukogude vangilaagrites ja asumisel aga viibisid, siis sai just üksikisikute elulugude rolliks täita nõukogude ajalookirjutuse „valged laigud” (Kõresaar 2005: 19). Elulugusid koguti avalike võistluste kaudu, mida organiseerisid Eesti Muinsuskaitse Selts, Eesti Kirjandusmuuseumi kultuurilooline arhiiv ja alates 1996. aastast eraldi selles loodud Ühendus Eesti Elulood.¹⁰

Elulugudes avanev pilt sellistest valusatest kogemustest nagu perekondade lahutamine ja hävitamine, pikaajaline nälg, puudus ja kurnatus on palju karmim kui 1980. aastate lõpu ilukirjanduslikes kujutustes. Ometi ei kasutata elulugudes trauma sõnavara, vaid pigem „õiguslik-poliitilist repertuaari” (Kõresaar 2005: 73). Tiina Kirss väidab, et traumateooria ei sobi eesti küüditatute elulugude analüüsimiseks, sest nende autorid ei taha loobuda teo- võimelise subjekti positsioonist. Kirsi osutus ühele eluloole, kus autori rõhk on

⁹ Käsitledes Susi meenutusi „Võõrsil vastu tahtmist”, ütleb Rutt Hinrikus: „Nii Susil kui ka teistel tema sugupõlve inimestel on eeskujuks eelkõige varasem traditsioon. Vastavalt sellele püütakse kirjutada objektiivselt, viha ja eelistusteta (*sine ira et studio*) ja mitte liiga palju tähelepanu pöörata jutustaja isikule, vaid kirjeldada ümbrust ja olusid, lubada endale mõni arutlus inimloomuse üle.” (Hinrikus 2011)

¹⁰ Elulugude kogumise kohta vt Hinrikus 2003; Hinrikus, Kõresaar 2004.

„trotsliku, isegi dissidentliku moraalse hoiaku väljajoonistamisel, enese määratlemisel aktiivse tegutseja, mitte passiivse ohvrina” (Kirss 2004: 123), näib iseloomustavat ka paljusid teisi elulugusid.

Vaprust säilitav ja vastupidamist rõhutav kujutusviis võib olla seotud avalike üleskutsete abil kogutud elulugude žanri ja selle normatiivsete piirangutega. Ene Kõresaar on juhtinud tähelepanu sellele, et 1990. aastate üleskutsed ja võistlusekuulutused olid rahvusliku mündiga ja aetasid üksikisikute elulood ning nende kogumise rahvusliku ajaloo taastamise konteksti (Kõresaar 2004: 89). Sellest tulenevalt tõlgendasid autorid oma elu kogukondlikust identiteedist lähtuvalt ning rõhutasid nii isiklikku kui ka kollektiivset ellujäämist ja vastupanu (Kurvet-Käosaar 2013: 132). Catherine Merridale on samuti märganud, et kollektiivne fookus aitab inimestel oma isiklike läbielamistega toime tulla (Merridale 2010: 381). Kui Leena Kurvet-Käosaare jaoks toimib kollektiivne raam varjuna, mis katab kinni trauma, mida on kogetud, aga millest jäetakse rääkimata,¹¹ siis Merridale pakub välja, et kogukondlik jutustamisviis võib tõepoolest aidata valusatest mälestustest üle saada. Siit kasvab välja idee, et kannatustest rääkimise ja nende läbitöötamise viisid võivad olla ajalooliselt ja kultuuriliselt erinevad.

Tiina Kirss väidab, et eesti elulugusid on mõjutanud „kultuuriliselt olulised ja ajalooliselt spetsiifilised tõlgendusfiltrid ning metanarratiivid subjektuse, agentsuse, soolisuse ja suuremas kollektiivis osalemise kohta” (Kirss 2004: 114). Vielda Skultans ja Ene Kõresaar on näidanud, et Läti ja Eesti kontekstis on üheks selliseks filtriks rahvuslik kirjandustraditsioon (Skultans 1998: xii; Kõresaar 2005: 78–80). Tundubki, et 1990. aastatel kogutud Eesti elulugusid oli mõjutanud ka 1980. aastate ilukirjanduslikud aruanded, eriti romaan „Maria Siberimaal”, millega elulugude autorid kinnitavalt või kriitiliselt suhestuvad.¹²

„Tõrjutud mälestused” kui traumaatiline järelmälu

Erinevalt 1980. aastate ilukirjanduslikest tekstidest ja 1990. aastatel mälu- ja kultuuri vallanud elulugudest kasutab Imbi Paju film „Tõrjutud mälestused” teistsuguseid tõlgendusfiltreid ning keskendub vangilaagrikogemuse traumaatilistele tahkudele ja ohvrite psühholoogilistele kannatustele. Ta alustab filmi viitega mitte ainult vangistatute ja küüditatute, vaid ka nende laste ja lastelaste repressioonidest tingitud hingehaavadele: „Lapsepõlves ma ärkasin tihti selle peale, et mu ema nägi luupainajalikke unenägusid ja hüüdis unes appi. Tema unenägude õudused olid Stalini sunnitöölaagrid ja tema elu ohustavad Nõukogude sõdurid. Neis unenägudes ei pääsenud ta kunagi tagasi oma ema juurde. Need unenäod viisid mind lapsena häireseisundisse. Selle loo stsenaarium hakkaski minus kujunema juba lapsepõlves. Sunnitöölaagrid ja surmalaagrid tulid minu alateadvusesse ema unenägude kaudu.” Lisaks kaadritagusele jutustajahäälele, mis positsioneerib end ühemõtteliselt repres-

¹¹ Leena Kurvet-Käosaar väidab, et elulugude autorid alarõhutavad teadlikult oma kogemuse traumaatilisi aspekte, et tulla vastu rahvusliku identiteedi vajadustele, mis on ehitatud vastupidamisele ja ellujäämisele (Kurvet-Käosaar 2013: 132).

¹² Vt nt Valli-Anette lugu raamatus „Siberilood: eestlaste siberiteekond ja selle järelkajad” (Kirss 1998: 131).

sioonide ohvrina, on režissöör filmis kohal ka visuaalselt, saates ema, tädi ja teisi naisi käikudel valusate mälestustega seotud paikadesse.

Tulenevalt režissööri väga isiklikust seotusest filmi ainesega, on Nõukogude repressioone käsitletud perekondliku kujundi kaudu. Claire Kahane on näidanud, et holokaustimälu kujutatakse äärmuslikku ajaloosündmust väga tihti ema ja lapse suhte hävitamise kaudu, mis peaks psühhoanalüüsi järgi olema inimese psüühika kaitsekiilbiks: „Kui imikuea esimene trauma on ema kaotus, siis on ema-lapse suhte traumaatilise lõhkumise kasutamine raskesti edasi antava ajaloolise trauma kujutamiseks nii loogiliselt möödapääsmatu kui ka universaalselt mõjus” (Kahane 2000: 164). Ema-lapse suhe, mille kaudu Paju käsitleb stalinistlikke repressioone, ei puuduta vaid tema suhet oma emaga. Tema ema ja tädi kannatused on samuti seotud emast lahutamisega ja hiljem kaksikõdede eraldamisega, mille meenutamine on filmi emotsionaalselt kõige raskem hetk.

Fookus kannatanute lastel teeb „Tõrjutud mälestustest” järelmälu filmi. Marianne Hirsch kirjeldab järelmälu mõiste abil holokaustis ellujäänute laste või lastelaste suhet oma vanemate ja vanavanemate läbielamistega, „mida nad „mäletavad” jutustuste ja piltide kaudu, millega nad on üles kasvanud, kuid mis on nii võimsad, monumentaalsed, et moodustavad omaette mälestusi” (Hirsch 1999: 8). „Tõrjutud mälestused” on järelmälu akt, sest see on ennekõike teise põlvkonna esindaja retk minevikku. Režissöör püüab saada selgust loos, mida esimene põlvkond ei taha mäletada, seda asjaolu on filmis korduvalt rõhutatud. Peategelased ütlevad mitut puhku, et ei soovi oma läbielamistest rääkida. Kui Hirsch nimetab jutustusi ja pilte, siis Paju rõhutab, et temani jõudis ema ja tädi läbielatu pigem vaikimise kaudu. Et minevikult katet kergitada, intervjuueerib Paju ema ja tädi saatusekaaslast, eksperte ja isegi repressioonide täideviijaid ning kasutab arhiivimaterjale.

Põhjus, miks „Tõrjutud mälestuste” peategelased ei soovi minevikku meenutada, on osaliselt seotud sooliste kogemustega. Paju film püüab käsitleda teemat, millele ei olnud repressioonide mälu kultuuris varem kuigi palju tähelepanu pööratud – naiste elu vangilaagris ja asumisel. Nagu eelnev põgus ülevaade laagrikirjandusest näitas, on nende autorite ja peategelaste hulgas palju naisi, seda ka seetõttu, et küüditati rohkem naisi ja rohkem naisi jäi ellu.¹³ Kuid kuna 1990. aastate mälu kultuur oli pigem meeste keskne, rõhutas vastupanu nõukogude režiimile ja seega meeste võitlust Saksa sõjaväes ja metsavendadena, siis jäi suur osa naistele eriomaseid kogemusi mälu kultuuris tähelepanuta (Kirss 2005: 17; Kurvet-Käosaar 2003). Neile osaks saanu, mis oli vastuolus 1990. aastate mälu kultuuri meheliku heroismiga ja millest Paju üritab rääkida, puudutab ennekõike seksuaalset alandust ja vägivalda.¹⁴ Isegi filmis ei saa ta seda teemat otse käsitleda. Tema ema ja tädi meenutavad seksuaalse alanduse olukordi, kuid jätavad palju asju ütle mata ja anuvad võimalust mitte rääkida.

¹³ 1949. aastal Baltikumist küüditatutest olid kaks kolmandikku naised ja lapsed (Strods, Kott 2002: 20). Enamik 1941. aastal küüditatud mehi lasti maha või saadeti laagrisse ning neist jäi ellu vähem kui 50 %, samal ajal kui enamik naisi saadeti asumisele (Pettai, Pettai 2015: 46, 55), kus ellujäämisvõimalused olid mõnevõrra paremad.

¹⁴ Tiina Kirss on näidanud, et elulugudes kohtab üksikuid viiteid seksuaalse vägivalda ohule või katsele, kuid need jäävad äärmiselt reserveerituks (Kirss 2005: 30).

Selleks et küsimust siiski uurida, koostab Paju mõttelise arhiivi ema ja tädi saatusekaaslaste tunnistustest. Ta intervjuueerib teisi naisi, keda peeti kinni NKVD Tallinna peakorteris Pagari tänaval või Patarei vanglas ja kes annavad ülevaate seal aset leidnud julmusest. Kõige tähelepanuväärsem on ehk Hilja Rüütli meenutus, kelle lugu on meile tuttav paguluses ilmunud raamatutest. Nii seal kui ka filmis kirjeldab ta piinamise ja seksuaalse alanduse episoode läbi musta huumori prisma, mis näib olevat tema viis kogetuga toime tulemiseks. Kuid hoolimata Rüütli otsekohesusest näib seksuaalse vägivalda küsimus filmitegijat siiski painavat. Seepärast kasutab ta teema avamiseks lisaks naiste tunnistustele NKVD Kresti vangla valvuri Danzig Baldajevi (1925–2005) joonistusi, püüdes piltide abil justkui täita lünki tunnistajate jutustustes.

Baldajevi joonistuste kasutamine toob meid tagasi järelmälu juurde. Hirsch rõhutab, et teine ja kolmas põlvkond kasutavad esimese põlvkonna kogemuse mõtestamisel lisaks nende mälestustele (ja vaikimise korral nende asemel) olemasolevaid kultuurilisi representatsioone, aga ka kujutlust ja projektsiooni (Hirsch 1999: 8). Järelmälu on seega kultuuriliselt vahendatud, kasutab igasuguseid kättesaadavaid tekstilisi ja visuaalseid allikaid, et varasemate põlvkondade läbielamisi mõtestada. Kuid Baldajevi joonistused ei ole „Tõrjutud mälestuste” seisukohalt siiski probleemitu leid ja seda mitte ainult tema mineviku, vaid ka nende viiside tõttu, kuidas ta seksuaalset vägivalda kujutab.

130 Briti kirjastuse Fuel väljaandesse koondatud Baldajevi joonistust (Baldaev 2010)¹⁵ annavad osalt kronoloogiliselt, osalt temaatiliselt korrastatud ülevaate nõukogude režiimist. Kuid Baldajevi piltide põhirõhk on NKVD piinamismeetoditel, sealhulgas seksuaalsel vägivaldal. Pildid on nii võikad, et mõned kriitikud on pidanud neid kiimalisteks (Brown 2010). Baldajev keskendub oma kujutuses kurjategijatele ja naudingule, mida nad piinamisest tunnevad. Visuaalset rõhku kurjategijatel tugevdavad piltide tekstiosad, mis annavad edasi nende kõnet. Ohvrid on neil piltidel vaid tummad seksualiseeritud kehad. Kui Paju näitab Baldajevi pilte oma filmis, siis leevendab ta neid sellega, et fragmenteerib pilte kaamera liikumise abil. Kaamera peatub vaid ohvritel ja näitab kogu pilti episoodi lõpus.

Kuigi pole põhjust kahelda joonistuste faktitruuduses, on kunstilised valikud need, mis on ilmselt ajendanud väljaande toimetajaid pilte täiendama ja justkui tõendama viidetega Gulagi-kirjanduse klassikale, Solženitsõnile, Šalamovile jt. Pildid ei ole raamatus seega Nõukogude repressioonide vahetud tõendid, nagu Paju kasutab neid oma filmis, vaid vajavad ise tekstiliste allikatega tõendamist. Joonistuste kasutamine filmis näitab, kui suurt rolli mängivad kultuurilised representatsioonid selles, kuidas järgnevad põlvkonnad mõtestavad vägivaldsetes ajaloosündmustes ellujäänutele osaks saanut.

Vahekokkuvõtteks võib öelda, et „Tõrjutud mälestused” tõi eesti mälu-kultuuri täiesti uue vangilaagrite ja küüditamise mäletamise viisi, mis keskendub üksikisikute traumale ja selle järelmõjudele järgnevates põlvkondades. Hoolimata teema tundlikkusest õnnestub Pajul tuua avalikkuse ette naistele eriomased seksuaalse alanduse ja vägivalda kogemused. Kuid see film on ka või isegi ennekõike teisest põlvkonnast, autorit painavast teadmatusest,

¹⁵ Paju kasutab joonistusi oma filmis enne, kui need 2010. aastal Fueli väljaandel laiemalt kättesaadavaks said.

mis tema lähedastele täpselt osaks sai ja kuhu asetada nende läbielatu filmi tehes kokku kogutud jutustuste ja piltide kontekstis.¹⁶

Alates sellest filmist on lähenemine stalinistlikele repressioonidele trauma vaatepunktist muutunud kunstilistes mälu-meediumides valdavaks. Mõelgem siin kas või Sofi Oksase romaanile „Puhastus” (2008), mis kujutab repressioone samuti naistevastasest seksuaalsest vägivallast tingitud psühholoogiliste traumade vaatepunktist, või Leelo Tungla raamatutele „Seltsimees laps” (2008) ning „Samet ja saepuru” (2009), mis kujutavad Siberisse saadetud ema ja vanaemata jäänud lapse hingeelu. Torkab silma, et kunstiliste mälu-teoste tasandil on mälu-kultuuri fookus kandunud meeste vastupanuvõitluselt naistevastasele seksuaalsele vägivallale ja psühholoogilistele kannatustele.

Mäletamine kui tõlge

Viimase kümnendi mälu-teoste, psühholoogilistele kannatustele keskenduvat mäluvormi kasutavate filmide ja raamatute juures torkab silma veel üks ühis-joon. Need on suunatud rahvusvahelisele, mitte kohalikule publikule. „Tõrjutud mälestused” oli osaliselt tehtud Soomes ja esilinastus Helsingis. Film raamib peategelaste lugu põhjaliku, eesti vaataja jaoks üleliigsegi ajaloolise kontekstiga ja on seega suunatud teadlikult Eestist väljapoole. See lubab oletada, et kultuurideüleste mäluvormide kasutamise taga on muuseas soov kõnetada rahvusvahelist publikut. Meenutagem, et Rooste iseloomustab oma arvustuses Paju mäletamisviisi kui keelt, millega pääseb õukonda, suure ilma akadeemilisse või vähemalt üldkasutatavasse ruumi (Rooste 2005). Kui mälutööd peetakse tavaliselt oluliseks asjasse puutuva kogukonna sidususe seisukohalt, siis miks jutustavad viimase kümnendi mälu-teosed Eesti ajaloost ennekõike rahvusvahelisele publikule? Et seda mõista, tuleb lühidalt peatuda mäletamise poliitilistel aspektidel.

Väljapoole, rahvusvahelisele areenile suunatus on iseloomustanud taasiseseisvunud Eesti mälu-kultuuri juba alates 1990. aastate algusest ja sellel on mitu põhjust. Kuna pärast Nõukogude Liidu lagunemist on Venemaa korduvalt eitanud Balti riikide okupeerimist 1940. aastal ega ole riiklikul tasandil tegelenud stalinistlike repressioonide uurimise, hukkamõistu ega mäletamisega (Etkind 2013), siis on Balti riigid ajaloolise õigluse jaluleseadmise eesmärgil otsinud oma kohalikule minevikule rahvusvahelist tunnustust. Teisalt, nagu juba öeldud, langes liberaliseerumine Ida-Euroopas kokku murrangutega üleilmises mälu-kultuuris, kui holokaustimälu sai rahvusülene mälu. Sellega kaasnes rahvusvaheline poliitiline ja kultuuriline ootus lõimida holokaustimälu ka Ida-Euroopas taastatud rahvusriikide kujunemises olevasse rahvuslikku mällu ning tegeleda kohaliku holokausti ajalooga. 1990. aastatel suhtusid paljud Ida-Euroopa riigid sellesse survesse vaenulikult, sest stalinistlike repressioonide pärandi uurimine tundus palju pakilisem (Blacker, Etkind 2013: 4; Pettai 2011: 159). Vastuolu kohalike huvide ja rahvusvahelise surve vahel tekitas vajaduse seletada oma ajalugu välismaal.

Euroopa Liidu laienemine andis Ida-Euroopa riikidele uue võimaluse teha oma hää l kuuldavaks erinevates Euroopa foorumites. Alates sellest ajast on

¹⁶ Filmiga samanimelises raamatus „Tõrjutud mälestused” (2007), mille fookus on filmi omast laiem, rõhutab Paju korduvalt selle ebakindluse piinavat mõju. Vt Paju 2007: 235.

tehtud mitmeid katseid Nõukogude Liidu inimsusvastaste kuritegude rahvusvaheliseks hukkamõistmiseks. Maria Mälksoo on näidanud, et Ida-Euroopa riikide algatused kasutavad selleks holokaustimälu malli ja püüavad oma ajaloole tunnustust otsida universaalsetes inimsusvastaste kuritegude hukkamõistu terminites (Mälksoo 2014: 84).

Kui poliitilisel tasandil on holokausti mallide kasutamine ja rahvusvaheline selgitustöö olnud selgesti nähtaval, siis kultuurilisel tasandil on üleilmse mälukskultuuri mõju olnud märksa varjatud. Nagu näidatud, on kultuuriline protsess, mille käigus stalinistlikke repressioone hakati nägema läbi holokausti prisma, olnud üsnagi aeglane. Esimesed katsed mäletada Nõukogude vangilaagreid ja küüditamist olid kohaliku iseloomuga ja kasutasid varasemast kultuuritraditsioonist pärinevaid mäluvorme. Otsustav muutus, mille film „Tõrjutud mälestused” endaga kaasa tõi, seisneb trauma ja tunnistuse mäluvormide kasutamises järelmälu kujul. Paju lähenemine oli Eesti kontekstis uus, kuid on olnud rahvusvaheliselt edukas, sest kasutab kultuurideüleseid mäluvorme, mis on sellele publikule arusaadavad. Film ei viita küll otseselt holokaustile,¹⁷ kuid on seotud holokausti mälukskultuuriga nii mäluvormide kui ka mäletamise esteetika mõttes.

Kuid viimase kümnendi mälukskultuuri teosed on huvitavad mitte ainult seetõttu, et neis kasutatakse Nõukogude repressioonidest rääkimiseks kultuurideüleseid mäluvorme, vaid ka selle poolest, kuidas kultuurideüleused mäluvormid võimaldavad kohalikul ajalool rahvusvaheliselt rännata. Need tõlgivad kohaliku minevikukogemuse üleilmses kontekstis arusaadavasse keelde. Üks kõige huvitavamaid sellise tõlke näiteid on Martti Helde mängufilm „Risttuules” (2014), mis kasutab „Tõrjutud mälestustega” sarnast trauma ja tunnistuse keelt. Linaste määratletakse pärimusel põhineva loona ja see jutustab noore eesti naise Erna ning tema perekonna küüditamisest, kasutades selleks filmimeediumile võõrast elavate piltide tehnikat. Rohkem kui tosin elavat pilti annavad edasi küüditamisloo erinevaid etappe. Neid saadab peategelase kaadritagune kirjade vormis jutustus oma elust. Sellised kunstilised valikud teevad filmi emotsionaalselt mõjusaks ja on pälvinud rahvusvaheliselt suurt tähelepanu ning tunnustust.

„Risttuules” ongi teadlikult suunatud rahvusvahelisele vaatajaskonnale ja tehtud üleilmses mälukskultuuri kontekstis, selle traditsioone ja tavasid arvesse võttes. Tõlke element on kõige nähtavam filmi ikonograafias ja lõputiitrites. Film kasutab mitmeid holokausti mälukskultuuri kujundeid ja ikonograafilisi motiive, nagu aja peatumine, mis on filmis edasi antud elavate piltide abil, või hukatute jalanõude hunnik, mis on holokausti visuaalkultuuri üks kõige äratuntavamaid ikoone. Otsesõnu viitab film holokaustile lõputiitrites: „Film on pühendatud kõigile nõukogude holokausti ohvritele.” Siinkohal võiks küsida, millised on režissööri eesmärgid sellise viite lisamisel filmi lõppu? Holokaust toimib siin globaalse ikoonina,¹⁸ mille abil püüab Helde avada rahvusvaheliselt vähem-

¹⁷ Paju viitab holokaustile oma raamatus „Tõrjutud mälestused”, kus nimetab eeskujudena selliseid holokausti mälukskultuuri suurkujusid nagu Imre Kertész, Primo Levi, Claude Lanzmann (Paju 2007: 57, 187).

¹⁸ Aleida Assmann ütleb, et holokausti kasutatakse globaalse ikoonina siis, kui see on lahti haagitud ajaloolisest kontekstist ja „rändab takistusteta üleilmse kommunikatsiooni mitteametlikke kanaleid pidi. See kontekstist väljarebitud ajalooline viide ringleb kanooniliste piltide kujul, sellele osundatakse, viidatakse kaudselt ja see on mõistetav kogu maailmas” (Assmann 2010: 113).

tuntud ajaloosündmuse tähendust, võrreldes seda paljude jaoks tuttavama ja režissööri arvates sarnase sündmusega.¹⁹ Nagu juba öeldud, on holokausti-mälust saanud orientiir, mille abil mõista ka teiste ajaloosündmuste tähendust.

Kokkuvõte

Põgus ülevaade taasiseseisvunud Eesti mälukultuurist näitas, et Teise maailmasõja ja Nõukogude repressioonide mäletamises on viimase veerandsajandi jooksul toimunud suured muutused. Muutunud on nii mäluvorm kui ka kesksed teemad. Mälukultuuri kese on liikunud Saksa sõjaväes võidelnutelt ja metsavendade vastupanuvõitluselt küüditamise ja repressioonidega põhjustatud kannatustele. Meeste lugude kõrvale ja asemele on tõusnud naiste eriomased kogemused, mida mäletatakse mitte vastupanu, vaid psühholoogilise trauma võtmes. Kõige rohkem tähelepanu pälvinud lood ei ole enam jutustatud ajaloosündmustes osalenute, vaid teise ja kolmanda põlvkonna poolt, kes tunnevad end kodus globaalses mälukultuuris ja oskavad rääkida Eesti ajaloost selle kultuuri keeles. Kuidas neid muutusi hinnata?

Psühholoogilistele traumadele keskenduva mäletamisviisi suureks vooruks on selle universaliseeriv jõud. Fassin ja Rechtman juhivad tähelepanu sellele, et trauma mõistel on kaks poolt: kliiniline ja kollektiivne-kultuuriline. Trauma tähistab nii üksikisikute psühholoogilisi probleeme kui ka laiaulatuslikke vägivaldseid ajaloosündmusi – poliitilisi konflikte ja repressioone, aga ka looduskatastroofe –, mis on jätnud jälje kollektiivsesse mällu. See kahtisus loob vastastikku kinnitava seose inimese psüühika ja kultuuri vahele: „Kollektiivne sündmus põhjustab trauma, mida sõnastatakse individuaalses kogemuses, ja vastupidi, isiklikud kannatused on tunnistuseks kollektiivse sündmuse traumaatilisest iseloomust” (Fassin, Rechtman 2009: 18). Just see üksikisiku ja kollektiivi vaheline seos muudab ajaloolise trauma universaalseks. Kuna inimesed kannatavad ühtmoodi, siis on ühe inimese läbielatud toetudes võimalik tänu empaatialle mõista mitte ainult teise inimese, vaid ka teiste rahvaste vägivaldset ajalugu. Traumast saab side erinevate kogukondade ja nende ajaloo vahel ning selle tunnistuseks on ka rahvusvaheline edu, mis on saatnud trauma vaatenurgast jutustatud eesti lugusid.

Samas hoiatavad Fassin ja Rechtman trauma kui mäluvormi eest, kuna selle tulemuseks on sageli „ajalugu ilma ajaloota” (Fassin, Rechtman 2009: 214). Keskendumine üksikisikutele, üha sagedamini ka näiteks kurjategijatele ja nende kogemuse psühholoogilistele tahkudele võib viia tähelepanu eemale ajaloolise konteksti spetsiifiliselt ja takistada mineviku ajaloolist ja poliitilist analüüsi. Me saame rohkem teada sellest, mida inimesed tundsid, ja vähem sellest, milles poliitiline konflikt või sõda seisnes, kes olid selle osapooled ja milline oli nende ajalooline roll ning vastutus. Üheks näiteks sellest, kuidas kohaliku mineviku tõlkimine kultuurideüleste mäluvormide keelde võib ajalookäsitlust lihtsustada, on filmis „Risttuules” loodud pilt küüditamisest, mis ei erista selle kaht lainet 1941. ja 1949. aastal, vaid sulatab need üheks kogemuseks. Filmi peategelane viiakse perega ära 1941. aastal, kuid kaad-

¹⁹ Filmi linastusel 2015. aasta mais selgitas Helde, et kaalus viite eemaldamist pärast filmi pooleaastast ringlemist erinevatel festivalidel, kuid loobus sellest filmi Prantsuse levitaja õhutusel, kuna levitaja arvates ei suudaks prantsuse vaataja seda ilma sellise viiteta konteksti asetada ega mõista.

ritaguses tekstis kahetseb ta, et otsustas „mitte koos lähedastega üle mere põgeneda”, selleks et küüditamisest pääseda. See repliik on tõlgendatav vaid kui osutus suurele põgenemisele 1944. aasta septembris, mis oli aga kaotatud võimalus vaid 1949. aasta küüditatute jaoks. Rahvusvahelisele publikule ei pruugi see eristus olla oluline, kuid kui arvestame, et väljapoole jutustatud lood jõuavad bumerangina koju tagasi ja mõjutavad kohalikku mälukultuuri, siis on see lihtsustamine märkimisväärne.

Trauma kui mäluvormi üheks probleemiks on ka selle ligitõmbavus rahvusliku mälupoliitika jaoks. Mälu-uurijad on juhtinud tähelepanu sellele, et ohvrite kannatustele keskendumine varjutab rahvusliku mälu kontekstis tihti kohanemise ja koostööga seotud ajaloo tahke, mida ei taheta kollektiivsel tasandil mäletada. Eva-Clarita ja Vello Pettai on näidanud, et Balti nõukogudejärgset mälukultuuri iseloomustab vastutuse välistamine ja kollektiivne ohvristaatus (Pettai, Pettai 2015: 58, 63). Kuigi on tervitatav, et viimasel kümnendil on Eesti mälukultuuri rõhk nihkunud varem alaesindatud rühmade, nagu naiste ja laste kogemusele, teeb samas ettevaatlikuks see, kuidas need lood on tõstetud rahvusliku mälu kilbile ja riiklikult levitatud kui ainsaid ja kõige tüüpilisemaid lugusid Eesti ajaloost. „Tõrjutud mälestustest” sai kiiresti film, mis on esindanud eestlaste kannatusi nõukogude korra all väga erinevates foorumites alates kultuurifestivalidest kuni linastusteni Euroopa Parlamendis.²⁰ Arvestades filmi raskusi seksuaalse vägivalla teema esiletoomisel, on olnud üllatav, kui kiiresti on rahvuslik mälupoliitika need mälestused hõlvanud.

Täna Ene Kõresaart ja anonüümset retsensenti läbinägelike kommentaaride eest sellele artiklile.

Kirjandus

- Anepaio, Terje 2003. Eesti mäletab!? Repressiooniteema retseptsioon Eesti ühiskonnas. – Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. (Studia Ethnologica Tartuensia 6.) Toim Ene Kõresaar, T. Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 206–230.
- Assmann, Aleida 2010. The holocaust – a global memory? Extensions and limits of a new memory community. – Memory in a Global Age: Discourses, Practices, Trajectories. Toim A. Assmann, Sebastian Conrad. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 97–117.
- Baldaev, Danzig 2010. Drawings from the Gulag. London: FUEL.
- Blacker, Uilleam, Etkind, Alexander 2013. Introduction. – Memory and Theory in Eastern Europe. Toim U. Blacker, A. Etkind. New York–Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 1–22.
- Brown, Roland Elliott 2010. Drawings from the Gulag by Danzig Baldaev – Review. – The Observer 17. X, lk 4.
- Caruth, Cathy 1995. Introduction. – Trauma: Explorations in Memory. Toim C. Caruth. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, lk 3–12.
- Erll, Astrid 2011. Travelling memory. – Parallax, kd 17, nr 4, lk 4–18.

²⁰ Filmi raamataversioonile kirjutas eessõna Eesti president Toomas Hendrik Ilves. Filmi näidati 2009. aasta novembris Euroopa Parlamendis ja paljudel Eesti saatkondade korraldatud sündmustel.

- Etkind, Alexander 2013. *Warped Mourning: Stories of the Undead in the Land of the Unburied*. Stanford: Stanford University Press.
- Fassin, Didier, Rechtman, Richard 2009. *The Empire of Trauma: An Inquiry Into the Condition of Victimhood*. Princeton–Oxford: Princeton University Press.
- Hinrikus, Rutt 1990. Proosamaastik 1989; unustada või loota. – *Looming*, nr 4, lk 551–559.
- Hinrikus, Rutt 2003. Eesti elulugude kogu ja elulugude uurimise perspektiive. – *Võim ja kultuur*. Koost Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 171–213.
- Hinrikus, Rutt 2011. Arnold Susi „Võõrsil vastu tahtmist”. – *Eesti Päevaleht* 18. II.
- Hinrikus, Rutt, Kõresaar, Ene 2004. A brief overview of life history collection and research in Estonia. – *She Who Remembers Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Toim Tiina Kirss, E. Kõresaar, Marju Lauristin. Tartu: Tartu University Press, lk 19–34.
- Hirsch, Marianne 1999. Projected memory: Holocaust photographs in personal and public fantasy. – *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*. Toim Mieke Bal, Jonathan Crewe, Leo Spitzer. Hanover: University Press of New England, lk 3–23.
- Kahane, Claire 2000. Dark mirrors: A feminist reflection of holocaust narrative and the maternal metaphor. – *Feminist Consequences: Theory for the New Century*. (Gender and Culture Series.) Toim Elizabeth Bronfen, Misha Kavka. New York: Columbia University Press, lk 161–188.
- Kaugver, Raimond 1989. *Kirjad laagrist*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kiik, Heino 1988. *Maria Siberimaal*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kiin, Sirje 1991. Laagrikirjandus eesti moodi. – *Looming*, nr 7, lk 995–997.
- Kirss, Tiina (toim) 1998. *Siberilood. Eestlaste siberiteekond ja selle järelkajad, 1940–1996*. Tartu–Toronto: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kirss, Tiina 2004. Three generations of Estonian women: selves, lives, texts. – *She Who Remembers Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Toim T. Kirss, Ene Kõresaar, Marju Lauristin. Tartu: Tartu University Press, lk 112–143.
- Kirss, Tiina 2005. Survivorship and the Eastern exile: Estonian women's life narratives of the 1941 and 1949 Siberian deportations. – *Journal of Baltic Studies*, kd 36, nr 1, lk 13–38.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2003. „Other things happened to women”: World War Two, violence, and national identity in *A Sound of the Past* by Käbi Laretei and *A Woman in Amber* by Agate Nesaule. – *Journal of Baltic Studies*, kd 34, nr 3, lk 313–331.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2013. Voicing trauma in the deportation narratives of Baltic women. – *Haunted Narratives: Life Writing in an Age of Trauma*. Toim Gabriele Rippl, Philipp Schweighauser, Tiina Kirss, Margit Sutrop, Therese Steffen. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, lk 129–151.
- Kõresaar, Ene 2004. Private and public, individual and collective in Linda's life story. – *She Who Remembers Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Toim Tiina Kirss, E. Kõresaar, Marju Lauristin. Tartu: Tartu University Press, lk 89–111.
- Kõresaar, Ene 2005. Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes. (Eesti Rahva Muuseumi sari 6.) Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

- Levy, Daniel, Sznajder, Natan 2006. *Holocaust and the Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press.
- Luik, Viivi 2005. Tõrjutud mälestused. – Eesti Ekspress 3. XI, lk B5.
- Merridale, Catherine 2010. Soviet memories: Patriotism and trauma. – *Memory: History, Theories, Debates*. Toim Susannah Radstone, Bill Schwarz. New York: Fordham University Press, lk 376–389.
- Mikli, Marika 1987. Läbi mitme pilgu Maria. – *Sirp ja Vasar* 25. XII, lk 4.
- Mälksoo, Maria 2014. Criminalizing communism: Transnational mnemopolitics in Europe. – *International Political Sociology*, nr 8, lk 82–99.
- Paju, Imbi 2007. Tõrjutud mälestused. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Pettai, Eva-Clarita 2011. Establishing „Holocaust memory” – A comparison of Estonia and Latvia. – *Geschichtspolitik im erweiterten Ostseeraum und ihre aktuellen Symptome – Historical Memory Culture in the Enlarged Baltic Sea Region and its Symptoms Today*. Toim Oliver Rathkolb, Imbi Sooman. Göttingen: V&R unipress; Wien: Vienna University Press, lk 159–173.
- Pettai, Eva-Clarita, Pettai, Vello 2015. *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rigney, Ann 2005. Plenitude, scarcity and the circulation of cultural memory. – *Journal of European Studies*, kd 35, nr 1, lk 11–28.
- Rooste, Jürgen 2005. Nii hilja valmis siis Eesti esimene holokaustidokk! – *Sirp* 4. XI, lk 14.
- Rothberg, Michael 2009. *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Skultans, Vieda 1998. *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London–New York: Routledge.
- Solzhenitsyn, Alexandr 1997. *Invisible Allies*. London: The Harvill Press.
- Strods, Henrihs, Kott, Matthew 2002. The file on operation „Priboi”: a reassessment of the mass deportations of 1949. – *Journal of Baltic Studies*, kd 33, nr 1, lk 1–36.
- Susi, Arnold 2011. Võõrsil vastu tahtmist. Mälestusi vangiajast ja laagripõlvest. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia.
- Tamm, Marek 2012. Kadunud aja otsinguil. Taasiseseisvunud Eesti mälu poliitikast. – *Monumentaalne ajalugu. Loomingu Raamatukogu*, nr 28–30. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 130–159.
- Toker, Leona 2000. *Return From the Archipelago: Narratives of Gulag Survivors*. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.
- Uibo, Udo 1989. Siber Maarjamaal. Sotsialistlik realism. – *Looming*, nr 1, lk 125–126.
- Valton, Arvo 1989. *Masendus ja lootus*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Valton, Arvo 2013. Siber oli tahte kool. Kirjanik pole küüditajale andestanud, kuid ei kanna endas kurjust. Intervjueerinud Martin Pau. – *Tartu Postimees* 25. III, lk 2.

Translated into the language of trauma: transcultural patterns of memory observed in Estonian memoirs of the Gulag and deportation

Keywords: transcultural memory, transnational memory, trauma, Estonian memory culture, the Gulag, Imbi Paju

The article deals with a transformation in the ways of remembering the Soviet deportations and the Gulag in Estonia. Of particular interest is the new vocabulary of testimony and trauma that emerged in the Estonian memorial culture about those events in the mid-2000s, mainly in the aesthetic media of memory. While the first attempt to remember these aspects of Estonian history among expatriate Estonians in the 1970s and in Estonia at the end of the 1980s, in fiction, used the vocabulary of resistance and survival, the article shows how in the new millennium the rendering of those experiences is focused on the psychological traumas of the survivors. The article associates this transformation with the use of certain transcultural memorial patterns borrowed from the transnational memory of the Holocaust and discusses the advantages and problems of the use of those patterns.

Eneken Laanes (b. 1972), PhD in World Literature, Under and Tuglas Literary Centre, Senior Researcher; Tallinn University, Associate Professor of Comparative Literary Studies, eneken@utkk.ee

FINIITVERBI MÕJU OBJEKTI KÄÄNDELE DA-INFINITIIVIGA OBJEKTIKONSTRUKTSIOONIS

DAVID OGREN

Eesti keele objekti vormivaheldust kirjeldatakse tavaliselt kolme põhireegli abil. Nimelt esineb totaalobjekt ainult siis, kui on täidetud kõik järgmised kriteeriumid:

- 1) objekt laiendab jaatavat verbivormi,
- 2) tegevus on piiritletud, st lõpetatud/lõpuleviidav ning tulemuslik,
- 3) objekt on kvantitatiivselt piiritletud.

Vastasel juhul kasutatakse partsiaalobjekti. Ümberpööratuna võib need reeglid sõnastada nii, et partsiaalobjekti kasutatakse eitava verbivormi, piiritlemata tegevuse ja/või piiritlemata objekti puhul.

Esimene ja kolmas reegel on suhteliselt selged. Ei ole raske otsustada, millal on tegemist jaatava ja millal eitava verbivormiga. Objekti piiritle(ma)tuse küsimus on samuti lihtne: objekt on piiritletud siis, kui see moodustab mingisuguse terviku. Seega tähendab *söön lõhe* seda, et söön ära terve kala, *söön lõhet* aga seda, et söön ära mingi (ebamäärase, täpsustamata) osa kalast. Teine reegel, mis puudutab tegevuse piiritle(ma)tust, on aga palju hägusem. Kõigepealt on tulemuslikkuse mõiste üsna subjektiivne: mida loetakse tulemuslikuks tegevuseks ja mida mitte? Vastused ei pruugi olla loogilised ja järjepidevad, mida näitab nende keeltevaheline varieeruvus (näiteks eesti keele tunde-verbid *nägema* ja *tundma* käituvad piiritlematutena, nõudes partsiaalobjekti, samal ajal kui nende samatähenduslikud soome keele vasted esinevad koos totaalobjektiga). Teine küsimus on, mida täpselt tegevuse all mõeldakse. Kui verbifraasis on ainult üks verb, siis ongi ainult üks tõlgendus, aga finiiitverbist ja infinitiivist koosnevates verbiühendites on võimalikke tõlgendusi vähemalt kolm. Näiteks lauses *Ta kardab kaotada oma töökoha(t)a* võib põhitegevuseks pidada kas kartmist, kaotamist või kaotuse kartmist (terve verbiühend ühe kompleksse tegevusena). Tõlgendusest on tingitud ka objekti käände võimalik varieerumine selles lauses. Kui objekti käänat määravaks verbiks on finiiitverb, kasutatakse partsiaalobjekti, kuna *kartma* on partitiivverb; kui määravaks osutub infinitiiv *kaotada*, kasutatakse pigem totaalobjekti. Tegemist on kahe vastandliku, omavahel võistleva motivatsiooniga,¹ mille kokkupuörde tulemustest sõltub objekti kääne.

Artiklis püütakse leida vastus(t) küsimusele, kuidas mõjutab finiiitverb seda laiendavas da-infinitiiviga fraasis esineva objekti käände valikut. Võrreldakse erinevaid verbe, mis selles konstruktsioonis finiiitverbina esinevad, ning vaadeldakse, millised neist soodustavad kõige rohkem kas partsiaal- või totaalobjekti. Üritatakse leida objekti käände osas sarnaselt käituvate finiiit-

¹ Hea ülevaate võistlevatest motivatsioonidest kui keelenähtuste analüüsi lähtekohast pakub kogumik „Competing Motivations in Grammar and Usage” (McWhinney jt 2014).

verbide semantilisi ühisjooni. Uurimuses kasutatud keelematerjal pärineb eesti keele veebilehtede korpusest etTenTen.

Artikkel koosneb kuuest osast. Esimeses osas kirjeldatakse artikli teoreetilist tausta ning võetakse lühidalt kokku uurimisteema varasemad käsitlused. Teises osas kirjeldatakse uurimismaterjali ja -meetodit. Osades 3–5 esitatakse kvantitatiivsed uurimistulemused ning hinnatakse erinevate võimalike selgituste sobivust tulemuste kirjeldamiseks. Viimases osas võetakse artikkel kokku ning arutletakse tulemuste teoreetilise tähtsuse üle.

1. Teoreetiline taust

1.1. Objektikonstruktsioon ja selle alltüübid

Üks sagedasemaid *da*-infinitiivi sisaldavaid lausemalle on see, kus *da*-infinitiiviga fraas laiendab finiiitverbi. Selles konstruktsioonis varieerub objekti kääne ka siis, kui nii *da*-infinitiiviga kirjeldatud tegevus kui ka selle objekt on selgelt piiritletud. Mõned näited:

- (1) Valitsus tahab **jätta kultuuritöötajate palga** endiseks.
- (2) Mees, kes soovib **teha abieluettepanekut**, võib artikli autorite sõnul ajas pisut tagasi vaadata, sest naised annavad tihti selgeid vihjeid.
- (3) Koodi abil saate hõlpsasti **leida vastuse** esitatud küsimusele.
- (4) Samasooliste abielu keelu vastased on väitnud, et **sellist põhiseaduse muudatust** tohib **hääletusele panna** ainult osariigi parlament kahekolmandikulise hääleteenamusega.
- (5) Tootjatel soovitatakse koguni **vastav väide** pakendilt **kõrvaldada**.
- (6) Kütuseseire andmekogust leiab teavet tanklates müüdud mootorikütuse kvaliteedikontrollide tulemuste kohta, mis võimaldab tarbijal **teha kesk-konnateadlikku valikut** kütuse ostmisel.

Näidetes 1–6 esinevates *da*-infinitiiviga fraasides, kui nad oleksid finiiit-
sed verbifraasid, oleneks objekti kääne ainult aspektist, konkreetsemalt sel-
lest, kas tegevust mõeldakse jätkuvana või lõpetatud/lõpetatavana. Näiteks
lausel 2 põhineval finiiitlausel *mees teeb abieluettepaneku(t)* oleks partsiaal-
objekt vastuvõetav ainult siis, kui kirjeldataks parajasti toimuvat sündmust,
mitte tulevikus toimuvat. Objekti käände varieerumine sellistes finiiitlausetes
on täiesti reeglipärane, olles seletatav piiritletuse kriteeriumi abil. Kui aga
needsamad lekseemid esinevad finiiitverbi laiendavas *da*-infinitiiviga fraasis,
varieerub objekti kääne moel, mida ei ole võimalik taandada piiritletuse põhi-
mõttele. Näidetes 1, 3 ja 5 kasutatakse totaalobjekti, näidetes 2, 4 ja 6 aga
partsiaalobjekti, kuigi infiniitse verbifraasi piiritletuse seisukohalt on kõik
kuus lauset samasugused.

Ülaltoodud näidetest selgub ka, et on olemas eri tüüpi verbe, mis esinevad
vaadeldavas konstruktsioonis finiiitverbina. Need võib jagada kolme rühma:

- 1) soovi, kavatsust või muud tunnet väljendavad verbid (nt *tahtma*, *soo-
vima*);
- 2) modaalverbid (nt *saama*, *tohtima*);
- 3) soovitus/käsku/võimaldamist jms väljendavad verbid (nt *soovitama*,
võimaldama).

Pille Penjam käsitleb neid kolme tüüpi eraldi konstruktsioonidena, vastavalt 1) soovimis-kavatsemiskonstruktsioon, mis väljendab „agendi soovi või kavatsust sooritada *da*-infinitiivi tarindi abil väljendatud tegevus” (Penjam 2008: 75), 2) modaalkonstruktsioon, milles *da*-infinitiiviga fraas laiendab modaalverbi (Penjam 2008: 124) ja 3) võimaldamis-kohustamiskonstruktsioon, milles finiiiverbi tegevussubjekt erineb infiniitse verbi omast ning infiniitse verbi tegevussubjekt, kui seda üldse mainitakse, esineb adessiivis (Penjam 2008: 82). Näited 1 ja 2 esindavad soovimis-kavatsemiskonstruktsiooni, 3 ja 4 modaalkonstruktsiooni ning 5 ja 6 võimaldamis-kohustamiskonstruktsiooni.

Käesolevas uurimuses käsitletakse neid kolme konstruktsiooni ühe üldisema konstruktsiooni alltüüpidenä. Seda üldisemat konstruktsiooni, mille määravaks tunnuseks on see, et *da*-infinitiiviga fraas laiendab finiiiverbi, nimetatakse selles artiklis objektikonstruktsiooniks, kuna *da*-infinitiiviga fraas esineb selles objekti rollis (olles see, mida tahetakse, soovitatakse vms). Rangelt võttes on *da*-infinitiiviga fraas modaalkonstruktsioonis enamasti pigem liitpredikaadi osa kui objekt, aga vormilise sarnasuse tõttu käsitletakse siin kõiki kolme lausemalli koos, sama ühisnimetuse all.

1.2. Varasemad käsitlused

Objekti käände ebareeglipärast varieerumist *da*-infinitiivi ja finiiiverbi ühendit sisaldavates verbifraasides on tähele pannud mitmed eesti keele uurijad. Johannes Aavik väitis, et totaal- ja partsiaalobjekti vahel on tähenduserinevus ning käändevalik sõltub sellest, mida tahetakse rõhutada: „Kuid toonitagu, et osaobjekt sobib ainult siis, kui tähtsam on tahtmine, oskamine, suutmine üldse; kui aga tähtsam on infiniitiviga osutatud tegevus, eriti üksikus, konkreetse juhtumis, peab olema täisobjekt, kui infiniitiv seda nõuab” (Aavik 1936: 133). Ka Valter Tauli (1980: 60) näeb partsiaal- ja totaalobjekti vahel tähenduserinevust, nimelt et „partsiaalobjekt väljendab nõrgemat, totaalobjekt kindlamat soovi, soovitud, tahet, kavatsust; partsiaalobjekti puhul ei väljendata, totaalobjekti puhul väljendatakse võimalikku tulemust”. Veidi teistsugusel seisukohal on Mati Erelt (2006: 42), kes nendib, et „soovimist, tahtmist või kavatsemist väljendavate verbide puhul võib esineda nii osa- kui ka täissihitis”, kuid lisab, et „võimalik tõlgenduserinevus on ebaoluline”. Uurijate arvamuste lahknevus peegeldab nii kindla reeglistiku puudumist kui ka otsustusprotsessi subjektiivsust. Aavik ei seleta, millistel tingimustel tuleks pidada tahtmist, oskamist jms tähtsamaks kui infiniitiviga osutatud tegevust (või vastupidi). Tauli kirjeldusest jääb ebaselgeks, kus jookseb piir nõrga ja tugeva soovi/tahte/kavatsuse vahel; tugevus on oma olemuselt skalaarne tunnus, seevastu partsiaal- ja totaalobjekti puhul on tegemist binaarse vastandusega. Erelti arvamusest võiks järeldada, et objekti käände varieerumine selles konstruktsioonis sõltub pigem keelekasutaja suvast kui mingisugusest semantilisest eristusest, mis ei aita kuidagi selle varieerumise üksikasjadele seletuste leidmisel.

Lisaks eeltoodud üldistele põhimõtetele pakub Aavik välja mõned hinnangud konkreetsete verbide ja verbirühmade totaal- või partsiaalobjektilembuse kohta: „[Partsiaalobjekti soodustav] mõju aga ei ole ega tohi olla kõigil verbidel ühesugune: tugevam on see verbidel „tahan, soovin, igatsen, tohin, püüan, katsum” jne. (üldse tahte- ja tundeverbidel); väiksem verbidel „võin, saan, suudan,

oskan, mõistan, mõtlen, kavatsen, loodan” jne.; – peaaegu olematu verbidel „pean, otsustan” (Aavik 1936: 133). Väärrib mainimist, et Aaviku kasutatud termin „tahte- ja tundeverbid” kattub suuresti eelmises alaosas välja toodud esimese verbirühmaga: „soovi, kavatsust või muud tunnet väljendavad verbid”.

Oluline on siinkohal mainida, et tsiteeritud autorite hinnangud käivad enamasti objektikonstruktsiooni ühe alltüübi, soovimis-kavatsemiskonstruktsiooni kohta. Erandiks on ainult Aavik, kes käsitleb soovimis-kavatsemis-verbide kõrval ka modaalverbe. Küsimust, kas konstruktsiooni alltüüpide eristamine on objekti käände varieerumise seisukohalt üldse põhjendatud, arutatakse käesoleva artikli 3. ja 4. peatükis.

2. Materjal ja meetod

Üksikute korpusenäidete alusel ei ole võimalik otsustada (Aaviku seletust järgides) finiiitverbi ja infinitiivi suhtelise tähtsuse või (Taulit järgides) soovi/tahte/kavatsuse tugevuse üle. Need on subjektiivsed tunnused, mille väärtusele konkreetsetes näitelauces ei pruugi viidata miski peale (võib-olla) objekti käände enda. Küll aga on võimalik võrrelda objekti käänete kasutust erinevate finiiitverbidega, et näha, millised verbid soodustavad üht või teist objekti käänat. Sel eesmärgil on korpusest etTenTen analüüsiks kogutud 3400 lauset 17 erineva finiiitverbiga (iga finiiitverbi kohta 200 lauset).

Vaadeldavate finiiitverbide hulgas on esindatud kõik objektikonstruktsiooni alltüübid: soovimis-kavatsemiskonstruktsioon (*julgema, kartma, kavatsema, lootma, proovima, püüdma, soovima, tahtma, üritama, ähvardama*), modaalstruktsioon (*oskama, saama, suutma, tohtima, võima*) ning võimaldamis-kohustamiskonstruktsioon (*soovitama, võimaldama*). Konkreetsetes verbilekseemid on valitud sageduse (et vajaliku hulga lausete kogumine oleks võimalikult lihtne) ja semantilise mitmekesisuse järgi. Selleks et paremini isoleerida verbilekseemide endi mõju objekti käändele, on analüüsist välja jäetud kõik laused, milles on täidetud vähemalt üks järgmistest kriteeriumidest:

- 1) finiiitverb on eitavas vormis;
- 2) *da*-infinitiiviga fraasiga kirjeldatud tegevus on piiritlemata (nt partitiivverbide objekt esineb alati partitiivis ning mingit varieerumist ei ole);
- 3) objektinoomen on kvantitatiivselt piiritlemata (nt ainesõnalised objektid);
- 4) objektinoomen on mitmuses (kuna mitmuse osastav võib tähistada nii objekti kvantitatiivset piiritlematust kui ka imperfektiivsust, on sageli raske otsustada selle tähenduse üle konkreetsetes lauses. Seega tuleb kõik mitmuse osastavas oleva objektiga laused analüüsist välja jätta, mistõttu tuleb kallutamata pildi saamiseks välja jätta ka mitmuse nominatiivis oleva objektiga laused);
- 5) objektinoomeniks on asesõna (kuna asesõnalised objektid käituvad mõnevõrra ebareeglipäraselt);
- 6) vormihomonüümia tõttu jääb objekti kääne ebaselgeks.

Lisaks sellele on käesolevas uurimuses piirdutud kindla kõneviisi oleviku vormis finiiitverbi sisaldavate väitlausetega, kuna finiiitverbi aeg võib ka mõjutada objekti käänat ning mõned verbid võivad esineda teatud ajavormis (nt minevikus) sagedamini kui teised.

3. Tulemused ning verbide tähendusrühmade analüüs

Selles osas esitatakse arvulised tulemused ning illustreerivaid näiteid objekti käände varieerumisest. Tabelis 1 on kõigi 17 vaadeldud finiiitverbi objekti käändete andmed (iga verbi kohta 200 lauset).

Tabel 1.

Partsiaalobjekti osakaal objektikonstruktsioonis erinevate finiiitverbidega

Verb	Partsiaal-objekt	Totaalobjekt	Partsiaal-objekti %	Alltüüp
<i>kartma</i>	166	34	83 %	soov-kav
<i>üritama</i>	122	78	61 %	soov-kav
<i>püüdma</i>	106	94	53 %	soov-kav
<i>tahtma</i>	101	99	51 %	soov-kav
<i>proovima</i>	97	103	49 %	soov-kav
<i>soovima</i>	91	109	46 %	soov-kav
<i>tohtima</i>	81	119	41 %	modaal
<i>oskama</i>	54	146	27 %	modaal
<i>võimaldama</i>	45	155	23 %	võim-koh
<i>julgema</i>	31	169	16 %	soov-kav
<i>saama</i>	28	172	14 %	modaal
<i>lootma</i>	23	177	12 %	soov-kav
<i>ähvardama</i>	20	180	10 %	soov-kav
<i>suutma</i>	16	184	8 %	modaal
<i>soovitama</i>	11	189	6 %	võim-koh
<i>võima</i>	11	189	6 %	modaal
<i>kavatsema</i>	3	197	2 %	soov-kav
Keskmine	60	140	30 %	

Järgnevalt esitatakse näiteid igast vaadeldud verbist (tabeli 1 järjekorras):

- (7) Naised **kardavad kaotada meest** mitte ainult armastusest või kiindumusest, vaid kaitsetustundest ja hirmust, et peab hakkama iseennast ülal pidama.
- (8) Briti valitsus **üritab saavutada kanepi ümberklassifitseerimist** B-klassi uimastiks.
- (9) Anatoomikum, politseinik ja uurija **püüavad** uurida mõrva ning **panna kildudest kokku surnud mehe viimast elupäeva**.
- (10) Tööle hakkamise algusest saadik oli Vanem Tütar teadnud, et **tahab** ühel päeval **oma isiklikku talli rajada**.
- (11) Kui indekseerimine on lõppenud, **proovime teha otsingu** failidest, mis asuvad filefolder kataloogis.
- (12) Ütlen välja nagu asi on – aitab naljast, **soovin** 2012 jooksul **abieluettepanekut saada** ja abielluda.

- (13) Avalikku kohta **tohib prügikasti, pinki, tõkkepiiret, reklaamikandjat, jalgrattahoidjat või mistahes teisi teisaldatavaid väikevorme paigaldada** vallavalitsuse loal.
- (14) Isegi **sellise kolm korda korduva lehtede tutvustuse oskab** ta atraktiivseks **rääkida**.
- (15) See **võimaldab** sportlasel **saada üksikasjalikumat ülevaadet** oma füüsilisest seisundist.
- (16) Kui keegi **julgeb raiuda** kasvõi **ühe puu**, võtavad vaimud talt mõistuse või suretavad.
- (17) Ärisaladuse hoidmise kohustus on juhatuse liikmel tähtajatult, mistõttu juhul, kui on võimalik tõendada äriühingule kahju tekitamist, **saab vastavasisuliselt kahju** ka juhatuse liikmelt **sisse nõuda**.
- (18) „Pehme jõu” abil **loodab** Moskva **luua** riigist **objektiivse pildi** ja samal ajal parandada oma välispoliitika informatsioonilist kajastamist.
- (19) Juba praegu hoiatavad majandusteadlased, et kasvav nafta hind **ähvardab peatada globaalse majanduskasvu**.
- (20) Ksulitooli kasutavad ka suhkurtõbised: omastamine ei sõltu insuliinist ja temast **suudab** inimorganism **sünteesida väikese glükoosikoguse**.
- (21) Ford **soovitab** ise iga 160 000 km tagant **läbi viia küünlavahetuse** 5.4 Triton mootoritel.
- (22) **Korraliku auto võib leida** ka Eestist, kuid tahtes valida keretüüpi, -värvi, varustust ja mootorit, tuleks ostusooviga pöörduda pigem Saksa turule.
- (23) Televisioonis oleks alkoholireklaam lubatud alles pärast kella 21 ja kinodes **kavatsetakse keelata alkoholireklaam** alaealistele lubatud seanssidel.

Ülalpool on esitatud ainult üks näide iga verbi kohta, kuid tähelepanu väärib ka ühe ja sama verbi puhul toimuv varieerumine. Näiteks võib tuua järgmised kaks lauset verbiga *soovitama*, kus isegi *da*-infinitiivis olev verb on sama, aga esimeses lauses esineb partsiaalobjekt, teises totaalobjekt:

- (24) **Soovitan valida autot** auto enda järgi kui rahakott ei kannata esindusse minna.
- (25) Seetõttu **soovitamegi** harrastajatel ja ka võistlevatel rulluisutajatel **valida uisk** enda taseme, mitte hinna järgi.

Näitepaaris verbiga *kartma* on mõlemas lauses ka sama objektinõmen:

- (26) Imelik, kuidas muutuvad ajakirjanikud lojaalseks valitsusele, kui **kardavad kaotada töökohta**.
- (27) Euroopas keskmiselt **kardab kaotada töökoha** 6 protsenti elanikest, Eestis aga 17 protsenti.

Sellised näited illustreerivad, et objekti käände valikut üksikutes lausetes ei pruugi olla võimalik seletada. Tegelik keelekasutus on siin nii ebajärjekindel, et rääkida saab ainult üldistest tendentsidest ja motivatsioonidest, mitte kindlastest põhjustest, miks ühes või teises lauses on kasutatud üht või teist käänet.

Tabelist 1 selgub, et eri verbide vahel on üsna suured erinevused objekti käändekasutuse osas. Mitme vaadeldud verbi partsiaalobjekti osakaal on nullilähedane, veel viis-kuus verbi näitavad partsiaal- ja totaalobjekti enam-vähem võrdset kasutust. Ainult ühel finiiitverbil (*kartma*) on partsiaalobjekt selges ülekaalus. Keskmiselt on partsiaalobjekti osakaal 30 %, millest võib järeldada, et enamasti on *da*-infinitiivi lekseem objekti käände seisukohalt tähtsam kui finiiitverbi lekseem. Siinkohal korratagu, et analüüsitud on ainult piiritletud infiniitse fraasiga lauseid (st piiritletud nii infiniitverbi kui ka objektinomeni poolest), mistõttu saab eranditult kõik partsiaalobjekti kasutusjuhud omistada kas konkreetsele finiiitverbile või konstruktsioonile üldisemalt. See, et *da*-infinitiivi mõju objekti käändele on vaadeldud materjalis oluliselt tugevam kui finiiitverbi mõju, on ootuspärane, arvestades, et sama kehtib nt partitiivverbist *da*-infinitiivi puhul, mis nõuab alati partsiaalobjekti, sõltumata finiiitverbist, nt *otsustasin seda etendust / *selle etenduse oma silmaga näha*.

Kas aga leidub tähendusrühmi, millesse kuuluvad verbid käituvad objekti käände suhtes sarnaselt? Mingil määral küll. Sünonüümilähedaste verbide *üritama*, *püüdma* ja *proovima* partsiaalobjekti osakaal on vastavalt 61 %, 53 % ja 49 %. Silma paistab ka *tahtma* (51 %) ja *soovima* (46 %) sarnasus. Veel üldisemalt võib öelda, et tulemused kinnitavad suures osas Johannes Aaviku intuitsiooni: partsiaalobjekti osakaal on verbidel *tahtma*, *soovima*, *tohtima* ja *püüdma* tõesti oluliselt suurem kui verbidel *võima*, *saama*, *oskama*, *suutma*, *kavatsema* ja *lootma*.

Ometi on lihtne leida vastunäiteid ehk samasse tähendusrühma kuuluvaid verbe, mille partsiaalobjekti osakaal erineb märkimisväärselt. Aaviku pakutud seletus, et partsiaalobjekti soodustav mõju on tugevam „tahte- ja tundeverbidel”, on üsna kahtlane. Kui (nagu eespool mainitud) verbide *tahtma* ja *soovima* partsiaalobjekti osakaal on 50 % ringis, siis *lootma*-verbiga on partsiaalobjekt palju haruldasem, ainult 12 %. Nende kolme verbi semantiline sarnasus on ilmne: kõik väljendavad subjekti positiivset suhtumist võimalikku sündmusesse, vihjamata subjekti poolt kavandatavale või juba toime pandavale tegevusele selle sündmuse teostamiseks. Teisisõnu on selge, et *lootma*-verb kuulub oma tähenduse poolest tahte- ja tundeverbide hulka, millest tulenevalt võib tõdeda, et tahte- ja tundeverbid ei käitu objekti käände seisukohalt kaugeltki ühtemoodi. (Teine tahte- või tundeverb, mis soodustab tugevalt totaalobjekti, on *kavatsema*.)

Teiste võimalike suurte verbirühmade puhul on selge, et nad ei moodusta objekti käände seisukohalt mingisugust ühtset tervikut. Kõigepealt vaatame objektikonstruktsiooni kolme alltüüpi eraldi.

Soovimis-kavatsemiskonstruktsiooni kuuluvad kuus kõige partsiaalobjektilembesemat verbi: *kartma*, *üritama*, *püüdma*, *tahtma*, *proovima* ja *soovima*. Ometi, nagu juba mainitud, esindavad seda konstruktsiooni veel verbid *lootma* ja *kavatsema*, mis soodustavad väga tugevalt totaalobjekti. Seega on selge, et objekti käände seisukohalt ei ole tähtis see, et verb väljendab mingisugust soovi, kavatsust või tunnet, vaid pigem see, millist soovi, kavatsust või tunnet täpselt väljendatakse. Seejuures on võimalik eristada kahte selget (olgugi et väikest) alarühma. Esimene on katsetamisverbide rühm (*üritama*, *püüdma*, *proovima*), milles on partsiaal- ja totaalobjekti osakaal enam-vähem võrdne (vahemikus 49–61 %). Teine on valmisolekut väljendavate verbide

rühm, millesse kuuluvad *julgema* (partsiaalobjekti osakaal 16 %) ja *ähvardama* (10 %).

Modaalkonstruksiooni pilt on sarnane. Kuigi mõnel modaalverbil (*võima*, *suutma*, *saama*) on partsiaalobjekti kasutus üsna haruldane, siis teistel (*tohtima*, *oskama*) on see palju tavalisem. Jälle võib tõdeda, et määrav on konkreetne verbitähendus (või hoopis teised, verbi tähendusega mitteseonduvad tegurid), mitte modaalsus ise. Samas paistab, et modaalsuse tüüp (deontiline, dünaamiline või episteemiline) ei ole otsustav tegur, kuna dünaamilist modaalsust väljendavad verbid *suutma* ja *oskama* näitavad objekti käände osas väga erinevat käitumist (*suutma* partsiaalobjekti osakaal 8 %, *oskama* 27 %).

Võimaldamis-kohustamiskonstruksiooni esindab käesolevas uurimuses ainult kaks verbi, *võimaldama* ja *soovitama*. Kuigi mõlema verbiga domineerib totaalobjekt, on partsiaalobjekt koguni neli korda sagedasem verbiga *võimaldama*. Ka siin paistab, et konstruksiooni alltüüpide sisesed semantilised erinevused on objekti käände seisukohalt tähtsamad kui see, millisesse alltüüpi kuulub üks või teine verb.

Kokkuvõtteks on üsna raske moodustada verbirühmi, mis oleksid nii semantiliselt kui ka objekti käändekasutuse poolest ühtsed. Ainsad võimalikud kandidaatrühmad on nii väikesed (2–3 liiget), et nende sisemine sidusus võib olla juhuslik ega peegelda mingit sügavamat tõde objekti käändekasutuse kohta.

4. Sündmuse toimumise tõenäosus objekti käände mõjurina

On mitmeid põhjusi arvata, et objekti käändekasutus objektikonstruksioonis võiks olla seotud sellega, kui suur on tõenäosus, et *da*-infinitiiviga fraasis kirjeldatud sündmus tegelikult toimub. Esimene on partsiaalobjekti seos eitusega. Kui eitatud (ehk siis kindlasti toimumata jääva) sündmuse puhul on partsiaalobjekti esinemistõenäosus 100 %, siis on loogiline oletada ka üldisemat seost: mida suurem on sündmuse toimumise tõenäosus, seda tõenäolisemalt kasutatakse totaalobjekti. Sellele võimalusele viitab ka Tauli (1980), öeldes, et partsiaalobjekt väljendab nõrgemat ning totaalobjekt kindlamat soovi/tahet/kavatsust. On ilmne, et mida kindlam on soov, seda suurem on tõenäosus, et inimene võtab ette vajalikud sammud selle soovi teostamiseks; nõrgemad soovid jäävad aga huvi või kindlameelsuse puudumise tõttu realiseerimata. Seost sündmuse toimumise tõenäosuse ja objekti käände vahel võib märgata ka ühes teises *da*-infinitiiviga konstruksioonis, nimelt hinnangukonstruksioonis, milles predikaadis esinev omadussõna väljendab hinnangut *da*-infinitiiviga fraasis kirjeldatud tegevuse kohta (Penjam 2008: 57). Kui selles konstruksioonis esineb omadussõna *võimatu*, on partsiaalobjekt palju sagedasem kui siis, kui hinnangut andvaks omadussõnaks on *võimalik*. Kui võrrelda näiteks lauseid *Selles linnas on võimatu leida hea töökoht / head töökohta* ning *Selles linnas on võimalik leida hea töökoht / head töökohta*, siis esimeses lauses tundub totaalobjekt üsna imelik (võib-olla lausa vale), samal ajal kui teises lauses on mõlemad variandid vastuvõetavad. Ühes varasemas uurimuses (Ogren 2014: 174) olen leidnud, et partsiaalobjekti osakaal on omadussõnaga *võimatu* 94 %, sõnaga *võimalik* ainult 32 %.

Lisaks leiab see hüpotees tõestust ka käesoleva artikli 3. peatükis esitatud andmetes: võrdleme näiteks verbe *tahtma* (51 % partsiaalobjekti), *soovima*

(46 %), *lootma* (12 %) ja *kavatsema* (2 %). Tahta või soovida võib igasuguseid võimatuid või äärmiselt ebatõenäolisi asju, aga lootmiseks on vaja, et loodetud sündmusel oleks ka mingi reaalne teostumisvõimalus. Iga laps võib soovida kunagi tulevikus presidendiks saada, kuid ainult reaalsed presidendikandidaadid võivad seda lootma. Veel kindlamat soovi/tahet ning seetõttu suuremat teostumisvõimalust väljendab *kavatsema*, mis on ühtlasi vaadeldud verbidest kõige totaaloobjektilembesem. Seega nende verbide kohta tundub kehtivat üldistus, et tõenäolisemate sündmuste puhul on totaaloobjekt sagedasem.

Selle seletusega kaasneb on aga mitu probleemi. Kõigepealt on olemas mõned verbid ja verbirühmad, mille kohta see ei paista kehtivat, näiteks modaalverbid. Partsiaaloobjekt on palju sagedasem verbiga *tohtima* (41 %) kui verbiga *saama* või *võima* (vastavalt 14 % ja 6 %). Kas aga tegevus, mida tohib teha, on kuidagi ebatõenäolisem kui tegevus, mida saab/võib teha? Pigem võiks olla vastupidi – verb *tohib* lausa eeldab, et saab/võib küll, muidu poleks mõtet tohtimisest üldse rääkida (keegi ei ütle näiteks *Päikesel tohib mets-sigu jahtida*). (Meeldetuletuseks: käesolev analüüs puudutab ainult jaatavas vormis finiiitverbiga lauseid. *Tohtima*-verb on üldiselt eituslembene, aga ka jaatuse korral on partsiaaloobjekt palju sagedasem *tohtima*-verbiga kui teiste modaalverbidega, ja just sellele püütakse siin seletust leida.) Problemaatilised on ka *oskama* ja *suutma*, mis tunduvad olevat sündmuse toimumise tõenäosuse osas võrdväärsed: mõlemad väljendavad seda, et sündmuse toimumise eeltingimused on olemas, kuid ei sisalda ühtegi viidet sellele, et miski hakkaks tegelikult ka toimuma. Sellest sarnasusest hoolimata on partsiaaloobjekt palju sagedasem verbiga *oskama* (27 %) kui *suutma* (8 %). Lisaks ei seleta sündmuse toimumise tõenäosuse kriteerium seda, miks partsiaaloobjekti osakaal peaks olema palju väiksem (ja seega sündmuse toimumine palju tõenäolisem) verbiga *ähvardama* (10 %) kui verbidega *uritama* (61 %), *püüdma* (53 %) jne. Ähvarduses on alati olemas (kas eksplitsiitne või implitsiitne) tingimus, millest sõltub ähvarduse täideviimine või täide viimata jätmine; selle tinglikkuse tõttu ei ole usutav, et sündmuse toimumise tõenäosus võiks olla (keskmiselt) palju suurem verbiga *ähvardama* kui katsetamisverbidega *uritama*, *püüdma* ja *proovima*.

Tähtis on ka see, et kui sündmuse toimumise tõenäosus sõltub pigem konkreetsest situatsioonist kui verbilekseemist, siis objekti käände puhul on vastupidi. See vastandus tuleb esile, kui kokku panna totaaloobjekti tugevalt soodustav finiiitverb ning täiesti ebareaalset sündmust väljendav *da*-infinitiiviga fraas. Näiteks *kavatsema*-verbi, mille puhul on totaaloobjekti kasutus peaaegu absoluutne reegel, võib laiendada *da*-infinitiiviga fraas, milles väljendatud sündmusel pole mingit reaalset toimumisvõimalust: *Kavatsen Vaikse ookeani ühe päevaga tühjaks juua*. Isegi kui kõneleja ise saab aru, et tema kavatsust on täiesti võimatu teostada, tuleb kasutada totaaloobjekti, kuna *kavatsema*-verb seda nõuab. Objekti käände määrab siin finiiitverb, mitte *da*-infinitiiviga fraas.

5. Subjekti agendilisus objekti käände mõjurina

Vaadeldud finiiitverbidest ainus, mis eelistab tugevalt partsiaaloobjekti, on *kartma* (partsiaaloobjekti osakaal 83 %). Ka see tulemus ei sobi kokku hüpoteesiga, et sündmuse toimumise tõenäosus mängib objekti käände valikul olu-

list rolli. Vaadeldud 200-st *kartma*-verbi sisaldavast lausest kümnendikus on kardetud sündmuseks töökohta kaotamine, mida kindlasti ei saa pidada täiesti irreaalseks võimaluseks; neist 20 lausest 19-s (95 %) esineb partsiaalobjekt. Seega ei ole usutav, et *kartma*-verbi suhteliselt äärmuslik partsiaalobjektilembus võiks seletuda sündmuse toimumise (eba)tõenäosusega.

Kartma-verb eristub teistest vaadeldud verbidest aga kahe semantilise tunnuse poolest. Kõigepealt suhtub subjekt kardetud sündmusesse negatiivselt, samal ajal kui kõigi teiste verbide puhul on sündmus subjekti jaoks positiivne (kuigi *ähvardama*-verbil on ka negatiivne tähendusvarjund, on see negatiivsus suunatud kellelegi teisele; ähvardaja enda seisukohalt on ähvardatud sündmus positiivne, teenides tema eesmärki). Teiseks erineb *kartma* teistest verbidest selle poolest, et kui teiste finiiitverbide subjekt võib ise pingutada *da*-infinitiiviga fraasis väljendatud sündmuse teostamise nimel (nt finiiitverb *püüdma* väljendab selgelt sellist pingutamist), siis kardetud sündmus toimub subjekti pingutustest hoolimata. Teisisõnu on subjekti mõju sündmuse toimumise tõenäosusele palju väiksem (võib-olla ka täiesti olematu) kardetud sündmuste puhul kui kavatsatud/soovitud sündmuste puhul. Seega ei ole *kartma*-verb omaette kategoorias ainult partsiaalobjekti sageduse poolest, vaid ka verbi semantika poolest. Eespool kirjeldatud tunnust, subjekti võimet mõjutada *da*-infinitiiviga fraasis väljendatud sündmuse toimumise tõenäosust, nimetan edaspidi agendilisuseks.²

Sündmuse positiivsus/negatiivsus ei saa siiski olla objekti käänat määrav kriteerium, kuna on olemas väga suured verbidevahelised erinevused, mida ei saa selle abil kuidagi seletada. Võrdleme kas või verbe *kavatsema* (partsiaalobjekti osakaal 3 %) ja *üritama* (61 %): mõlema puhul on subjekti suhtumine *da*-infinitiiviga fraasis kirjeldatud sündmusesse positiivne, kuid objekti käände poolest kuuluvad nad täiesti eri kategooriatesse. *Kartma*-verbi teine omapära – subjektil ei ole arvestatavat mõju sündmuse toimumise tõenäosusele – on palju usutavam seletus, kuna subjekti agendilisus ehk võime tulemust mõjutada on tunnus, mille poolest võib täheldada erinevusi ka ülejäänud vaadeldud verbide hulgas (näiteks *julgema*-verbi subjektil on võime tulemust mõjutada selgelt tugevam kui *lootma*-verbiga). Samas sobib see kokku Tauli üldistusega, et kindlama tahte/soovi/kavatsuse jms puhul kasutatakse totaalobjekti: mida suurem on subjekti mõju tulemusele, seda kindlam on tulemus. *Kartma*-verbiga on tulemus (st sündmuse toimumine või toimumata jäämine) üsna ebakindel, mistõttu on ootuspärane, et selle verbiga domineerib partsiaalobjekt.

Kas ka teiste finiiitverbide agendilisuse astmed langevad kokku nende eelistustega objekti käände osas? Sellele küsimusele vastamiseks on vaja esmalt kõik vaadeldud verbid liigitada nende agendilisuse järgi. Seda on raske päris objektiivselt teha ja paratamatult tuleb leppida ka rühmasiseste erinevustega, aga järgnevalt pakutakse üks võimalik liigitus:

² Termin *agendilisus* vastab käesolevas artiklis ingliskeelsele mõistele *agency*, mis viitab võimele tegutseda, otsustada, situatsiooni kontrollida vms. Keeleteaduslikku terminit *agentiivsus* (ingl *agentivity*), mis viitab agendi ehk aktiivse, teadliku, tahtliku tegija olemasolule situatsioonis, on siin teadlikult välditud. Rõhutatagu, et kuigi agendilisus on antud kontekstis finiiitverbi tunnus, puudutab see siiski *da*-infinitiiviga fraasis kirjeldatud sündmust. Näiteks lauses *Ta saab osta raamatu* on agendilisus kõrge, kuna *saama*-verb väljendab, et subjektil on tugev mõju *da*-infinitiiviga fraasis kirjeldatud sündmuse (raamatu ostmise) teostumise või teostumata jätmise üle.

- 1) madal agendilisus (subjekt on passiivne): *lootma, kartma*;
- 2) keskmine agendilisus (subjekt pingutab, kuid sündmuse toimumine või toimumata jäämine ei sõltu ainult temast): *üritama, püüdma, proovima, tahtma, soovima, soovitama, võimaldama, kavatsema*;
- 3) kõrge agendilisus (sündmuse toimumine või toimumata jäämine sõltub ainult subjektist): *tohtima, oskama, saama, võima, suutma, julgema, ähvardama*.

Kui kokku liita kõigi samasse rühma kuuluvate verbide andmed objekti käänete jaotuse osas, saame tulemuseks, et partsiaalobjekti osakaal on madala agendilisuse rühmas 47 %, keskmise agendilisuse rühmas 36 % ja kõrge agendilisuse rühmas 18 %. See paistab toetavat hüpoteesi, et agendilisus on objekti käände valikul tõesti oluline (olguigi mitte kaugeltki o t s u s t a v) kriteerium.

Siiski on põhjust sellesse järeldusse kahtlevalt suhtuda. Esiteks tuleb mainida, et eeltoodud agendilisuse astmel põhinevad rühmad langevad suuresti kokku objektikonstruktsiooni alltüüpidega. Keskmise agendilisuse rühm koosneb valdavalt soovimis-kavatsemiskonstruktsiooni esindavatest verbidest; kõrge agendilisuse rühmas domineerivad modaalverbid (ja kõik vaadeldud modaalverbid ongi just selles rühmas). Peamised erinevused agendilisusel põhineva liigituse ning konstruktsiooni alltüüpidel põhineva liigituse vahel on, et agendilisusel põhinevas liigituses eristatakse mõned eripärased soovimis-kavatsemiskonstruktsiooni verbid (*lootma, kartma, julgema, ähvardama*) ning et võimaldamis-kohustamiskonstruktsiooni verbid *soovitama* ja *võimaldama* ei moodusta enam omaette rühma.

Teiseks oleks raske väita, et agendilisusel põhinev liigitus annab objekti käände osas kuidagi järjekindlama pildi. Madala agendilisuse rühm koosneb ühest äärmiselt partsiaalobjektilembesest verbist (*kartma*) ning ühest totaalobjekti tugevalt eelistavast verbist (*lootma*). Samasugust varieerumist leidub ka keskmise agendilisuse rühmas: katsetamisverbide *üritama, püüdma* ja *proovima* partsiaalobjekti osakaal on 50 % ringis, samal ajal kui *kavatsema, soovitama* ja *võimaldama*-verbid eelistavad selgelt partsiaalobjekti. Lisaks jääb seletamata küsimus, miks *tohtima*-verbiga kasutatakse partsiaalobjekti oluliselt rohkem kui ülejäänud modaalverbidega. Kokkuvõtteks tuleb tõdeda, et rühmasisene varieerumine on liiga suur toetamaks hüpoteesi, et agendilisus mängib vaadeldud verbide objekti käände eelistustes olulist rolli. Sama võib öelda ka konstruktsiooni alltüüpide kohta.

6. Kokkuvõte ja järeldused

Kuigi erinevate finiiitverbide vahel on suured erinevused objekti käändekasutuse osas, on väga raske neid erinevusi taandada mingisugustele konkreetsetele semantilistele tunnustele. *da*-infinitiiviga fraasis väljendatud sündmuse toimumise tõenäosus, mis sõltub mingil määral ka verbilekseemist ning on mõnes teises *da*-infinitiiviga konstruktsioonis väga tähtis objekti käände mõjur, osutub objektikonstruktsioonis ebaoluliseks. Subjekti agendilisus tundub kohati mingit rolli mängivat objekti käände valikul, kuid sellega kaasnevad liiga suured vastuolud (nt madala agendilisusega verbide *kartma* ja *lootma* kardinaalselt erinev käitumine objekti käände suhtes) selleks, et see võiks olla usutav seletus.

Objektikonstruktsiooni kolm alltüüpi (soovimis-kavatsemiskonstruktsioon, modaalkonstruktsioon ja võimaldamis-kohustamiskonstruktsioon) näitavad küll oluliselt erinevaid eelistusi objekti käände osas, aga on küsitav, kas neid erinevusi saab omistada just alltüüpidele endile. Keskmiselt soodustavad nt soovimis-kavatsemisverbid partsiaalobjekti palju rohkem kui modaalverbid, kuid mõne soovimis-kavatsemisverbiga (*lootma*, *kavatsema*) on partsiaalobjekt siiski palju haruldasem kui paari modaalverbiga (*tohtima*, *oskama*), mis juba näitab, et objektikonstruktsiooni alltüübi kaudu on võimalik seletada ainult väikest osa verbidevahelisest varieeruvusest. Selle vastuolu lahendamiseks oleks vaja leida mingi semantiline või süntaktiline kriteerium, mille poolest *lootma* ja *kavatsema* erinevad teistest soovimis-kavatsemisverbidest ning *tohtima* ja *oskama* teistest modaalverbidest.

Nagu varem öeldud, ei paista sobivat semantilist kriteeriumi kuskilt leiuvat. Mis puutub süntaksisse, siis võib tõdeda, et verbid *lootma* ja *kavatsema* esinevad pigem komplekslausetes (kõrvallausest või infiniitfraasist laiendiga), erinevalt paljudest teistest soovimis-kavatsemisverbidest, mida kasutatakse sageli ka lihtlausetes, seejuures koos partsiaalobjektiga (nt *kartma*, *tahtma*, *soovima*). Seetõttu on võimalik, et assotsiatiivne seos partsiaalobjektiga on verbidel *lootma* ja *kavatsema* nõrgem kui verbidel *kartma*, *tahtma* ja *soovima*, mis omakorda võiks seletada, miks *lootma* ja *kavatsema* ei eelista objektikonstruktsioonis partsiaalobjekti. Sama loogika abil võiks seletada erinevusi ka teiste semantiliselt sarnaste verbide käitumises, näiteks *oskama* ja *suutma* (viimasega on partsiaalobjekt palju haruldasem). Sellele seletusele on aga üsna lihtne vastuväiteid leida. Verbi *oskama* kasutatakse sageli lihtlauses, partsiaalobjektiga; *tohtima*-verb ei tunne sellist kasutust üldse. Objektikonstruktsioonis on aga kõige partsiaalobjektilembesem modaalverb just *tohtima*. Samas on partsiaalobjekti osakaal veidi suurem katsetamisverbidega *üritama*, *püüdma* ja *proovima* kui tahtmisverbidega *soovima* ja *tahtma*, kuigi nimisõnaline (st mitte *da*-infinitiiviga fraasist koosnev) partsiaalobjekt on viimaste puhul palju sagedasem. Veel üks vastunäide on *soovitama*, mis esineb sageli koos nimisõnalise partsiaalobjektiga, kuid mille partsiaalobjekti soodustav mõju objektikonstruktsioonis on väga nõrk (partsiaalobjekti osakaal 6 %). Seega on ebatõenäoline, et eri verbide nimisõnalise partsiaalobjektiga esinemise sagedus võiks oluliselt mõjutada nende objekti käände-eelistusi.

Kuna puudub üldine kriteerium, millele selliseid erinevusi omistada, siis jääb üle ainult üks seletus: objekti käände-eelistus (täpsemalt selle eelistuse tugevus, kuna tegemist on skalaarse tunnusega) *da*-infinitiiviga objektikonstruktsioonis on olulisel määral finiiitverbi lekseemi tunnus, mille väärtus ei ole verbi semantilistest või süntaktilistest omadustest usaldusväärselt järeldatav. Objekti käände rohket ja ettearvamatut varieerumist selles konstruktsioonis soodustab nii selgete valikukriteeriumide kui ka partsiaal- ja totaalobjekti vahelise olulise tähenduserinevuse puudumine.

Kuigi artiklis on räägitud partsiaalobjekti eelistavatest ja totaalobjekti eelistavatest finiiitverbidest, siis tegelikult eelistavad kõik vaadeldud finiiitverbid partsiaalobjekti, olles semantiliselt irresultatiivsed. Küsimus on selles, kas see eelistus on piisavalt tugev, et finiiitverbi laiendava infiniitse fraasi vastupidine eelistus ehk totaalobjekti soodustav semantika üles kaaluda. Seega ei tähenda näiteks partsiaal- ja totaalobjekti võrdne esinemine vaadeldud konstruktsioonis finiiitverbiga *tahtma* mitte seda, et *tahtma*-verbil endal ei ole selget objekti käände eelistust, vaid seda, et *tahtma*-verbi partsiaalobjekti soodustav

mõju ja *da*-infinitiivi vormis oleva verbi totaaloobjekti soodustav mõju on võrd-selt tugevad. Üldiselt aga selgub, et tugevam mõju on infinitiivil. Isegi *kartma*-verbil, mille partsiaalobjekti soodustav mõju on kõige tugevam, leidub arves-tataval määral varieerumist (partsiaalobjekti osakaal 83 %, st totaaloobjekti osakaal 17 %). Teises äärmuses, kus domineerib totaaloobjekt, on varieerumist palju vähem: artiklis vaadeldud 17 finiiitverbist koguni kaheksal on partsiaal-objekt haruldasem kui *kartma*-verbil totaaloobjekt.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning projekt PUT475 „Kirjakeele morfo-süntaksi varieerumise integreeritud mudel: pilootuuring eesti keele näitel”.

Võrguviited

etTenTen. <https://www.sketchengine.co.uk/ettenten-corpus/>

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus.
- Erelt, Mati 2006. Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Tartu: Bookmill.
- McWhinney, Brian, Malchukov, Andrej, Moravcsik, Edith (toim) 2014. Competing Motivations in Grammar and Usage. Oxford: Oxford University Press.
- Ogren, David 2014. Objekti kääne hinnangukonstruksioonis: kas on võimalik *osta auto* või *autot*? – Emakeele Seltsi aastaraamat 59 (2013). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 171–192.
- Penjam, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruksioonid. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuenssis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Taulli, Valter 1980. Eesti grammatika. II: lauseõpetus. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

The influence of the finite verb on object case in the Estonian *da*-infinitive object construction

Keywords: differential object marking, variation, infinitives, constructions, agency

The present paper examines the influence of the finite verb on the choice of total vs. partial object in the Estonian *da*-infinitive object construction. This construction consists of a finite verb modified by a *da*-infinitive phrase which itself contains an object nominal, e.g. *Tahan osta korteri / korterit* ‘I want to buy an apartment (gen/part)’. The competition between the finite verb and the non-finite verb in determining the case of the object leads to substantial variation in usage. Moreover, some finite verbs favor the partial object, while others favor the total object.

The paper draws on corpus data to compare object case usage in the *da*-infinitive object construction with 17 different finite verbs, covering a wide semantic

range from verbs expressing a wish or intention to those expressing various types of modality. I explore the relationships (or the lack thereof) between object case usage and various semantic/syntactic features of finite verbs, attempting to identify groups of semantically and/or syntactically similar verbs that also behave similarly with respect to object case (i.e. show similar frequencies of the partial object relative to the total object) in the construction in question. In addition to simple semantically motivated groupings such as modals, verbs of trying, verbs of wishing etc., I also consider other features related to the finite verb such as the subject's degree of agency in the realization/non-realization of the event described in the infinitive phrase, the likelihood of the event occurring, and the propensity of the finite verb to appear with simple NP direct objects (as opposed to infinitive phrases containing an object).

The primary finding of the paper is that none of the features or categories examined show a clear relationship to object case. As such, the extent to which a given finite verb favors one object form over the other is largely a property of the verb lexeme itself and cannot be reliably predicted on the basis of its other semantic/syntactic features.

David Ogren (b. 1985), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, PhD student, david.ogren@ut.ee

RAHVALUULEKOGUMINE EPISTOLAARSES KONTEKSTIS

Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale

KATRE KIKAS

Tuhat tänu annab
Sulle kodupind,
Tuhat tänu kannab
Sull' mu rahva rind.

Vara koidu valgel
Virgalt astsid Sa,
Astsid punapalgel
Nurme sirbiga.

Kogusid siin vilja,
Kaunilt kosus töö,
Kuni õhtu hilja
Säras tähte vöö.

Käisid viledasti
Muistsel Runo ra'al
Kusa Vanemuine
Mängis muistsel a'al.

Ülal tsiteeritud salmid pärinevad nimemärgi O. all 1891. aasta 10. mail nädalalehes Eesti Postimees ilmunud luuletusest, mis kandis pealkirja „Virgale vanavara korjajale. Helene Maasen'ile südamelikuks tänu tunnistuseks, tema viljarikka töö eest”. Mainitud vanavarakorjaja Helene Maasen oli hiljaaegu läkitanud Jakob Hurdale oma 25. rahvaluulesaadetise ning Hurt oli teda sel puhul Postimehes ilmunud vanavarakorjamise aruandes esile tõstnud. Ehkki võib-olla O. tundis Maaseni isiklikult või oli juba varem tema kogumistöö intensiivsust Hurda aruannetes tähele pannud, näib siiski tõenäolisem, et luuletuse tõukeks oli Hurda kiiduavaldus. Samavõrra kui luuletus soovis tõsta esile konkreetse koguja saavutusi, oli see ka täienduseks rahvaluulekogumist ümbritsevale avalikule tekstiväljale. Tõsi – luuletus jäi pigem selle äärealale nii žanri (välja keskmis olid üleskutsed ja aruanded) kui ka ilmumiseks valitud ajakirjandusväljaande mõttes (Eesti Postimees ei avaldanud Hurda vanavaraaruandeid). Samal ajal asetas see sündmuse Hurda aruandest (kui konkreetset rahvaluule kogumisest huvitatud inimestele mõeldud tekstiliigist) mõnevõrra avaramasse eesti kultuuri loomise ja hoidmise konteksti.¹

Lisaks tekstivälja toimimisele näitlikustab Maaseni kogumisjuubel ka seda, kuidas avalik ja privaatne kommunikatsioon rahvaluulekogumise kontekstis omavahel põimusid. Hurda aruanne ja viidatud luuletus olid küll avaliku kirjasõna osad, neile eelnes aga Hurda ja Maaseni erasuhtlus. Nii on Maasen 23. oktoobril 1890 oma 23. saadetise kaaskirjas märkinud: „...et ma vähemalt 25 kordagi saaksin saata ja siis jubileumi võiksin pidada” (H III 8, 795/7).

¹ Küll aga leidub päris palju luuletusi rahvaluulekogumisega seotud privaatsetes (või poolavalikus) kirjaruumis. Hurda kogus on mitmeid luuletusi, milles kogujad väljendavad oma suhet rahvaluulesse ja selle kogumisse, õhutavad inimesi koguma või ülistavad Hurda tegevust. Vt näiteks H I 2, 201; H II 20, 264; H II 23, 27/8; H II 25, 379; H II 30, 691/2; H II 33, 452/5; H III 11, 183.

Järgneva artikli keskmes on ühe rahvaluulekoguja – Helene Maaseni – ja kogumistöö organiseerija – Jakob Hurda – vaheline suhtlus. Toetudes sellele, kuidas Hurt Maaseni oma aruannetes ja kirjades tagasisidet andis, ning mida Maasen Hurdale kirjutas, soovin esile tuua rahvaluulekogumisse kätke-
tud kommunikatiivsuse. Rahvaluule kirjanemine ei ole lihtsalt selle eral-
damine algsest suulisest kontekstist, vaid see tähendab alati lugude ja lau-
lude sattumist uutesse kontekstidesse. Kasutades Charles L. Briggsi (1993)
mõistet, võib öelda, et intertekstuaalne lõhe algteksti ja hilisema kirjaneku
vahel on võrdlemisi suur. Kaasajal üritati lõhet pigem varjutada, seevastu
tänapäeval pakub sellele erinevusele tähelepanu pööramine just põnevaid või-
malusi tollaegse kogumistöö taasmõtestamiseks.

Üldisemal tasandil on selle uue konteksti peamiseks märksõnaks ühis-
konna moderniseerumine ning rahvuslik identiteet. Nagu on esile toonud
folklorist Pertti Anttonen, oli rahvaluulekogumine (mineviku pärimuse kui
olulise nähtuse esile tõstmine) mainitutega väga otseselt seotud:

XIX sajandi rahvuse ehitamise protsessi käigus muutus eelmodernseks peeta-
vate nähtuste kohta info kogumine aktsepteeritavaks modernsuse ehitamise
vahendiks, seda eriti rahvusterritooriumi määratlemisel ning rahvuse ajaloo
kirjutamisel ja representeerimisel. (Anttonen 2005: 82)

Seda seost rõhutas ka Hurt, nimetades kogumist isamaaliseks tööks. Kogujate jaoks oli kogumistöös osalemine üheks võimaluseks siduda abst-
raktne (või kujutluslik, kui lähtuda Benedict Andersoni metafoorist *imagined
community*, Anderson 1991) rahvuse mõiste millegi konkreetse ja isiklikuga. Kuivõrd rahvaluulekogumist organiseeriti ajakirjanduse vahendusel, andis kogumistöös osalemine igale kogujale võimaluse saada isiklikum suhe avaliku kirjaruumiga.

Lisaks neile üldistele aspektidele on aga oluline ka inimlik mõõde – dialoog rahvaluulekogumise organiseerija ja konkreetsete kogujate vahel. See dialoog on reeglina kirjalik (st osapooled silmast silma ei kohtu) ning hõlmab mitmeid erinevaid žanre, millest mõned on avalikud (kogumisüleskutsed ja -aruanded), mõned aga privaatsed (kirjad, rahvaluulesaadetised). Piir privaatsel ja avaliku sfääri vahel pole päris selge: Hurt tsiteerib sageli oma aruandes kogujate kirju ning kogujad kasutavad kirjades metafoore, mida on näinud Hurda üleskutsetes-aruannetes. Sellise avaliku ja privaatsel vahelise piiri hägususe tõttu saame rääkida ka omamoodi rahvaluulekogujate kogukonna tekkest (st kujunevad välja ühised teemad ja keelekujundid, viimaste kohta vaata Valk 2004; Kikas 2013). On oluline, et „vanavara” ei ole midagi suhtluse jaoks etteantut – erinevate osaliste dialoogis toimub selle piiride kompamine ja paikapanemine, kohati aga ka juba paika pandud piiride ületamine (Mikkola 2013a, 2013b; Kurki 2002; Korb 2013).

Žanrilise kirevuse tõttu võiks rahvaluulekogumisse kätke-
tatiivsust vaadelda mitmel eri moel. Antud juhtumi puhul olen otsustanud keskenduda kirjažanrile ehk epistolaarsele kirjalikkusele (Whyman 2009: 9). Viimane on ühelt poolt seotud kaasaegse kirjikirjutamiskultuuriga, teisalt aga konkreetsemalt rahvaluulekogumise kui eripärase kirjikirjutamis-
kontekstiga. Selle keskme puhul on oluline meele pidada kahte asjaolu. Esi-
teks – kiri ei ole midagi, mis rahvaluulesaadetisega kindlasti pidi kaasnema. On kogujaid, kes lisasid igale saadetisele kirja, kuid on ka kaastöölisi, kes ei

kirjutanud üldse kirju; enamik kogujaid lisas kaaskirja vaid mõnele saadeti-sele.² Teiseks ei saa Hurdale ja tema korrespondentide suhtluse puhul rääkida kirjavahetusest kui protsessist, mille käigus osapooled teineteisele vastastikku kirju saadavad. Initsiatiiv üht või teist teemat kirja teel arutada võis tulla nii Hurdalt kui ka kogujalt. Teisel poolel oli alati vabadus valida, kas vastuseks eraldi kiri kirjutada või mitte – juba puhtpragmaatilistel põhjustel vastas Hurt reeglina ajalehes avaldatud aruandes.

Miks rahvaluulekogujad kirjutavad kirju? Ühelt poolt on need kanaliks, kus arutada kogumistöö praktilisi probleeme: mida ikkagi koguda, kuidas kirja panna jne. Teisalt aitavad kirjad hoida kontakti elavana (nt kui kahe saadetise vahele jääb pikem paus). Nii näiteks saatsid kogujad Hurdale ka õnnitlus- ja tänukirju ning mitmesuguseid abipalveid kõrvalistes küsimustes (nt tagasiside luulekogule, abi töö leidmiseks jms). Lisaks eelnevale võimaldasid kirjad nii mõnelgi korrespondendil oma koguja- ja kirjutajaidentiteeti mõtestada. Viimane on oluline eriti vähem haritud kaastöölise puhul, kelle jaoks rahvaluulekogumine võis olla ainsaks võimaluseks oma eestikeelset kirjaoskust kasutada. Võttes aluseks nn *New Literacy Studies* uurijate põhi-teesi, „millal iganes inimesed osalevad kirjalikus sündmuses, teevad nad seda sotsiaalselt positsioonilt lähtuvalt” (Sheridan jt 2000: 4), võib öelda, et need kirjad andsid kogujatele võimaluse erinevate kirjutusviiside ja nendega seotud sotsiaalsete identiteetide katsetamiseks (Kikas 2014; vrd Sheridan jt 2000: 241–242, 249; Barton, Hall 2007: 6–8).

Milliselt positsioonilt kogujad oma kirju kirjutasiid? Kõige selgemalt pais-tab silma suhete hierarhilisus: pastoriamet ja doktorikraad asetasiid Hurdale korrespondentidega võrreldes sotsiaalselt kõrgemale positsioonile. See tuleb esile näiteks kirjade erinevates pöördumisvormelites. Hoolimata sellest, et Hurt kasutas oma avalikes kirjutistes egalitaarsust rõhutavat vormelit „sugu-vennad ja -õed” ning erakirjades pöördus kogujate poole kõnetusega „härra” (vt Põldmäe 1959: 418–419), olid viimased seisuslikust erinevusest selgelt teadlikud. Näiteks väljendab koguja Mart Uus Palamuselt üllatust Hurdalt saadud kirja üle:

Teie väärt kirja, ühes kalli kingitusega, sain ma se 25. novembril kätte, ja – ja, oh! Teie tiate isigi, kuidas üks niisugune ootamata asi mõjub, isiäranis siin, kus seisuse vahe seinad nii kõrged on, kui siin! Sellepärast ei püüa ma ka mitte siin seda kirjeldada, vaid ütlen aga lapseliku tõsidusega: Aitäh! Olge tuhan-deks terve! (H II 27, 380a)

Kogujate Hurdale adresseeritud pöördumistes domineerivad vormelid, mida kaasaegsed kirjajakirjutamiskäsiraamatud soovivad kasutada rohkem või vähem ametlikel juhtudel: „härra”, „kõrgesti austatud doktori härra”, „väga austatud õpetaja”. Vaid vähesed vastavad kõnetusega „auustatud suguvend”.³

² Siin keskendun eraldiseisvatele (kaas)kirjadele, kuid kommunikatiivsust on võimalik saavutada ka nn kirisaadetistega: saadetise alguses on tervitus ning lõpus hüvastijätt, saadeti ise kirja sisuks. Erinevaid kommunikatiivseid võimalusi olen varem puudutanud artiklis M. J. Eiseni seitsme Moosese pärimuse kogumisest (vt Kikas 2015: 716–717).

³ Kirjakirjutamise käsiraamatute mõju reaalsele epistolaarsetele praktikatele on muidugi lahtine (Lea Laitinen ja Taru Nordlund märgivad, et nende mõju oli suurem ametlike kirjade puhul (2013: 177)), ometi on põnev, et XIX sajandi teisel poolel ilmus seda tüüpi raamatuid arvukalt ja enamik neist mitmes trüki (vt nt Jakobson 1889; Tõnisson 1892; Grünfeldt 1897). Kirjakirjutamiskultuuri seisukohalt on lisaks tehnilistele

Vormelitele lisanduvad sageli viited oma vähestele haridusele ja kehvale kirjaoskusele (nn enesemadaldusdiskursus, vt Kuismis 2013: 203–204). Mõningatel juhtudel lisandub seisuslikule erinevusele ka vanuseline aspekt – mitmed kogujad vabandavad, et just nende noorus ei lase neil õiget pärimust ära tunda.⁴

Hurda poolt vaadates tähendas suhte hierarhilisus aga vastutust. Tema vastutas selle eest, et kogumistöö ei meelitaks inimesi ära tööpostilt või koolipingist ega tekitaks küsimusi nende tegevuse kõlbelisuses – hõlmas ju vanavara väga palju sellist, millest haritud inimene oleks pidanud eemale hoidma. Põldmäe on viidanud, et Rudolf Kallas tegi Hurdale etteheiteid kogujate „häratamise” pärast (Põldmäe 1959: 418–419). Ka tõi Põldmäe esile, et Hurt sai mitmeid kirju inimestelt, kes vastustasid vanavarakorjamist justnimelt seetõttu, et see seadis kogujad ebausku või ebamoraalsete tõekspidamiste mõjuvälja.⁵ Et teema ka Hurdale endale muret tegi, võib näha sellest, et oma 52. ja 54. aruande (Hurt 1889f, 1889g) lõppu on ta paigutanud pikema kirjutise, kus seesuguseid süüdistusi ümber lükkab. Küsimusele, kas kogumise käigus toimuv potentsiaalne kokkupuude moraalselt taunitavaga võib kogujatele halvasti mõjuda, vastab Hurt, et kõik algab inimese enda meelestatusest: „Puh-tale on kõik puhas” (Hurt 1889f).

Lisaks hariduslikule ja vanuselisele ebasümmeetriale on käesoleva juhtumi juures mängus ka soolisuse küsimus: kas ja kuivõrd mõjutas koguja sugu suhteid Hurdaga (ning Hurda kaudu avaliku ruumiga). XIX sajandi rahvaluulekogumise soolisuse aspekti on varasemalt esile tõstnud Veera Pino oma käsitluses Leena Kase-Kauri rahvaluule üleskirjutuste saatusest. Ta viitab, et kui 1870ndatel oli naiste osalus avalikus elus (sh rahvaluulekogumises) pigem marginaalne ja sageli ka meeste vahendatud, siis Hurda kogumisaktsiooni ajaks oli ühiskond sedavõrd muutunud, et naisedki leidsid endas julgust kogumistööga ühineda (Pino 1989: 78–79). Ühiskondliku suhtumise muutmine kajastub ka Hurda enda tegevuses: 1871. aastal Aleksandrikooli heaks korjandust organiseerides pöördus ta oma üleskutsetes üheselt meeste poole,⁶ ent 1888. aasta rahvaluulekogumise üleskutses olid mõlema soo esindajad välja toodud: „Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele”. Hurda vanavarakogumise aktsiooni kui naistele sobivat ettevõtmist reklaamis ka Lilli Suburgi toimetatud ajakiri Linda (Suburg 1889).⁷ Samal ajal viitab asjaolu, et mitmed naiskogujad soovisid aruannetes varjunime kasutada, sellele, et naise

näpunäidetele oluline ka näitetekstide sisu, mille keskmes on sageli kaasaegsed teemad (karskus, majapidamise moderniseerimine, väljarändevastatus jms), st käsiraamatud asetasid kirjakirjutaja teatud maailmavaate keskmesse.

⁴ Näiteks kirjutab 1874. aastal sündinud Jaak Hünerson Karksist 1890. aastal: „Mina vabandan end seega et ma aastade poolest noor olen ja minu vaimu jõud ehk vast niisuguse töö tegemiseks liig nõrk on: aga niisugusest tähtsast isamaa tööst ei tähaks mina ommeti osa võtmada jääda.” (H II 23, 344)

⁵ Moraalselt pinnalt lähtuvate süüdistustega oli kimpus ka M. J. Eisen (vt Kikas 2013).

⁶ Näiteks esimese üleskutses algus: „Pangem siis, armsad Eesti vennad, kõik ühtlasi omad nõud kokku...” (Hurt 1871).

⁷ „Olge, armsad suguõed, agarad ja nobedad oma rahhva vaimuvara mälestuse samma ehitamiseks kiva ja kivikesi kokku kandma! Teie ei jaksa praegust küll arvatagi, kui sügav, kaunis, kui meelitatav armas, isi kui tore see kuldne vaimu kuju saab olema, mis meile: oma eesvanemate mõtte ja luulevallast, vanavarast vasta saab paistma.” (Suburg 1889) Ükski koguja ei viita küll sellele, et oleks just antud Linda kirjutise peale kogumistööga alustanud.

esinemine avalikus ruumis polnud veel päris iseenesestmõistetav (Põldmäe 1989: 22).

Hurda naiskaastöolistest on teinud väikese ülevaate Rudolf Põldmäe, kes märgib, et korrespondentide hulgas oli naisi 2 % ehk umbes 60–70 ringis (Põldmäe 1986: 734–735). Kui arvestada, et Eesti Kirjameeste Seltsil oli vaid kaks naissoost korrespondenti (Pino 1989: 78), on edasimineku üsnagi märkimisväärne, küll aga ei saa väita, et naiste osakaal Hurda kogujate hulgas just suur oleks.

Kas Hurda suhtumises naiskogujatesse võib näha mingeid erijooni? Esi- teks paistab silma, et Hurt tajus naiste liiga vähest kaasatust – mitmel puhul pöördus ta spetsiaalselt naiste kui potentsiaalsete kogujate poole (vt nt Hurt 1888i). Tõenäoliselt on sellega seotud seegi, et naiskaastöoliste sugu on aru- annetes alati esile toodud. Nii kirjutab ta näiteks aruandevastuses kõige esi- mesele aktsiooniga liitunud naiskogujale Julie Sepale: „Auus noorik on oma saatmisega nüüd ka tõistele noorikutele ja neidudele tee ette ajanud ja meie loodame, et neid õige rohkeste järele saab tulema” (Hurt 1888a). Pea pool aast- tat hiljem Sepa kogutust taas kord aru andes saab ta juba märkida: „Teie ees- kuju on ka teisi suguõdesid äratanud ja selle eest täname veel iseäranis” (Hurt 1888g). Koguja Liisa Lepikule kirjutab ta aga: „Täname ja rõõmustame, et Paistus vendade kõrvas ka ärksaid õdesid lahkesti ja rõõmsasti töösse astub” (Hurt 1889c).

Meeskogujate puhul on tüüpiliseks pöördumisvormeliks aruannetes soo- neutraalne „auus/auustatud/armas koguja/kaastööline”; soostatud vormelid „suguvend” ja „vend” on pigem marginaalsed, ka ametile või seisusele viida- takse pigem juhuslikult. Naiste puhul on alati ära märgitud see, kas tegu on neiu, nooriku või perenaise, ning ka tekstis endas viidatakse sageli õrne- male soole, suguõele vms – isegi kui teksti satub neutraalne „auus koguja”, on selle kõrval alati ka soole viitav väljend. Samal ajal on oluline, et naised polnud ainus sel viisil esiplaanile tõstetud kogujarühm: sarnasel moel mar- keeris Hurt ära ka näiteks noored või väljaspool Balti kubermange tegutsevad kaastöölised (vt nt vastust nekrut P. A Pitkale, Hurt 1888a). Ehkki kõik need rühmad on eripärased, ühendab neid see, et sinna kuuluvate inimeste osale- mine on justkui tavatu, seetõttu on nad sobivaks eeskujuks neile, kes veel pole kogumistööga liitunud.

Kuivõrd saab nende väljatoodud rühmade puhul rääkida ka kogumis- meetodite jms ühtsusest, on küsitav. Naiste kui spetsiifilise kogujarühma esi- letoomise teeb keerukaks juba nende vähesus, neist vähestest vaid osa lisas saadetistele isiklikke tähelepanekuid ja kirju, s.o teavet nende isikliku suh- tumise kohta. Väga kõnekas on soome folkloristi Laura Starki tähelepanek, et ajalehtede naissoost kirjasaatjad tegelesid eelkõige naistega seotud teema- dega ning kõnetasid teisi naisi (Stark 2013: 159–171). Oleks põnev jälgida, kas samalaadne tendents tuleb esile ka eesti rahvaluulekogujate puhul.

Rahvaluulekoguja Helene Maasen: eluloolisi märkmeid

Helene Maasen (alates 1901. a-st Varik) sündis 1869. aasta 18. veebruaril Pala- muse kihelkonnas Kuremaa vallas. Tema vanemad olid äripidajad ja taluoma- nikud. Lisaks kohalikule külakoolile õppis ta 5 aastat Tartus prl V. Ridhoffi erakoolis, kus omandatud hariduse kohta kirjutab ta ise: „...minu haridus ula-

tab ainult privat-elementa kooli õpetajanna eksamini” (EKLA, f 43, m 14: 20, l 8/14). Kuivõrd koolis toimus õppetöö saksa keeles, vabandab Maasen Hurdale oma ohtraid kirjavigu, märkides: „...aga et ma oma emakeele kirjutamist nõnda nagu ütelda varastanud olen, ei mitte koolist õppinud” (EKLA, f 43, m 14: 20, l 10/18). Lisaks saksa keelele oskas ta ka vene keelt. Tartus elades käis ta läbi noorema põlve kirjanike ja avaliku elu tegelastega, tema lähimate sõbrannade ringi kuulusid näiteks Anna Haava ja Elise Aun (vt nt Haava 2014). Maasen tegi kaastööd mitmetele väljaannetele (Linda, Postimees, Olevik jt), kus avaldas peamiselt ilukirjandustõlkeid saksa ja vene keelest, kuid ka omaenda luuletusi, rahvaluuletekste jms.

Rahvaluulet saatis Maasen nii Hurdale kui ka M. J. Eisenile, kokku ca 1150 lehekülge laule, jutte, kombekirjeldusi, lühivorme jms. Maaseni koostöö Hurdaga kestis aastatel 1888–1896; eriti tihe oli kontakt esimesel kolmel aastal, mil Hurdani jõudis Maaseniilt saadetisi keskmiselt kord kahe kuu jooksul. Kuivõrd Hurt järjestas kogujaid oma aruannetes vastavalt sellele, mitu korda keegi talle midagi saatnud oli (st esmakordsed saatjad kõige ees, kõige rohkem saatnud kõige lõpus), siis tähendas kontakti tihedus omakorda vägagi silmapaistvat kohta Hurda aruannetes – alates oma kuuendast saadetisest paiknes neis Maaseni nimi kõige lõpus.

Koostöö alguses oli Maasen 19-aastane ning ehkki puuduvad täpsemad andmed tema Tartu õpingute aja kohta, võib eeldada, et koguma hakkas ta pärast õpingute lõppu kodukohta naasnuna. Koostöö katkes 1894. aastal, kui Maasen läks aastaks Kroonlinna tööle. Peale Kroonlinna-aasta lõppu saatis ta Hurdale veel üht-teist, kuid peamiselt teiste inimeste korjatud materjali. Kooliõelt Emilie Palmilt saadu on Maasen ise puhtaks kirjutanud (vt nt 32. saadeti H II 26, 123/52 (1895)). Viimane saadeti on aga Hans Karu kogutud ja kirjutatud, Maaseniilt pärineb vaid kaaskiri, milles ta palub Hurdal uut kaastöölist julgustada (EKLA, f 43, m 19: 13, l 1/1).

Kokku saatis Maasen Hurdale ca 750 lk rahvaluulet. Enamik materjale pärineb Palamuse kihelkonnast: esimestel aastatel kogus ta Luua vallast, alates 1890. aasta kevadest Kaarepere vallast, aga on ka Laiuse (tema ema päritolukoht), Nõo ja Karksi kihelkonnast pärinevat ainet. Folkloristid on Maaseni kirjanekuid enamuses kõrgelt hinnanud: Põldmäe nimetab teda üldse üheks kõige paremaks kogujaks (Põldmäe 1986: 735), Viidalepp Hurda tähtsaimaks naiskaastööliseks (Viidalepp 1934: 247). Lühivormide osas on uurijad siiski viidanud, et mõned tema kirjanepandud mõistatused ja vanasõnad pärinevad trükiallikatest (vt Saukas 2003: 115; Saukas, Krikmann 2012: 168–169; Krikmann, Sarv 1988: 486).

Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale: kogumistöö praktiline pool

Helene Maaseni kui koguja eripäraks on väga tihe kontaktihoidmine – ta saatis kaastööd sageli, pigem väikeste koguste kaupa. Maasen läkitas Hurdale 34 rahvaluulesaadetist, millest neljateistkümnele oli lisatud kaaskiri, neile lisandub veel kuus muud laadi kirja (mõned uusaastatervitused, tänukiri „Vana Kandle” eest, abipalve töö leidmiseks ning soovitus alustavale rahvaluulekogujale). Need ei jaotu päris ühtlaselt, märgata võib kirjarohkemaid ja -vaesemaid ajajärke. Mõnedes hilisemates saadetistes kompenseerib kirja puudumist kogutu lõpulehele märgitud nimi, kuupäev ja hüvastijätt (või lubadus

edasi koguda); samas mitmed saadetised (sh ka kõige esimene) saabusid ilma igasuguse kommunikatiivse raamita. Lisaks kirjadele saatis Maasen Hurdale kaks fotot, ühe aastal 1889 (EKLA, f 43, m 14: 20, l 4/7), teise 1895 (H III 26, 151/2).

Hurt saatis Maasenile oma foto (vt EKLA, f 43, m 14: 20, l 3/5), „Vana Kandle” (Maaseni tänukiri, EKLA, f 43, m 14: 20, l 7/12) ning neli (või viis) kirja.⁸ Ebasümmeetria eri suundades liikunud kirjade hulga (20 vs. 4) vahel on rahvaluule kogumise kontekstis pigem tavapärane: esmane tagasisidekanal Hurda jaoks oli ajalehearuanne, kirja saatis ta vaid erilisematel puhkudel. Samal ajal on oluline, et kirjažanri tõi nende suhtlusesse siiski Hurt, kes vastas kirjaga Maaseni esimesele (kaaskirjata saabunud) rahvaluulesaadetisele. Esimesele saadetisele kirjaga vastamine on Hurda praktikas tavaline. See oli kaval taktika, sest kogujad tõlgendasid Hurda kirja kui midagi, millele pidi ilmtingimata vastama. Kuna sobivaks peeti vaid rahvaluulega seotud vastuseid, suurendas isikliku kirja saamine tõenäosust, et koguja jätkas rahvaluule saatmist.⁹ Maaseni esimene kiri Hurdale (H II 27, 223/30) läks teele koos teise rahvaluulesaadetisega ning oli vastuseks Hurda läkitatud kirjale.

Millest Maasen Hurdale kirjutas? Laias laastus võib kirjadest välja tuua kolm üldisemat valdkonda: kogumistöö praktilise poolega seotud küsimused, üldisemad arutlused juhuslikel teemadel ning arutlused kogumistöö isiklikuma tähenduse üle.

Otsesed kogumistööga seotud teemapüstitused on võrdlemisi sarnased muredega, mida kohtame teistegi kogujate kirjades. Nii kaebab Maasen selle üle, et sobivat materjali on raske leida ja piisavalt täpselt kirja panna, leiduv võib mitte vastata Hurda ootustele ning olla vastuolus ühiskondliku moraaliga. Ka mõtiskleb ta selle üle, mis võib tingida vanavara vähesuse ja inimeste soovimatuse rahvaluulekogujatega suhelda (vt nt pikemat arutlust EKLA, f 43, m 14: 20, l 9/16–9/17).

Maaseni kirjades on mitmeid viiteid teistele rahvaluulekogujatele. Ta märgib näiteks, et on lugenud Hurda poolt Laiuse kihelkonnas tegutsenud Julie Sepale saadetud kirju (vt nt EKLA, f 43, m 14: 20, l 2/3), teisel kaebab aga, et materjali vähesus on osaliselt tingitud kohapealsete kogujate rohkest (EKLA, f 43, m 14: 20, l 6/4). Mõni aeg hiljem muretseb ta aga jällegi kohapealse kogumistöö soikumise pärast ja kirjeldab oma katseid kaaskogujaid leida. Nii kirjutab Maasen, et laenab oma raamatuid vaid neile, kes vanavara vastu toovad: „Oma veikesest raamatu kogust olen ma raamatuid välja laenanud ja nõuan iga raamatu eest 2 vana laulu maksuks. Ülepea nõuan ma iga vähema teenistuse eest nüüd maksu – ikka vanavara ja jälle vanavara.” (H III 8, 796)

Mõnevõrra puudutab Maasen oma kirjades ka suhteid kohalike mittekogujatega. On mitmeid vihjeid nende taunivale suhtumisele, eelkõige tema

⁸ Toetudes kirjades ja aruannetes olevatele viidetele, on näha, et Hurt on vastanud kirjaga Maaseni esimesele (vt EKLA, f 43, m 14: 20, l 10/18), kuuendale (vt EKLA, f 43, m 14: 20, l 3/5 ning märkus Hurda 30. aruandes 1889b), kahekümnendale (vt märkus H III 8, 751/3) ja kahekümne seitsmendale (vt märkus EKLA, f 43, m 14: 20, l 7/12) saadetisele. Võimalik, et kiri on järgnenud ka 17. saadetisele, kuivõrd 18. saadetise kaaskirjas rõhutab Maasen, et on oma juttude üleskirjutamise viisi Hurda näpunäidete järgi muutnud (H III 8, 675).

⁹ Sama taktikat kasutas Hurt ka kogujatelt fotode saamiseks – otsesest küsimisest enam mõjus just enda foto saatmine. Fotosid soovis Hurt kogumise ajaloo teemalise albumi koostamiseks (vt Hurt 1889a, 1889c; ka Põldmäe 1989: 25).

kohta levitatavatele kuulujuttudele, samas ei arenda ta seda teemat kunagi väga põhjalikult.

Nagu eelnevalt viitasin, ei saa Hurda ja tema kaastööliste suhet rangelt võttes kirjavahetuseks pidada: Hurdal lihtsalt polnud füüsiliselt aega ega jõudu kõigi kogujate kirjadele isiklikult vastata, mis aga ei tähenda dialoogi puudumist suhtluses osalejate vahel. On põnev, et keskustelu võis erinevate teemade puhul kulgeda võrdlemisi erinevalt.

Hästi on jälgitav Hurda ja Maaseni dialoog laulude vanuse küsimuses. Teema sügenes nendevahelisse suhtlusesse Hurda initsiatiivil, kui ta oma tagasisides Maaseni esimesele saadetisele tegi märkuse laulude kaasaegsuse kohta. See sõnum jõudis Maasenini nii avaliku aruande (Hurt 1888d) kui ka erakirja kaudu (vt EKLA, f 43, m 14: 20, l 10/18). Suhtluse hilisemaski etapis kohtame teemale viiteid nii kirjades (EKLA, f 43, m 14: 20, l 3/5) kui ka aruannetes (Hurt 1889d).

Näide mõnevõrra ebaselgemast dialoogist on aga küsimus, mida peaks koguja tegema siis, kui kogutav on vastuolus tema moraalsete tõekspidamisega. Maasen tõstatab selle teema kolmes kirjas (EKLA, f 43, m 14: 20, l 2/3; EKLA, f 43, m 14: 20, l 3/5; H III 8, 719), ent Hurda vastavates aruannetes puudub isegi õrn vihje neile küsimustele (vt Hurt 1889b, 1889d, 1890a). Kaudseks viiteks, et Hurt võis võtta teema jutuks erakirjades, on see, et Hurdalt Maaseni liikunud teadaolevast neljast kirjast kaks on järgnenud vahetult saadetistele, mille kaaskirjas on Maasen muretsenud kõlbluse pärast.¹⁰ Nende kirjade täpsem sisu Maaseni vastusest aga ei selgu. Selles kontekstis on huvitav Maaseni kuuenda saadetise kaaskiri, kus ta märgib, et julguse seesugust materjali siiski üles märkida sai ta Hurda kirjast rahvaluulekoguja Julie Sepale.¹¹

Palun väga vabandada, kui mõne koha lauludes ja kõnekäändudes natukene jämeda leiata olevat, ma ehk oleks sääraseid asjad üles kirjutamata jätnud, kui ma mitte Teie kirju noorik J. Sepp'ale lugenud ei oleks. Teie ütlete nimetud noorikule, et puhtale kõik puhas olla ja lubate kõik inetu ja halva vana kivide ümbert maha raiuda, nii et ilus ehituse kivi järele jääb. Ehk jääb siis ka minult saadetud lauludest, kui pehme mädand koore ümbert ära olete võtnud, veikene tuumakene, mis süüa kõlbab järele! (EKLA, f 43, m 14: 20, l 2/3)

Maaseni parafrasas koguja Sepale saadetud Hurda kirjast on väga põnevaks näiteks, kuidas Hurt sellele kaastööliste kirjades sageli esilekerkivale probleemile vastas. Arvestades seda, kui paljud kogujad moraalsete dilemma-dega kimpus olid, võib öelda, et teema oli avalikus ruumis selgelt alaesindatud. Põhjuseid tuleb ilmselgelt otsida mitte Hurda soovimatusest antud küsi-

¹⁰ Maasen tänab Hurta kirja eest oma seitsmenda (EKLA, f 43, m 14: 20, l 3/5) ja kahekümne esimese (H III 8, 751/2) saadetise kaaskirjades. Kuuendale saadetisele saadetud vastusele viitab Hurt ka oma 30. aruandes (Hurt 1889b).

¹¹ Julie Sepp oli esimene Hurda kogumisaktsiooniga liitunud naiskoguja. Aastatel 1888–1893 saatis ta Hurdale rahvaluulet neljal korral (Laiuse, Simuna ja Sangaste kihelkonnast). Maasen viitab tõenäoliselt Sepa teise korjanduse kaaskirjale, kus viimane kirjutab: „Vana kombede ja tembutuste pärast ja kohta palun Teilt küll juhatust, sest sagedaste on nad nii lühikesed ja naeste rahva juures ning laste sündimisel nii veidrad, et üles kirjutada ei tihka, kartes et Teie kõrvale liig inetu kuulda on, ja naeste rahvale tema välja ütlemist liiaks panete.” (H III 9, 165/6)

muses sõna võtta, vaid tema sugugi mitte asjatust hirmust, et lühidalt aruande koosseisu surutud repliike võidaks liig kergelt rahvaluulekogumise kui säärase vastu kasutada.

Väike (aga kirglik) vanavarakoguja: Maaseni enesepositsioneerimisest

Ennist viitasin, et lisaks praktilisele funktsioonile (võimalus arutada kogumistöö käigus üleskerkivaid küsimusi) oli kogujate kirjadel ka identiteedi loomise funktsioon – need andsid vähekogenud kirjutajatele võimaluse leida positsioon, millelt kirjutada (Sheridan jt 2000: 249). See teema on eriti huvitav Maaseni puhul, kellele tänapäeval sagedasti viidatakse kui ajakirjanikule, tõlkijale ja omal ajal tuntud luuletajale (vt nt Põldmäe 1986: 735) ehk siis justkui inimesele, kelle jaoks kirjalik eneseväljendus pidanuks olema lihtne. Teisalt on oluline, et ajal, mil Maasen asus rahvaluulet koguma, ei tundnud teda veel keegi luuletaja või tõlkijana – oma esimesed kaastööd ajakirjandusele tegi ta alles 1890. aastal ehk kaks aastat peale koostöö algust Hurdaga.¹² Kronoloogiliselt on näha üsnagi selget seost rahvaluulekogumise intensiivsuse languse ja ajakirjanduses ilmuvate tekstide hulga suurenemise vahel – üks kirjalik tegevus asendus teisega.

Maaseni kirjades annavad tooni alandlikkus (soov teada oma kohta sotsiaalses hierarhias) ja emotsionaalsus (soov öelda välja täpselt seda, mida ta tunneb). Varasemates kirjades domineerib pigem esimene, hilisemates teine, kuid teatav pinge kahe laadi vahel on kogu aeg tuntav.

Enda positsioneerimine enesemadaldamise kaudu on kogujate kirjades tavaline. Siiski tuleb see aspekt Maaseni puhul esile võrdlemisi eripäraselt. Kui enamik kogujaid loob vastanduse haritud kirjameestega, rõhutades oma vähest kooliharidust, siis Maasen, kelle haridustee on kindlasti keskmisest pikem (ka Põldmäe hõlmab ta parema haridusega naiskogujate hulka, vt Põldmäe 1986: 735), rõhutab esimeses Hurdale saadetud kirjas oma emakeelse kirjaoskuse puudulikkust:

Palun jällegi neid vigasid vabandata, kelledest mitte puudu ei saa olema, häbi on mull küll nii palju vigasid teha sest ma olen ju üks Eestlane, aga et ma oma emakeele kirjutamist nõnda nagu ütelda varastanud olen, ei mitte koolist õppinud, siis saab see ehk neid vigasid natuke vabandama. (EKLA, f 43, m 14: 20, l 10/18)

Ta vabandab alati ka siis, kui paneb kirja midagi, mis on teda ennast ühel või teisel viisil paelunud, kuid mille seos rahvaluulega pole ehk nii otsene. Näiteks on tal pikem kirjeldus vennastekoguduse koosolekust. Ehkki teema kasvab välja arutlusest selle üle, kas palvemajad on süüdi rahvaluule vähesuses, tunneb ta peale kirjelduse lõppu ometi, et kontekst polnud päris sobiv: „Palun vabandata, et Teid kõrvaliste asjadega tülitän, aga ma tahtsin üht pilti meie palvemaja lugemisest anda” (EKLA, f 43, m 14: 20, l 9/16–9/17). Teisal kirjutab ta pikemalt oma huvist ühe kiviristi vastu ning teadetest, mida ta sellega

¹² Kui kogumistööga liitusid kirjutava elualaga seotud inimesed, märkis Hurt selle enamasti aruande tagasisides ka ära, vt nt vastuseid luuletaja Elise Aunale (Hurt 1888b) ja kirjanik Jaan Jungile (Hurt 1888h).

seoses on kogunud, lisades kirjutise lõppu märkuse: „Kas viimne poogen Teile meelejärele on, seda ma ei tea, aga ma ei leidnud enne rahu, kui seda kõik „kirja pannud” olin” (H III 8, 795/826).

Kõige läbivam enesemadaldusdiskursuse väljendus Maaseni kirjapanekutes on sage deminutiivide kasutus. Nii rõhutab ta igal võimalikul juhul kaaskirjades oma saadetu vähesust: „Jälle saadan Teile oma veikese korjanduse, mis olen jõudnud koguda” (EKLA, f 43, m 14: 20, l 9/16); „Jälle julgen Teile natukene vanavara pakkuda!” (H III 8, 387); „Tulen jälle ühe minu kõige pisema näputäiega, palun sedagi lahkesti vastu võtta, rohkem sell korral ei saanud, ehk küll püüdsin” (H III 8, 675). Samalaadseid väljendeid kohtame ka rahvaluulesaadetiste alapealkirjades, näiteks tema kuuendas saadetises (H II 27, 279/98) on alaosad: „Mõned terakesed rahvausku j.n.e.”, „Mõned lauluriismekesed Kudinalt”, „Mõned vanasõnad”, „Mõned kõnekäänud”. Päril mitmel puhul kasutab ta sama võtet ka kirjade hüvastijäturidades iseendale viidates, näiteks: „Teid aupaklikult tervitades veike vanavara korjaja Helene Maasen” (EKLA, f 43, m 14: 20, l 1/1). Kui kogutu vähesuse rõhutamine mõjub pigem alandlikult, siis enese nimetamine „väikeseks kogujaks” on omajagu eneseteadlik ja familiaarne.

Ühel korral on Maaseni enesemadaldus ka sooliselt motiveeritud. 1889. aastal saatis Maasen Hurdale viimase palve peale oma foto. Teades, et Hurt palus fotosid plaanitava kogumise ajaloo albumi koostamiseks (vt Hurt 1889a), lisis ta kirjale märkuse: „P.S. Kui peale minu üksigi suguõde oma pilti ei saada, siis palun väga, minu omat tähelepanemata jätta, – ma ei tahaks sugugi üksi – kui naesterahvas – ajaraamatus – seista!!!” (EKLA, f 43, m 14: 20, l 4/7). Samas võib see tagasihoidlikkus olla seotud ka noorusega: kuus aastat hiljem saadab ta Hurdale uue foto ja sellele ta vastavat märkust enam ei lisa. Rõhutab vaid, et uus foto on parem: „Seie juurde lisan ka oma kõige uuema päevapildi. Teie vanavara albumi jaoks. Sest mu 6–7 aasta eest saadetud pilt ei olevat sugugi häa, tõendas veel täna siin neiu Anna Haavakivi. See olevat palju parem.” Tundub, et vahepealsed aastad erinevate ajakirjandusväljaannete (sh modernsele naisele adresseeritud Linda) kaastöölisenä, samuti uue foto saatmisele eelnenud aasta iseseisvat elu Kroonlinnas on Maaseni iseteadlikkusele positiivselt mõjunud.¹³

Ent nagu öeldud, on see alandlikkus vaid üks pool sellest, millisena Maasen ennast näitab. Teise poole moodustavad kirjakohtad, kus ta toob esile erinevaid kogumisega seotud emotsioone ning kirjeldab vastavaid plaane ja unistusi. Ehkki seda isiklikkust võib märgata ka varasemates kirjades, on oma-moodi murranguhetkeks 17. saadetise kaaskiri 1890. aasta veebruaris (EKLA, f 43, m 14: 20, l 5/9).

Kirja alustab ta palvega, et korjanduste väiksuse tõttu ei tohiks teda teistele kogujatele eeskujuks seada – eeskujuks peaksid olema need, kes reaalselt palju koguvad, olenemata saadetiste hulgast. Seejärel selgitab ta, et otsus saata korraga vähe, aga sageli (mitte harvem suuremaid koguseid), on vägagi isiklik – selline meetod võimaldab kogujavaimu värskena hoida: „Kuna ma aga

¹³ On kõnekas, et 1891. aastal reageeris Anna Haava (kirjas Elise Aunale) fotograaf Heinrich Tiidermanni ideele eesti luuletajaid koondavast postkaardist üsnagi samamoodi kui Maasen 1889. aastal: „Üks sõnadeta tundmus minu põues keelab mind oma pilti selle ühise „luuletajate pildi” tarvis saatmast, ma olen selleks liiga naesterahvas, mul ei ole südant pildina hulga meesterahva keskel, kes mulle päälegi vist enamasti tundmatad on, ilmuda” (Haava 2014: 33–34).

siis kui jälle näputäie ära olen saatnud hoopis uue elu ja lustiga tööle hakkan – et aga jälle pea midagi saata oleks” (EKLA, f 43, m 14: 20, l 5/9).

Sellele selgitusele järgneb spontaanne ja tundeline lõpulause:

Vist küll surma tunnini õnnistan ma seda päeva, mil mulle mõte pähe tekkis – vanavara korjama hakata. Ial ei ole ma seda kahetsenud vaid oma ülesandeks teinud ikka edasi korjata, nii palju kui aga jõuan, kui Jumal aitab, siis korjamise lõpuni. (EKLA, f 43, m 14: 20, l 5/9)

Kuu aega hiljem kirjutatud kirjas rõhutab ta kogumistöö emotsionaalset olulisust veelgi tugevamas sõnastuses:

Ma olen vanavara korjamise enesele otsekohe elu ülesandeks võtnud, ta on ka mulle „passiooniks” saanud, nii et ma teda vististe jätta ei võiks, kui ka tahaksin, kuid Jumal hoidgu mind seda ial tahtmast. (H III 8, 675)

Järgnevatel kuudel kirjutab ta Hurdale ka negatiivsematest olukordadest. Näiteks rõhutab ta, et ei pane tähele tema kohta levitatavaid kuulujutte, sest „ega tühi jutt tükki ei võta, ega naer j.n.e” (H III 8, 751/2). Sama aasta sügisel kirjutatud kirjas paneb üks konkreetsema olukorra kirjeldus teda sõnastama unistust jõuda peagi oma 25. saadetiseni (tsitaat pärineb 23. saadetise kaas-kirjast):

Dr. Weske matusel kuulsin kuidas keegi noormees ühe teise tundmata inimese vastu, kes minu nime temale nimetas – minu kohta tähendas „Die gehört ja schon selbst zu vanavara.”¹⁴ Nii vähe meelitatav ka see tähendus oli, siiski teeb ta mulle palju nalja ja elustab mind mu ettevõttes, et ma vähemalt 25 kordagi saaksin saata ja siis jubileumi võiksin pidada. (H III 8, 796/7)

Püstitatud eesmärgi saavutamise järel (vahepealsetele saadetistele ta kirja ei lisanud) kirjutab ta, kui palju rõõmu ta oma *jubileum*’ist tundis:

Lubage, auustatud herra ja (vanavara) peremees, Teile lapselikult tunnistada, et mu vanavara jubel mulle põhjatu palju rõõmu on valmistanud! [---] Sage-dasti mõtlen eneses, et kui teised korjavad ühte vaadet mu rõõmust täidetud südamesse heita võiksid, nad siis ka selle rõõmule jõudmiseks veel poole virgemaks saaksivad. (H III 15, 57/8)

Viimased kaks siin viidatud kirja on põnevad selle poolest, et mõlemas mõtestab Maasen enda ja Hurda suhet isa ja lapse suhtena, näiteks: „Palun andeks, kui Teid oma lapsiku kirjaga ehk tulitanud olen, aga Teie olete meile vanavara korjajatele juba kui isa ja ei mitte võeras” (H III 8, 795/7). Ühelt poolt on tegu enese madaldamise variatsiooniga, samas püüab see justkui õigustada tundepeuhanguid ning enesekeskseid unistusi.

Eelnevatest erineva tooniga on pool aastat hilisem kiri, kus Maasen tänab kingituseks saadud „Vana Kandle” eest. Kiri ei käsitle enam hetkeemotsioone

¹⁴ Tõlge saksa keelest: „See kuulub juba ise vanavara hulka.” Tänan Kristi Metstet, kes aitas gooti kirjas fraasi välja lugeda.

või konkreetsemaid plaane, vaid pigem vaatab kogumisajale nostalgiliselt tagasi:

Tuhat, tuhat tänu Teile Teie kalli kingituse eest! Need raamatud saavad mulle ikka ja alati armast vanavara korjamise aega meelde tuletama, aega, mis mulle paraku küll ka kurbtust, aga siiski ikka rohkem rõõmu ja lõbu on toonud. (EKLA, f 43, m 14: 20, l 7/12)

Kiri on kirjutatud 1891. aasta augustis. Arvestades seda, et tolle aasta esimeses pooles oli Maaseni kogumisaktiivsus võrreldav 1888.–1890. aastate omaga, on see äkiline tagasivaatav noot mõneti ootamatu. Samal ajal tähistab see tõepoolest pöördepunkti: kui kirjale eelneva kolme ja poole aasta jooksul saatis Maasen Hurdale 27 saadetist, siis järgneva viie ja poole aasta jooksul vaid seitse. Järgmine kiri, mille ta kolm aastat hiljem Hurdale läkitab, pole enam saadetise kaaskiri, vaid abipalve töö leidmiseks (EKLA, f 43, m 14: 20, 8/14–8/15).

Seega võib öelda, et ajavahemik jaanuarist 1890 kuni augustini 1891 on Maaseni intensiivseim kogumisperiood. Sel ajal kogub ta kõige enam rahvaluulet ning julgeb vahetuimalt sellega seonduvat üles märkida, samuti – kui lähtuda kirjadest – näeb kõige enam vaeva, et ka teisi kogumistöösse meelitada. Võimalik, et kirjade emotsionaalsus on seotud reaalseste pingetega kodukohas: kirjad Hurdale olid tema jaoks võimalus mõtestada lahti teemasid, millest tal polnud kellegagi rääkida (ka katsed leida lähikonnast kaaskogujaid viitab sellele, et ta tundis ennast üksikuna). On märkimisväärne, et see aeg on ühtlasi tema ajakirjandusele tehtavate kaastööde tihenemise aeg. Küllaltki tõenäoliselt polnud tal veel 1888. aastal koguma asudes tuleviku suhtes konkreetseid plaane ja rahvaluulega tegelemine andis võimaluse kohe midagi ära teha. 1890. aastal oli situatsioon teine – võimalik, et just see pinge (soov jätkata alustatud *vs.* soov teha kaastööd ajalehtedele) pani teda kogumistöö tähendust enda jaoks selgemalt mõtestama, see omakorda andis jõudu rahvaluulet koguda ka olukorras, kus selleks aega enam nii palju ei olnud.

Nobeda käega virk vanavara korjaja: Maasen avalikus kirjaruumis

Piir privaatses ja avaliku ruumi vahel oli rahvaluulekogumise raamistuses pigem hägus – Hurt tsiteeris korrespondentide kirju oma aruannetes, nood omakorda kasutasid Hurdalt pärinevaid kujundeid oma kirjades.¹⁵ Samal ajal pole ka õige rääkida privaatses ja avaliku ruumi ühtsusest, kuna avalikkusesse jõudis vaid väike – ja suhteliselt stereotüüpne – osa kogujate kirjadest, paljud teemad jäid üksnes erasuhtluse tasemele. Tsiteerimisele tulid näiteks kirjakohtad, mis lubasid kogumistöö jätkumist või õhutasid ka teisi sama paiga inimesi kogumistööga liituma; väga sageli sisaldavad need tsitaatlauseid metafoore, mida Hurtki rahvaluulest kirjutades kasutas.

Hurdale saadetud kirjade avalikkusele suunatus erineb kogujati suurel määral. On neid, kes keskendusidki kirjades peamiselt kogumistöö avalikule/

¹⁵ Mõnikord toimus kommunikatsioon ka teises suunas – avalik aruanne võis sisaldada vastuseid küsimustele, mille sisu aruandesse ei jõudnud. Näiteks Maaseni kirjutisele, mis oli seotud ühe kiviristiga, vastas Hurt aruande teksti sees: „Tähendatud Vana=aia märk peab vanem olema, kui Ungu-sõda” (Hurt 1890c).

rahvuslikule poolele, lisades ka teistele kogujatele suunatud üleskutseid, ning neid, kes keskendusid isiklikele teemadele. Maasen kuulub üsnagi selgelt viimasesse rühma, seda nii oma emotsionaalsete väljaütlemiste kui ka kirjade üldisema raamistuse poolest.

Maaseni kirjades puudub pea täiesti rahvuslik raamistus ehk see, millele suur hulk kogujaid viitab kui ühele peamisele motivaatorile. Maasen ei kirjuta ühisest isamaalisest tööst, vaid oma isiklikust passioonist. Rahvust mainib ta kogu kirjavahetuse jooksul vaid korra, märkides: „häbi on mul küll nii palju vigasid teha, sest ma olen ju üks Eestlane...” (EKLA, f 43, m 14: 20, l 10/18). Ka ei leia me kirjades katseid pöörduda kellegi muu kui Hurda poole. Maaseni kirjad on isiklikult Hurdale adresseeritud lükked. Nende peamiseks eesmärgiks oli väljendada emotsioone ja kogumistööga seoses tekkinud mõtteid.

Maasen kasutab siiski teatud määral nn rahvaluulekogujate kõnepruuki kuuluvaid väljendeid. Esineb nii lubadusi koostööd jätkata (vt nt EKLA, f 43, m 14: 20, l 9/16–9/17; EKLA, f 43, m 14: 20, l 7/12) kui ka Hurda metafooride arendusi (vt nt EKLA, f 43, m 14: 20, l 1/1; EKLA, f 43, m 14: 20, l 6/4), kuid võrreldes paljude teiste kogujatega moodustavad need kujundid väga väikese osa tema kirjadest. See vähesus võib olla seotud sellega, et ta oli kirjutajana teistest korrespondentidest kogenum. Vähemharitud kogujatele võimaldas tuntud fraasidele ja kujunditele toetumine saada üle kirjutamisega seotud ebakindlusest – see haakub hästi Taru Nordlundi tõdemusega, et väheko-genud kirjutajad kasutavad kirjikirjutamisega seotud vormeleid enam kui haritumad kirjikirjutajad (Nordlund 2013: 130–131; sama viitab ka Kalkun 2015). Teisalt tundub mulle, et nii mitmedki kogujad tabasid ära fraasid, mida Hurt pidas tsiteerimisväärseks, ning hakkasid neid teadlikult oma kirjadele ja saadetistele lisama. Teisisõnu – nad taipasid, kuidas on võimalik jõuda oma sõnadega avalikku kirjasõnasse. Maasen ilmselgelt midagi sellist ei taotlenud.

Kui analüüsida Maaseni positsiooni Hurda aruannetes, tuleb esile oma-moodi paradoks. Esiteks paikneb ta oma kogumismeetodi (korrage vähe, aga sageli) ja Hurda aruannete ülesehituse (kaastöölised on järjestatud saatmis-kordade järgi) eripärade koosmõju tulemusena aruannetes üsnagi silmapaist-val kohal ehk kõige lõpus. Positsiooni erilisele viitab paaril korral ka Hurt ise, kirjutades näiteks oma 65. aruandes: „Täname väga ja rõõmustame, et aruandes ikka viimane olete. See seisukoht räägib ise ilma minu seletamata” (Hurt 1890b; vt ka Hurt 1892). Samal ajal ei tsiteeri Hurt Maaseni mitte ühelgi korral – ta on nähtav mitte oma sõnade, vaid Hurda esiletõstete kaudu. Siit tuleneb, et Maasen, keda kohtame kirjades, ja Maasen, keda kohtame aru-annetes, on kui kaks erinevat inimest. Ühel pool seisab kirjade emotsionaal-sus ja vahetus, kahtlused ja kõhklused, teisel aruannete kaine, arukas ja virk neiu: „Teie nobe käsi saab meile unustamata olema. Saadame elavat tänu ja tervitusi” (Hurt 1889e).

Siiski on aruannetes mõned kohad, kus Hurt parafraseerib Maaseni kirju. Ta ei tsiteeri (st jutumärke pole), kuid vastab Maaseni kirjast pärinevaid kujundeid kasutades. Neist juhtumitest põnevaim on Maaseni „vanavara juu-bel”, sündmus, millega ma oma artiklit alustasin. Hurda aruannet vaadates jääb mulje, et Hurdal on spontaanselt tekkinud soov kogujat selle versta posti puhul õnnitleda: „Nagu silmadega näha, on Teil 25 kordse saatmise juubel osaks saanud, teie usinusele auuks, teaduste uurijatele rõõmuks. Tänu pärg, mis Teile pakume, ei saa närtsima.” (Hurt 1891a) Eelnevalt olen välja too-nud, et juubelini jõudmise eesmärgi sõnastas Maasen ise oma 23. saadetise

kaaskirjas – see on esitatud läbini isikliku soovina, millenagi, mis teda ennast edasi töötama motiveerib (H III 8, 795/7). Kui lisada siia kõrvale asjaolu, et see on üldse esimene kord, mil Hurt kedagi aruandes juubeli puhul õnnitleb, jääb üle vaid nentida, et õnnitus on otsene vastus Maaseni soovile. Hurt tõstab küll erinevatel puhkudel esile häid kogujaid (vt nt kiitust Hindrik Prantsile, Hurt 1888c) või eriliselt silmapaistvaid saadetisi (vt kiitust J. Tammele, Hurt 1888d), ent saatmiskordade arvule ta kellegi teise puhul tähelepanu ei juhi.

Lisaks juubeliideele on antud juhul huvitav seegi, et Hurda spontaansena näiv väljaütlemine leidis kaasamõtlejaid, sealhulgas avaldati nimemärgi O. all Eesti Postimehes kaks luuletust. Luuletused ja aruanne on žanrid, mis ootuspäraselt võimaldavad erinevaid autoripositsioone. See tuleb selgelt esile näiteks viisis, kuidas autorid viitavad Maasenile kingitavale kujundlikule tänapärajale. Kui Hurt kõneleb sellest oma tavapäraselt ametlikult meie-positioonilt („Tänu pärg, mis Teile pakume, ei saa närtsima”), siis luuletaja kõneleb mina-positioonilt oma kodunurme lilledest: „Pärjaks Sulle punun / Lilled kaunimad, / Mis mu kodu nurme, / Aasa ehivad.”

Hoolimata autoripositsiooni erinevusest on luuletus väga tihedas dialoogis Hurda aruandega – pea igale luuletaja reale võib kõrvale seada sarnase rea Hurdalt. Nii näiteks on luulevormi valatud mitmed rahvaluulekogumise kirjeldamiseks kasutatavad metafoorid. On nii kogumistöö võrdlus põllutööga, lillede korjamisega kui ka varjatusest valguse kätte toomisega (vrd Valk 2004; Kikas 2013), ent kõige kõnekamaks paralleeliks aruannete ja luuletuse vahel on hoopiski nende viis Maaseni esitleda. Luuletus kätkeb viiteid samasugusele Maasenile, nagu kohtame Hurda aruannetes. See on pühendatud „Virgale vanavara korjajale...” ning sama epiteeti kohtame ka luuleridades: „Vara koidu valgel / virgalt astsid sa.” Luuletuse „Sina” ei ole kõhklev-kahtlev või lapselikult siiras, esiplaanil on taas kord koguja kohusetundlikkus ja virkus.

Kokkuvõtteks

Helene Maasen oli mitmes mõttes väga eripärane rahvaluulekoguja. Ta kuulus väikesearvulisse naiskogujate rühma, ta oli teistest kaastöölistest enam haritud, hoidis pisikeste, kuid sageli läkitatud rahvaluulesaadetistega Hurdaga tihedat sidet, võttis kogumistööd suure isikliku kirega ning hoidus rahvuslikust paatosest. Ühtlasi oli Maasen ka tüüpiline koguja: suhtluses Hurdaga rõhutas ta neid eristavat sotsiaalset hierarhiat, tõi esile oma kogutud materjali vähesust, pidas Hurdaga aru erinevate folkloorivormide sobivuse üle ning üritas lisada ainet, mida teadis Hurdale mitte meeldivat.

Käesoleva artikli tõukeks oli üks Maaseni kogumistöö silmatorkav joon ehk tiheda kontakti hoidmine, mis väljendus nii saadetiste kui ka kirjade rohkuses. Just selle iseärasuse tõttu oli ta heaks lähtepunktiks uurimaks rahvaluulekogumise epistolaarset konteksti, s.o kirjalikku kommunikatsiooni kahe inimese (koguja ja kogumise organiseerija) vahel. Ehkki paljud teemad, mis Maaseni kirjades esile tulid, on olemas ka teiste kaastööliste omades, muudab tema juhtumi põnevaks materjali tihedus, mis võimaldab näha diakroonilist mõõdet, suhete arengut.

Nagu teistegi korrespondentide jaoks, oli rahvaluulesaadetistele lisatud kirjadel Maaseni jaoks mitmene roll. Esmane oli kogumistöö praktilise poole arutamine – see teema sügenes tema ja Hurda suhtlusesse Hurda initsiatiivil,

kui viimane vastas Maaseni esimesele korjandusele täpsemate kogumisjuhistega. Maasen lisas omalt poolt küsimused kogutava moraalsusest, kogumistöö aktiivsusest ning suhetest teiste kaastöölistega. Ent mida aeg edasi, seda kaugemale liikusid kirjad Hurda algatatud praktilistest küsimustest. Maasen haaras kinni võimalusest arutleda selle üle, miks ta kogub, ning kui oluline kogumistöös osalemine tema jaoks on. Ehkki ta neile teemadele Hurdalt kunagi võrreldavat isiklikku vastust ei saanud, võis Maasen kirjade kirjutamise kaudu sõnastada teemasid ja emotsioone, millest tal tõenäoliselt kellegi teisega rääkida ei olnud.

Rahvaluulekogumisse kätketud kommunikatsiooni puhul väärrib rõhutamist selle paiknemine avaliku ja privaatse äärmiselt ebaselgel piiril, mille täpne asukoht sõltus nii koguja ambitsioonidest kui ka Hurda valikutest. Helene Maaseni kirjavahetuses on selgelt näha teemasid, mis läbivad nii avalikku kui ka privaatset sfääri (nt rahvaluule vanus), ning teemasid, mis erinevatel põhjustel jäävad vaid erakirjade tasandile (moraalsus, isiklikud tunded). Maaseni suhe avaliku kirjaruumiga on ambivalentne. Rahvaluule kogumises osalemine (täpsemalt viimasega kaasnev mainimine aruandes) oli tema esimene isiklikum kokkupuude avalikkusega. Kuid kogumistööga samaaegselt asus ta tegema ka kaastööd erinevatele ajalehtedele ning on näha, kuidas ajakirjandusele tehtava töö intensiivistudes hakkab rahvaluulekogumine järkjärgult vähenema. Tõsi, mitte päris kohe, sest hääbumisele eelneb Maaseni kõige intensiivsem ja kõige emotsionaalsemate kirjadega täidetud aasta kogumistööd. Oluline on seegi, et Maaseni suhe avalikkusega pole rahvaluulekogumise ja hilisema ajalehekaastöö kontekstis päris sama. Neist esimeses jõuab ta avalikkusse küll oma pärisnime all, kuid teiste poolt vahendatuna. Teises etapis on näha tema enda kirja pandud sõnad, kuid ta ise teatud mõttes kaob – enamik tema ajakirjanikutööst on tehtud erinevate varjunimede all.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT 22-5 „Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid” ja riikliku programmiga EKKM14-389 „Eesti keel ja kultuurimälu”.

Kirjandus

- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London–New York: Verso.
- Anttonen, Pertti J. 2005. *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Barton, David, Hall, Nigel 2000. Introduction. – Letter Writing as a Social Practice. Toim David Barton, Nigel Hall. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, lk 1–14.
- Briggs, Charles L. 1993. Metadiscursive practices and scholarly authority in folkloristics. – *Journal of American Folklore*, kd 106, nr 422, lk 387–434.
- Grünfeldt, P. 1897. Uus mõistlik seltsiline. Tarviline õpetus igale noorele inimesele. Tartu: Trükitud J. Mäsepp'a kuluga.
- Haava, Anna 2014. Rändaja Anna. Anna Haava kirjad Elise Aunale, Mari Raamotile ja Juhan Luigale. Koostanud Sirje Endre. Tallinn: SEJS.

- Hurt, Jakob 1871. Eesti Aleksandri-kool. Üks tähtis kuulutus ja palve kõigile Eestirahvale. – Eesti Postimees 1. XII.
- Hurt, Jakob 1888a. Kolmas aruanne Eesti vana vara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 28. aprill 1888. – Olevik 2. V; Postimees 3. V.
- Hurt, Jakob 1888b. Neljas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 18. mail 1888. – Olevik 23. V; Postimees 21. V.
- Hurt, Jakob 1888c. Viies aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 1. juuni 1888. – Olevik 6. VI; Postimees 6. VI.
- Hurt, Jakob 1888d. Kaheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 29. juuni 1888. – Olevik 1. VIII; Postimees 30. VII.
- Hurt, Jakob 1888e. Üheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 10. augustil 1888. – Olevik 15. VIII; Postimees 13. VIII.
- Hurt, Jakob 1888f. Kümnes aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 8. septembril 1888. – Olevik 12. IX; Postimees 10. IX.
- Hurt, Jakob 1888g. Kolmasteistkümnes aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 6. oktobril 1888. – Olevik 10. X; Postimees 11. X.
- Hurt, Jakob 1888h. Neljasteistkümnes aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 20. oktobril 1888. – Olevik 24. X; Postimees 25. X.
- Hurt, Jakob 1888i. Viiestöistkümnes aruanne Eesti vanavarakorjamisest ja keelemurrete uurimisest. 27. oktobril 1888. – Olevik 31. X, 7. XI; Postimees 1. XI, 3. XI.
- Hurt, Jakob 1889a. Kaheskümnes neljas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 10. veebruaril 1889. – Olevik 13. II; Postimees 18. II, 21. II.
- Hurt, Jakob 1889b. Kolmaskümnes aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 23. märtsil 1889. – Olevik 27. III; Postimees 30. III.
- Hurt, Jakob 1889c. Kolmaskümnes esimene aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 30. märtsil 1889. – Olevik 3. IV; Postimees 4. IV, 8. IV.
- Hurt, Jakob 1889d. Kolmaskümnes kolmas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 20. aprillil 1889. – Olevik 24. IV; Postimees 25. IV.
- Hurt, Jakob 1889e. Neljaskümnes seitsmes aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 20. september 1889. – Olevik 2. X; Postimees 3. X, 5. X.
- Hurt, Jakob 1889f. Viieskümnes teine aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 30. novembril 1889. – Olevik 4. XII; Postimees 16. I 1890.
- Hurt, Jakob 1889g. Viieskümnes neljas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 14. detsembril 1889. – Olevik 18. XII; Postimees 8. II 1890.
- Hurt, Jakob 1890a. Kuueskümnes esimene aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 2. mail 1890. – Olevik 7. V; Postimees 12. V.
- Hurt, Jakob 1890b. Kuueskümnes viies aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 8. septembril 1890. – Olevik 24. IX; Postimees 9. X.
- Hurt, Jakob 1890c. Kuueskümnes seitsmes aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 12. detsembril 1890. – Olevik 17. XII, 21. XII; Postimees 10. I, 15. I 1891.
- Hurt, Jakob 1891a. Kuueskümnes üheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 20. veebruaril 1891. – Olevik 4. III; Postimees 7. III.

- Hurt Jakob 1891b. Seitsmeskümmes aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 24. aprill 1891. – Olevik 6. V; Postimees 7. V.
- Hurt, Jakob 1892. Seitsmeskümmes üheksas aruanne Eesti rahva vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 8. juunil 1892. – Olevik 15. VI; Postimees 11. VI.
- Jakobson, Peeter 1889. Kirjakirjutaja ehk juhatus, kuidasviisi tuleb mitmesugusi kirjasi, kontraktisi, kvitungisi, võla- ja volikirjasi, testamentisi, rehnungisi ja vekslid kirjutada. Kirja pannud P. Jakobson. Rakvere: G. Ruhs.
- Kalkun, Andreas 2015. „Rohgem ei tiija mina teile kirjuda.” Kirjavormelid ning peresuhete kajastused Jakob Ploomi sõjakirjades. – Esimene maailmasõda eesti kultuuris. (Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi Toimetised 17.) Toim Mirjam Hinrikus, Ave Mattheus. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 116–144.
- Kikas, Katre 2013. Ajakirjandus Jakob Hurda ja Matthias Johann Eiseni tegevuse mõtestajana. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 333–350.
- Kikas, Katre 2014. Folklore collecting as vernacular literacy: establishing a social position for writing in the 1890s Estonia. – Vernacular Literacies – Past, Present and Future. Toim A-C. Edlund, S. Haugen, L-E. Edlund. Umeå: Umeå University, lk 221–235.
- Kikas, Katre 2015. Matthias Johann Eisen ja tema kaastöölised seitsme Moosese pärimust piiritlemas – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 711–727.
- Korb, Anu 2013. Rahvaluule osakonna Siberi kaastöölise Rosalie Ottessoni ja teadurite-arhivaaride dialoog aastatel 1969–1976. – Mäetagused. Elektrooniline ajakiri, nr 54, lk 7–26.
- Krikmann, Arvo, Sarv, Ingrid 1988. Eesti vanasõnad. IV. Lisad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kuismin, Anna 2013. Rahvaan runot. Tuli taas kynälle kyyti. – Kynällä kyn-täjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Toim Lea Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 185–214.
- Kurki, Tuulikki 2002. Heikki Meriläinen ja keskusteluja kansanperinteestä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laitinen, Lea, Nordlund, Taru 2013. Language from below? Indexing identities in the writings of common people in 19th-century Finland. – Kynällä kyn-täjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Toim L. Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 169–189.
- Mikkola, Kati 2013a. Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjinä kuuliaisia avustajia ja visionäärejä. – Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Toim Lea Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 337–378.
- Mikkola, Kati 2013b. Self-taught collectors of folklore and their challenge to archival authority. – White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century. Toim Anna Kuismin, M. J. Driscoll. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 146–157.
- Nordlund, Taru 2013. Kirjeet. Keskustelua yli ajan ja paikan. – Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjinä kuuliaisia avustajia ja visionäärejä. – Kynällä kyn-täjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Toim Lea Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 107–138.
- O. 1891. Virgale vanavara korjajale. Helene Maasen'ile südamelikuks tänu tunnis-tuseks, tema viljarikka töö eest. – Eesti Postimees 10. V.

- Pino, Veera 1989. Leena Kase-Kaur – rahvalaulik, rahvaluulekoguja, Jakob Hurda kaastööline. – Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks. Tallinn: Eesti Raamat, lk 41–79.
- Põldmäe, Rudolf 1959. Kirikutegelaste vastuolusid Jakob Hurda rahvaluulekogumisega. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 409–421.
- Põldmäe, Rudolf 1986. Jakob Hurda koostööst korrespondentidega. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 726–735.
- Põldmäe, Rudolf 1989. Materjale J. Hurda vanavara kogumise loost. – Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed: uurimusi ja materjale, 12. kd. Uurimusi Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks. Tallinn: Eesti Raamat, lk 10–40.
- Saukas, Rein 2003. Matthias Johann Eisen mõistatuste koguja ja publitseerijana 1869–1890. – Mäetagused, nr 21, lk 85–140.
- Saukas, Rein, Krikmann, Arvo 2012. Eesti mõistatused. III: 1. Kogujate register. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Sheridan, Dorothy, Street, Brian, Bloom, David 2000. Writing Ourselves. Mass-Observation and Literacy Practices. New Jersey: Hampton Press inc.
- Stark, Laura 2013. Sanomalehtien maaseutukirjeet. Itseilmaisun into ja lehdistön portinvartijat. – Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Toim Lea Laitinen, Kati Mikkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 145–177.
- Suburg, Lilli 1889. Vanavara korjamisest. – Linda, nr 6, lk 413.
- Tõnisson, Mats 1892. Aadressid ja Proovi-kirjad. Õpetus, kuidas kõiksugused aadressid ja kirjad tulevad kirjutada. Nimelt: palvekirjad kohtudele ja ülematele, sugulastele ning tutvatele, kontrahid, protokollid, võla-kirjad, kviitungid ja muud. Eesti ja Vene-keeles. Tallinn: Trükitud G. Pihlaka kuluga.
- Valk, Ülo 2004. On the discursive foundations of Estonian folkloristics: a farmer's field of vision. – Everyday Life and Cultural Patterns: International Festschrift for Elle Vunder. (Studies in Folk Culture 3.) Toim Ene Kõresaar, Art Leete. Tartu: Tartu University Press, lk 265–272.
- Viidalepp [Viidebaum], Richard 1934. Jakob Hurda kaastöölistest. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X, 1933/4. Tartu: Sihtasutus „Eesti Rahva Muuseum”, lk 231–254.
- Whyman, Susan 2009. The Pen and the People. English Letter Writers 1660–1800. Oxford: Oxford University Press.

Folklore collecting in an epistolary context: Helene Maasen's letters to Jakob Hurt

Keywords: folklore collecting, epistolary culture, Helene Maasen, Jakob Hurt

The article is based on the correspondence between folklorist Jakob Hurt (1839–1907) and local folklore collector Helene Maasen (1869–1933). My main aim is to analyse the way Hurt communicated with his co-workers and to see how this communication was divided between public (reports about folklore collecting published in newspapers) and private spheres (letters). Maasen was one of the most prolific female co-workers of Hurt – in the years 1888–1896 she sent in 1150 pages of folkloric materials (tales, songs, minor forms etc.). Besides folklore she also sent Hurt several letters; some of them dealt with practical matters (what to collect), while in others she reflected quite emotionally on her role as a folklore collector.

The article addresses the subjects that come up in their correspondence, showing that there were topics which were discussed equally in public and private spheres (for example the questions connected with the age of the songs), and those that were only discussed privately (for example the moral contents of the tales). Besides those themes, we can see how Maasen positions herself as a folklore collector, wavering between self-diminution (stressing the scarcity of her collected material) and sincere and heartfelt happiness about what she is doing. Compared to that ambivalence, the representations of Maasen in Hurt's newspaper reports are rather plain – she is always referred to as a 'diligent maiden'.

Katre Kikas (b. 1981), MA, Estonian Literary Museum, Department of Folklore, Researcher; University of Tartu, Doctoral Student, katreki@folklore.ee

KREEKA PÄRISNIMED ANTIKKIRJANDUSE ÕPIKUTES BALTIMAADE NÄITEL

LĪVA BODNIECE, AUDRONĒ KUČINSKIENĒ,
MARIA-KRISTIINA LOTMAN

Kuigi viimasel ajal on palju räägitud tõlkeloo kaardistamise ja uurimise tähtsusest, on vähem tähelepanu pööratud vajadusele seda teha ka komparatiivsest perspektiivist, kõrvutades erinevaid traditsioone: just nii võivad välja tulla olulised jooned ja seaduspärasused, mis muidu jääksid märkamatuks. Sellisel lähenemisel on praktilised eelised, kuivõrd see aitab põhjalikumalt, täpsemalt ja senisest avarama vaatega analüüsida tõlkelugu, tõlkenorme ja valitsevaid strateegiaid, ent sel on ka teoreetilised väärtused nt tüpoloogilisest, evolutsioonilisest, kontseptuaalsest vaatevinklist.

Lisaks kõige keskmatele küsimustele, nagu kes, mida ja kuidas tõlkis, on tõlkeloo uurimisel oluline pöörata tähelepanu ka kitsamatele probleemidele, sh sõnamängude, terminite, reaaside, aga samuti pärisnimede vahendamisele. Pärisnimed on sageli rohkem kui lihtsalt ortograafiliste normide peegeldajad – nad võivad olla ka ajastumärgid, peegeldades valitsevaid kultuurilisi ja ideoloogilisi suundumusi, ning ka need suundumused võib reljeefsemalt esile tuua just komparatiivne analüüs.

Pärisnimede tõlkimisel võib laias laastus eristada kahte vastandlikku lähenemist: võõrapärastavat ja kodustavat tõlkeviisi.¹ Võõrapärastavas tõlkes esitatakse nimekujud võimalikult originaalilähedaselt, kodustavas tõlkes aga tehakse nimi sihtkultuurile omaseks, kas nimekuju sihttraditsioonile kohandades või asendades tähendusega nime lausa sihtkeelse tõlkevastega (nt *Scipio Africanuse* asemel *Scipio Aafriklane* või *Hypnos* kui *Uni* ja *Thanatos* kui *Surm*). Ent isegi kui valitakse võõrapärastav meetod, andes nimed edasi sellisel kujul, nagu need lähtekultuuris on, teise alfabeedi korral vaid transkribeerituna, näitab praktika, et sellel lähenemisel on rohkem nüansse. Näiteks võib nime tüvi olla edasi antud originaali järgides, ent morfoloogiline lõpp olla ära jäetud või muudetud. Samuti võib esineda variatsioone transkriptsiooni-reeglites, mille tagajärjel võib üks ja sama nimi küll olla täpselt transkribeeritud, aga välja näha sootuks erinev.

Käesoleva artikli eesmärgiks on vaadelda võrdlevalt antiiknimede vahendamise lugu kolmes sarnase saatusega riigis – Lätis, Leedus ja Eestis. Väga suure materjali piiritlemiseks valisime uurimisobjektiks kirjandusõpikud kui ühelt poolt kõige professionaalsemalt ja läbimõeldumalt teostatud, teisalt aga ühe suurima mõjuulatusega teosed.

¹ Täpsemaid strateegiaid vt nt Hermans 1988, kus nimetatakse neli peamist pärisnimede tõlkimisviisi, või Fernandes 2006, kus eristatakse neid koguni kümme.

1. Kreeka pärisnimed lätikeelsetes antiikkirjanduse õpikutes

Lätis on antiiknimede edasiandmine keeruline probleem, mis muutub aktuaalseks iga kord, kui ilmub mõni selliseid nimesid sisaldav publikatsioon. Laias laastus võib läti keeles eristada kaht perioodi: okupatsioonieelne ja -järgne nimede esitamise situatsioon. Jossif Tronski „Antiikkirjanduse ajalugu” (1954) esindab nende kahe perioodi vahelist piiri, näidates selgelt suunda, mis valiti mitte üksnes antiikkultuuri vahendamiseks, vaid läti keele arenguks üldse. Tronski õpik on ühtlasi kõige suuremahulisem antiikkirjanduse ajalugu käsitlev publikatsioon läti keeles. Pärast Läti iseseisvumist on avaldatud küll antiikkirjanduse antoloogia, kuid ei ole ilmunud ühtegi uut antiikkirjanduse ajaloo õpikut.

Antiiknimede vahendamisega seotud küsimused tõusid Lätis päevakorra le juba seoses esimeste tõlgetega XIX sajandil ning sellel perioodil on nimedes näha nii vahenduskeelte mõju kui ka ilukirjandusliku läti keele kujunemisprotsessi jälgi. Nii on XX sajandi alguseks kujunenud ühest nimest mitu erinevat versiooni.

Enne Nõukogude Läti perioodi ilmus kaks mahukat antiikkirjanduse ajaloo käsitlust: Kārlis Straubergsi „Rooma kirjandus” 1936. aastal ning Pēteris Kīķauka „Kreeka kirjanduse ajalugu” 1944. aastal, samal ajal kui antiikkirjanduse enda vahendamine oli alanud juba XIX sajandi keskpaiku. Ka esimene iseseisvusaeg oli antiikkirjanduse populariseerimise ja uurimise seisukohalt tähtis – siis valmistati ette esimesed filoloogilised tõlked ja avaldati rida kommenteeritud tõlkekogumikke (Straubergs 1922; Horatius 1924–1936; Homeros 1943 jne). Ilmus suurel hulgal antiikkirjanduse tõlkeid, nagu ka artikleid antiikkirjandusest, -kultuurist ja -ajaloost.

Mõlema esimesel iseseisvusperioodil avaldatud antiikkirjanduse ajaloo raamatu autoril on näha taotlust vahendada kreeka ja ladina nimesid võimalikult klassikalise hääldusega kooskõlas (sama saab öelda ka terminite kohta). Sellegipoolest ei ole nende õpikute põhjal formuleerunud rangeid ja ühemõttelisi nimede vahendamise põhimõtteid. Seda on eriti näha kreeka nimede puhul, kus ebajärjepidevuse tingivad küsimused, mille üle vaieldakse siiaaani: nt kas kreeka rõhk peaks olema läti keeles edasi antud pika vokaaliga, kuidas anda edasi *spiritus asper*’it ehk tugevat hõngust ning aspireeritud konsonante jne. Teisalt aga tulid akadeemilise diskussiooni kõrval igapäevakasutusse ka need versioonid, mille löid poetiliste vormide tõlkijad ja vahendajad. Enne 1944. aastat valitsenud olukorra tunnuseks ongi versioonide paljususe: samaaegselt eksisteerisid erinevad nii kreeka kui ka ladina nimede vahendamise põhimõtted. Ebasüsteemsusele antiiknimede vahendamises pöörasid tähelepanu ka lingvistid ning avaldati rida publikatsioone ja poleemikat teaduslikes ning populaarteaduslikes väljaannetes (nt Garais 1930; Plāķis 1929; Felsbergs 1922 jt).

Olukord muutus koos poliitilise situatsiooniga. Nii nagu teisteski eluvaldkondades, hakati ka keeles elimineerima mitmekesisust ning lähenemiste paljusust, seda on eriti näha 1950. aastate algul avaldatud raamatutes, sh 1951 ja 1952 ilmunud kaheköitelises antiikkirjanduse antoloogias, Jossif Tronski „Antiikkirjanduse ajaloo” tõlkes (1954) ning ladina-läti sõnastikus (Latīņu-latviešu vārdnīca 1955), mis on mahukaim ladina pärisnimede lätindamise allikas. Pärisnimede vahendamise põhimõtted alluvad vene keele põhi-

mõtetele: pikki vokaale nimesdes ja terminites ei kasutata. Järgnev võrdlus ilmestab pärisnimede ortograafiapõhimõtete muutumist:

kreeka / ladina	Kikauka 1944	Tronski 1954
Αινείας / Aenēās	Ainejs	Enejs
Ἀχιλλεύς / Achilleus	Achillejs	Achiless
Αἰσχύλος / Aeschylus	Aischils	Eschils
Αἴας / Aiās	Aiants	Ajakss (Ajants)
Ἀγχίσις / Anchīsēs	Anchīss	Anchizs
Εὐριπίδης / Eurīpidēs	Eurīpids	Eiripids
Ἰσοκράτης / Isocratēs	Isokrats	Izokrats
Καλλίμαχος / Callimachus	Kallimachs	Kalimachs
Λῦσιās / Lysiās	Lisijs	Lizijs
Ὀδυσσεύς / Odysseus	Odisejs	Odisejs
Οἰδίπους / Oedipūs	Oidips	Edips
Προμηθεύς / Promētheus	Promētejs	Prometejs
Σαπφώ / Sapphō	Sapfoja	Sapfo
Σοφοκλῆς / Sophoclēs	Sofokls	Sofokls

Tronski nimekasutus erineb varasemate raamatute omast: nii diftongid kui ka geminaadid on lihtsustunud, intervokaalne *s* on asendunud *z*-ga, ka pikki vokaale tähistavad makronid on ära jäetud. Iseloomulik on, et antiikteoste pealkirjad tõlgiti läti keelde – võimalik, et mõjutajaks on see, et originaalis anti teoste pealkirjad edasi vene keelde tõlgituna. Nende mahukate materjalide kaudu (kirjanduse ajalugu, antoloogiad ja sõnastikud) kehtestas uus võim ka uued lähenemissuunad keele uurimisele ja juhised kultuuri-pärandi tõlgendamiseks.

Ehkki need väljaanded demonstreerisid uusi suundi, ei ole neis pärisnimede vahendamise põhimõtted siiski selgelt formuleeritud ning nii mõnigi uuendus jääb traditsioonis omaks võtmata. 1959. aastal tulid Nikolai Kuni „Vanakreeka legendide ja müütide” tõlkes taas kasutusele makronid, ehkki mitte igal pool ja läbivalt.

Hilisemate nõukogudeaegsete publikatsioonidega, nagu Lija Čerfasa ja Tamāra Fomina „Antiikkirjanduse ajalugu” (1968), saab alguse uus omapärane „traditsioon” – pärisnimede ja antiikpäritolu sõnakujude muutmise juba avaldatud tõlgete uusväljaannetes. See kirjandusloo raamat järgib struktuuraalselt ja sisuliselt Tronski õpiku eeskujule, osalt koguni otseste tsitaatidega ja samu näiteid kasutades, kuid nimed esitatakse teisel kujul.

Pärast Läti iseseisvuse taastamist avaldati uued kreeka ja rooma kirjanduse antoloogiad (1990 ja 1994). Antoloogiade struktuur sarnaneb 1950. aastate antoloogiaga, kuid pärisnimede kasutus lähtub uutest põhimõtetest ning varem avaldatud tõlgete taasesituses on pärisnimed korrigeeritud. Samuti on tänapäeva läti keele standardite järgi parandatud Nikolai Kuni müüdiraamatu uustruki (2016) keelt, sealhulgas ka pärisnimede ortograafiat.

Kreeka ja ladina päritoluga pärisnimede vahendamise küsimus on läti humanitaarias pidevalt aktuaalne. Pärast taasiseseisvumist ja klassikalise filoloogia taastamist Läti ülikoolis on avaldatud ka mitmeid selleteemalisi publikatsioone (nt Vecvagars 2008; Rūmniece 2009; Laizāns, Lāms 2014).

Tänase päevani ei ole pärisnimede ortograafiaküsimusel järjekindlat ega püsivat lahendust. Ortograafiareeglite kohaselt tuleks võõrnimesid läti keeles esitada nende algupärast hääldust järgides ning kooskõlas läti alfabeedi ja foneetilise süsteemiga, ehkki tüvedele lisatakse lätipärased lõpud. Kuid et puuduvad kindlad normid nendeks puhkudeks, kui võõrnimes on läti keeles puuduvaid häälikuid või kui traditsioonis on kinnistunud erinevad paralleelsed variandid (nt Oidipus on *Oidips* Sophoklese draama puhul, aga *Edips* Freudil ja Tronski õpiku tõlkes), on siiani käibel kaks erinevat lähenemist: esimene nendest on traditsioonile orienteeritud, teine aga püüab järgida kreeka ja ladina originaale.

Kokkuvõttes on iga ajajärgu antiikkirjanduse väljaannetes vähemalt üritatud esitada teaduslikult põhjendatud, reguleeritud ja ühtseid põhimõtteid, ent niipea kui avaldatakse uusi materjale, on senised printsiibid oma aktuaalsuse kaotanud. Ehkki antiikkirjanduse õpikud peaksid olema pärisnimede vahendamise osas kõige usaldusväärsemad allikad, ei ole see alati nii, nagu demonstreerib peagi pärast Tronski õpikut ilmunud Nikolai Kuni teose läti-keelne tõlge.

On üsna vähe tõenäoline, et Lätis avaldatakse lähiajal uus antiikkirjanduse ajalugu käsitlev raamat, kuid Läti rahvusraamatukogu kureerimisel koostatakse parasjagu uut rahvusentsüklopeediat Läti Vabariigi 100. aastapäeva auks ning plaanide kohaselt lülitatakse sellesse ka antiikmaailma käsitlevad artiklid. Nende artiklite autorite ees on uus väljakutse: kuidas vahendada antiiknimesid? Kuidas anda edasi antiikkirjanduse termineid? Kuidas luua ja kommenteerida läti keeles kättesaadavate allikate bibliograafiat?

2. Kreeka pärisnimed leedu keeles: Jossif Tronski „Antiikkirjanduse ajalugu” kahe traditsiooni vahel

Antiiknimede leedundamise probleem on samuti olnud pidevalt päevakorral ning pole veel täielikku lahendust leidnud. See avaldub nii nimekujude varieerumises kui ka meedias jätkuvates arutlustes.

Vanakreeka ja ladina pärisnimede vahendamise ajalugu leedu keeles saab jälgida juba alates varaseimatest kirjutistest XVI sajandist. Nende materjalide põhjal on lihtne järeldada, et XVI–XVIII sajandil on antiiknimede kasutus ja transkriptsioon sporaadiline, ilma mingite reeglite või süsteemita. Mõnikord kasutatakse rahvalikku kõnekeelt, st nimed kohandatakse leedu murrete reeglitele. Teistel juhtudel on nad mõjutatud poola keelest, kuid on ka lihtsalt algupäraseid ladina vorme, millele on lisatud leedupärane lõpp. Ainus selge tendents, mis on varastes leedukeelsetes kirjutistes jälgitav ning säilitatud ka tänapäevases kasutuses, on ladina nimede kirjutamine keskaegse häälduse reeglite kohaselt.

Esimesed teadlikud katsed antiiknimede leedu keeles esitamist korras-tada tehti XIX sajandi lõpus ja eriti XX sajandi alguses. See oli aeg, kui Leedu rahvuslik liikumine viis esimese iseseisvumiseni, kui ladina tähestiku trüki-keeld 1904. aastal tühistati ja kultuurielu muutus kõigis oma vormides aktiivsemaks. Esimesel iseseisvusajal enne Teist maailmasõda asutati Kaunase ülikool, mis jätkas klassikalise filoloogia traditsiooni Leedus, kirjutati või tõlgiti kooli- ja kõrgkooliõpikuid, Kaunase ülikooli professorid avaldasid monograa-

fiad kreeka kirjandusest ja kunstiajaloost. Ajakirjanduses arutleti aktiivselt antiiknimede leedundamise üle. 1920. ja 1930. aastatel ilmusid esimesed fundamentaalsed tõlked, mille autoriks olid nii klassikalistest filoloogidest õpetlased kui ka mitteprofessionaalid, kes valdasid suurepäraselt antiikkeeli tänu klassikalisele gümnaasiumiharidusele, ning avaldati terve rida olulisi antiiktekte, aga ka ladina-leedu sõnastik.

Saab üsna kindlalt väita, et sellel perioodil kujunesid välja rohkem või vähem selgepiirilised kreeka nimede leedundamise tendentsid. Võime oletada, et kui sellel traditsioonil oleks olnud võimalik edasi kujuneda, oleks sellest saanud standardne praktika. Siin on peamised kreeka nimede leedundamise põhimõtted:

1) 3. käändkonna kreeka nimisõnad transkribeeritakse leedu keelde genitiivi tüve abil: *Artemida* (Ἀρτεμῖς, ἴδος ἥ), *Tetida* (Θέτις, ἴδος ἥ), *Hellada* (Ελλάς, ἄδος ἥ) jne.

2) Kõik kreeka diftongid transkribeeritakse vastavate leedu diftongidega: *Aigistas* (Αἴγισθος), *Eumajas* (Εὐμαιος), *Hefaistas* (Ἡφαίστος), *Peisistratas* (Πεισίστρατος), *Oidipas* (Οἰδίπους) jne.

3) Kreeka σ kahe vokaali vahel transkribeeritakse leedu s-iga: *Aisonas* (Αἴσων), *Sisifas* (Σίσυφος), *Aretūsa* (Ἀρέθουσα), *Jasonas* (Ίάσων) jne.

4) Kreeka ζ transkribeeritakse kui dz: *Dzeusas* (Ζεύς), *Dzakintas* (Ζάκυνθος) jne.

5) Kreeka κ transkribeeritakse kõigis positsioonides k-na: *Kirkė* (Κίρκη), *Skila* (Σκύλλα), *Kerberos* (Κέρβερος), *Kokitas* (Κωκυτός) jne.

6) Kreeka θ transkribeeritakse t-na: *Tetida* (Θέτις), *Temida* (Θέμις) jne.

7) Kreeka geminaadid transkribeeritakse kaksikkonsonantidena: *Odissejus* (Ὀδυσσεύς), *Apollonas* (Ἀπόλλων), *Hippodameja* (Ἱπποδάμεια), *Achillas* (Ἀχιλλεύς), *Ossa* (Ὀσσα) jne.

Teise maailmasõja järel aga olukord muutus. Osa professoreid ja tõlkijaid emigreerus läände, osa saadeti Nõukogude vangilaagritesse. Leetu jäänud õppejõud kolisid koos klassikalise filoloogia osakonnaga pärast 1940. aastal toimunud leedukeelse Vilniuse ülikooli taasavamist Vilniusse.

On huvitav vaadata, kuidas ja millal algab Nõukogude ühtluspoliitika ja vene keele mõju antiiknimede leedukeelsele kasutusele. Ühelt poolt jätkusid juba nimetatud tendentsid Nõukogude okupatsiooni teise ja isegi kolmanda kümnendini, ja seda eriti antiikautorite tõlgetes.² Teisalt aga mõjutas uusi venekeelsete teoste tõlkeid, nagu näiteks antiikajaloo õpikud (Mišulinas 1946; Sergejevas 1952), olulisel määral vene keel, mille tulemusel kalduti varasematest kreeka pärisnimede vahendamise põhimõtetest kõrvale.

Murrangut tähistab Jossif Tronski „Antiikkirjanduse ajaloo” tõlkimine leedu keelde ja selle mitmes trükkis avaldamine okupatsiooni alguskümnetel. Tronski õpikust sai peamine kreeka ja ladina kirjanduse õppevahend kõrgkoolides kuni 1998. aastani, mil ilmus Dalia Dilytė kirjutatud antiikkirjanduse õpik (kordustrükid 1999 ja 2005). Tronski õpiku leedukeelse variandi 1951. ja 1961. aasta väljaannete võrdluses (ilmus ka vahepealne, 1955. aasta trükk) tulevad muutused põhimõtetes selgelt esile:

² Nt Aischylose „Aheldatud Prometheus” (1947); uus Homerose „Odüsseia” väljaanne (1948) järgib varasemat versiooni (1937).

1. Kreeka diftongid *ai* ja *oi* transkriptsioon on *ai* ja *oi* esimeses trükis ning venepärane *e* teises trükis.

kreeka / ladina	Tronski 1951	Tronski 1961
Αἴγιθος / Aegisthus	Aigistas	Egistas
Αἰσχίνης / Aeschinēs	Aischinas	Eschinas
Αἰσχύλος / Aeschylus	Aischilas	Eschilas
Φαίδων / Phaedōn	Faidonas	Fedonas
Κλυταιμνήστρα / Clytaemnestra	Klitaimnestra	Klitemnestra
Κροῖσος / Croesus	Kroisas	Krezas
Οἰδίπους / Oedipūs	Oidipas	Edipas
Φοῖβος / Phoebus	Foibas	Febas

2. Geminaadid kaovad nii ladina kui ka kreekakeelsete nimede leedu variantidest.

kreeka/ladina	Tronski 1951	Tronski 1961
Atta	Atta	Ata
Ἄτταλος / Attalus	Attalas	Atalas
Cinna	Cinna	Cina
Catullus	Katullas	Katulas
Κόριννα / Corinna	Korinna	Korina
Ennius	Ennijus	Enijus
Gallus	Gallas	Galas
Gellius	Gellijus	Gelijus

3. Esimeses Tronski väljaandes kirjutatakse silpidevahelise piiri selgemaks markeerimiseks kahe vokaali vahele *j*, teises väljaandes aga enam mitte.

kreeka / ladina	Tronski 1951	Tronski 1961
Fabiānus	Fabijanas	Fabianas
Ἰλιάς / Ilias	Ilijada	Iliada
Ἴλιον / Īlion	Ilijonas	Ilionas
Λουκιανός / Lūcianus	Lukijanas	Lukianas
Ἀρίων / Arīōn	Arijonas	Arionas

4. Mõningatel juhtudel kirjutatakse keskaegse ladina häälduse mõjul kreeka sigma kahe vokaali vahel leedu versioonis *z*-iga. See tendents muutub nõukogude perioodi vältel veelgi tugevamaks.

kreeka / ladina	Tronski 1951	Tronski 1961
Βρισηῖς / Brīsēis	Brizejidė	Brizeidė
Κροῖσος / Croesus	Kroisas	Krezas
Ἡσίοδος / Hēsiodus	Heziodas	Heziodas
Διώνυσος / Dionysus	Dionizas	Dionizas
Κροῖσος / Croesus	Kroisas	Krezas

Tronski raamatu tõlgetest ei saanud kreeka ja ladina nimede leedu keelde vahendamisel siiski otsest eeskuju – nõue järgida venepärast kirjaviisi ei

olnud tõlkijate vaba valik, vaid selle olid neile peale surunud õpiku toimetajad. Kuid sellegipoolest on just Tronski 1961. aasta väljaanne pärisnimede standardiseerimisel oluline tähis: lahkkelid toimetajatega ajendasid üht tõlkijatest, Jonas Dumčiust seda probleemi süvitsi analüüsima. Selle tulemusel kirjutas ta mahuka kaheköitelise (900 lk) väitekirja „Antiikaja pärisnimed leedu keeles” (Vilniuse ülikool, 1958). Dumčiuse uurimus käsitleb piibli- ja antiiknimede leedundamist alates kõige esimestest leedukeelsetest kirjutistest XVI sajandil kuni 1950. aastateni välja.

Pärast Leedu taasisesivsustumist võeti uuesti kasutusele mõningad kreeka nimede leedundamise põhimõtted, mis domineerisid enne nõukogude aega, sh kreeka diftongide *ai* ja *oi* transkribeerimine leedu diftongide *ai* ja *oi*-ga. Samal ajal jäi ladina nimede vahendamine keskaegset traditsiooni järgides endiseks. Probleem tekib tavaliselt nendes raamatutes või antoloogiates, kus on koos nii kreeka kui ka ladina pärisnimed. Nii kirjutatakse sama nimi erinevalt, sõltuvalt sellest, kas ta on ladina või kreeka kontekstis, nt *Faidra* ja *Aigistas* Euripidesel ning *Fedra* ja *Egistas* Seneca teostes.

2015. aastal loodi digitaalne antiiksete pärisnimede andmebaas.³ Kreeka ja ladina pärisnimede koondamine ühte andmebaasi (ühtekokku u 12 000 kirjet) annab üldisema pildi ja lubab luua nimede leedundamise kriteeriumid ning formuleerida üldised põhimõtted ja spetsiifilised reeglid, st võimalikuks saavad katsed välja arendada teoreetiline leedu transkriptsioonisüsteem. Teisalt on aga täiuslik süsteem vaevalt võimalik – igal reeglil on erandid, kui arvesse võtta ka eraldi nimekujude traditsioonilist esitamist. Andmebaasi peamiseks printsiibiks on säilitada kreeka ja ladina nimede foneetilised ning morfoloogilised parameetrid nii originaalilähedaselt kui võimalik, harmoneerides neid samal ajal leedu keele mudelitega ning kreeka ja ladina nimisõnadega tänapäevases leedu keeles.

3. Kreeka nimed eestikeelsetes antiikkirjanduse õpikutes

Antiiknimede eestindamise olukord ei ole unikaalne ning me näeme üsna olulisi ühisjooni naabritega. XIX sajandil ja XX sajandi esimesel poolel olid Eestis antiiknimede kirjakujud täiesti ühtlustamata. Vahel kasutati saksa kirjakujuksid, vahel ka muid transkriptsioonipõhimõtteid; eriti suur ebajärjepidevus valitses kreeka konsonante χ , θ , ϕ ja ζ ning vokaali υ sisaldavate sõnade kirjaviihis. Samuti oli ebajärjepidevust diftongide *ai* ja *oi* vahendamisel: esines nii diftonge kui ka *ä*-d ja *ö*-d. Ka nimede lõppudes on segadust: kord oli kasutusel kreekapärane *-os*, kord ladinapärane *-us*, aga vahel jäeti lõpp üldse ära. Ebajärjepidevust on ka vokaalipikkuste edasiandmisel: kord esitati pikk vokaal kahekordse vokaaliga, teinekord jälle pikkust kirjakuju ei kajastatud. Mida aga esines küllaltki vähe (eriti võrreldes meie naabritega), on nimekuju tuleamine genitiivsest tüvest – tavaliselt on nimekuju aluseks võetud siiski nominatiivne vorm.

Ent sellegipoolest hakkame juba 1920. aastatel märkama teatud korrastavaid tendentse, mida aitasid populariseerida ka kirjandusõpikud – neid avaldati esimesel iseseisvusajal õige mitu. 1926. aastal ilmus esimene osa Tadeusz

³ Leedu Teadusagentuuri projekt „Antiikaja pärisnimede digitaalne andmebaas” kestis 2013–2015 ning selle teostajateks olid Vilniuse ülikooli teadlased. Andmebaas on kõigile kasutajatele vabalt kättesaadav: <http://www.vardynas.flf.vu.lt/>.

Zieliński „Vana-kreeka kirjandusest”, järgmisel aastal kohe ka teine osa. Tõlkija Linda Metslang on pärisnimede eestindamisel lähtunud järgmistest reeglitest:

1) 3. käändkonna kreeka nimed transkribeeritakse eesti keelde nominatiivse vormi järgi: *Artemis* (Ἀρτεμις, ἰδος ἥ), *Thetis* (Θέτις, ἰδος ἥ), *Hellas* (Ελλάς, ἄδος ἥ) jne.

2) Kõik kreeka diftongid transkribeeritakse vastavate eesti diftongidega: *Aigisthos* (Αἰγισθος), *Eumaios* (Εὐμαιος), *Hephaistos* (Ἡφαιστος), *Herakleitos* (Ἡράκλειτος), *Oidipus* (Οἰδῖππος) jne.

3) Kreeka ζ transkribeeritakse võõrtähe z abil: *Zeus* (Ζεύς).

4) Kreeka κ transkribeeritakse kõigis positsioonides k-ga: *Kirke* (Κίρκη), *Skylla* (Σκύλλα), *Kreon* (Κρέων) jne.

5) Kreeka φ transkribeeritakse ph-ga: *Sappho* (Σαπφώ), *Phaidra* (Φαίδρα), *Sophokles* (Σοφοκλής), *Xenophon* (Ξενοφών) jne.

6) Kreeka θ transkribeeritakse th-ga: *Thetis* (Θέτις), *Thukydides* (Θουκυδίδης) jne.

7) Kreeka χ transkribeeritakse ch-ga: *Aischylos* (Αἰσχύλος), *Achilleus* (Ἀχιλλεύς), *Telemachos* (Τηλέμαχος) jne.

8) Kreeka geminaadid transkribeeritakse kaksikkonsonantidena: *Odysseus* (Ὀδυσσεύς), *Apollon* (Ἀπόλλων), *Achilleus* (Ἀχιλλεύς) jne.

9) Kreeka υ transkribeeritakse y-ga: *Odysseus* (Ὀδυσσεύς), *Aischylos* (Αἰσχύλος), *Thukydides* (Θουκυδίδης) jne.

Teisalt on aga selgelt näha, kuidas isiku- ja kohanimed eestindamist käsitletakse eri põhimõtte kohaselt: kohanimeses lihtsustuvad θ ja φ eesti-pärasteks aspireerimata konsonantideks (*Teeba*, *Efesos*), y asemel aga kasutatakse eesti vokaali ü: *Kürene*, *Siküoon*. Konsonantühendiga antakse edasi üksnes kreeka χ: *Achaia* (Ἀχαιᾶ), *Kolchis* (Κολχίς). Mis puudutab teoste pealkirju, siis siin näeme teatud ebajärjepidevust: kohati transkribeeritakse neid sarnaselt pärisnimedega, kohati aga lihtsutatakse nagu kohanimesid. Võib öelda, et Metslangi põhimõtted löid standardi: samasugustest reeglitest lähtus ka Ervin Roos, kes avaldas 1935. aastal oma „Ülevaate vana-kreeka kirjandusest”; erinevused ilmnevad vaid mõningates teoste pealkirjades, mida hakati käsitlema pärisnimedest erinevana ja lihtsustama kohanimed reeglite järgi: nii said „Odysseias” „Odüsseia” ja „Trachiniaist” „Trahiinlannad”, teisalt aga säilitasid võõrapärase kuju nt Aristophanese „Eirene” („Rahu”) ja „Thesmophoriazusai” („Naised tesmofooridel”, Metslangi vahendusel lihtsalt „Tesmoforiad”).

1933. aastal ilmus Elmar Muugi „Väike õigekeelsus-sõnaraamat”, milles tehti katse antiiknimede eestindamist ühtlustada, ning ehkki kriitikud on hiljem juhtinud tähelepanu sellele, et mõningaid tema reegleid pole võimalik järjepidevalt järgida (vrd nt Nurm jt 1961: 554), oli tema kehtestatud normistikul siiski märgatav mõju eestiaegsele õppe- ja teatmekirjandusele.

Juba 1949. aastal, väga ruttu pärast Eesti okupeerimist, anti eesti keeles välja Jossif Tronski „Antiikkirjanduse ajalugu”, mille tõlkijaks oli Justa (Aita) Kurfeldt. Võrreldes eestiaegsete tavadeга näeme tema transkriptsioonis teatud muutusi ning eelkõige puudutavad need φ ja υ transkriptsiooni – esimest hakatakse ka pärisnimedes vahendada f-ga, teist aga ü-ga: *Sapfo* ja *Odysseus*. Kuna th ja ch antakse edasi varasemate põhimõtete järgi, võib siin rääkida teatud ebajärjepidevustest. Vrd nimede ortograafiat Zieliński ja Tronski kirjandusõpikutes:

kreeka / ladina	Zieliński 1926	Tronski 1949
Ἀχιλλεύς / Achilleus	Achilleus	Achilleus
Αἰσχύλος / Aeschylus	Aischylos	Aischülos
Αἴας / Aīax	Aias	Aias
Εὐριπίδης / Eurīpidēs	Euripides	Euripides
Ἰσοκράτης / Isocratēs	Isokrates	Isokrates
Καλλίμαχος / Callimachus	Kallimachos	Kallimachos
Λύσιās / Lŷsiās	Lysias	Lŷsias
Ὀδυσσεύς / Odysseus	Odysseus	Odŷsseus
Οἰδίπους / Oedipŭs	Oidipus	Oidipus
Προμηθεύς / Promētheus	Prometheus	Prometheus
Σαπφώ / Sapphō	Sappho	Sapfo
Σοφοκλῆς / Sophoclēs	Sophokles	Sofokles

Järgmises tabelis on aga näitlikustatud teoste pealkirjade vahendamist.

kreeka	Zieliński 1926	Tronski 1949
Αἷτια	Aitia	Põhjused
Ἀχαρνεῖς	Acharnalased	Ahharnlased
Βάκχαι	Bakchid	Bakhandid
Εἰρήνη	Eirene	Rahu
Ἑπτά ἐπὶ Θήβας	Seitse Teeba vastu	Seitse Teebai vastu
Ἡρακλείδαι	Herakleidai	Herakleidid
Θεσμοφοριάζουσai	Tesmoforiad	Naised tesmofooride pühal
Κύκλωψ	Küklops	Kükloop
Ὀδύσσεια	Odysseia	Odŷsseia
Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ	Oidipus Koloonos	Oidipus Koloonos
Χοηφόροι	Choefoorid	Choeforoi
Τραχίνιαι	Trachiniai	Trahhiinlannad

Siin valitseb veelgi suurem ebaühtlus kui pärisnimede puhul: kohati on Tronski tõlkes pealkirju kodustatud („Trahhiinlannad”) ja isegi tõlgitud („Põhjused”, „Rahu”), kohati on jälle võõrapärastatud („Choephoroi”). Samuti on ebaajärjepidevused transkriptsioonis (vrd „Ahharnlased” vs. „Choeforoi”).

Õige pea pärast Tronski õpiku ilmumist tõusis seoses „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu” koostamisega jälle päevakorrale antiiknimede ortograafia küsimus. Sellega hakkas tegelema Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute ja õigekeelsuse sektor, mida juhtis Johannes Veski, kuid eriti oluline oli samas sektoris töötanud Ernst Nurme panus, kes töötas välja konkreetset juhised antiiknimede vahendamiseks. Need tekitasid elavat vastukaja ja 1950. aastate lõpul toimusid nimede kirjakuju üle ägedad diskussioonid.

Kujunes kaks vastaspoolt, mille ühe poole eestkõneleja oli Ernst Nurm, teise poole seisukohti esindasid Ain Kaalep ja Johannes Veski. Nurm avaldas Keele ja Kirjanduse Instituudi 1958. aasta kogumikus kreeka pärisnimede eestindamisele pühendatud artikli, mille peamine sõnum oli, et kreeka nimed tuleks delatiniseerida, eelkõige pidades silmas seda, et ζ tuleks x-i asemel läbivalt transkribeerida *ks*-iga, φ *ph* asemel *f*-ga, χ *ch* asemel *hh*-ga, θ *th* asemel ja ρ *rh*

asemel vastavalt *t* ja *h*-ga, *v* aga *y* asemel *ü*-ga, st tuua ka pärisnimesse läbi-
valt põhimõtted, mida kasutati varasemas traditsioonis kohanimeses ja pealkir-
jades ja mida Kurfeldt oma Tronski tõlkes kasutas juba *φ* ja *υ* transkriptsioonis.

Kaalep ja Veski võtsid aga selle vastu sõna nii spetsiaalsetel diskussioo-
nikoosolekutel kui ka artiklites. Veski (1961) heitis Nurmele ette kõigepealt
järgemuse puudumist (ξ on ainult kohati *ks*-iga transkribeeritud), aga esi-
tas ka lingvistilisi põhjendusi, miks ta Nurme soovitatud kirjaviisi sobivaks ei
pea. Kaalep (1961) heitis samuti Nurmele ette segaduse külvamist; mis aga
puudutab kreeka nime de ortograafiat, siis tema sõnul oli ladina transkript-
siooni kasutamine igati õigustatud, kuna kreeka ja ladina keel ongi omavahel
erakordselt seotud ning ka kreeklased ise transkribeerisid oma keelt ladina
tähestikku samamoodi. Lisaks sellele tõi ta teisigi pragmaatilisi ja lingvistilisi
argumente, miks tuleks eelistada latiniseeritud nimekujusid.

Võib öelda, et mõnda aega pärast seda näemegi paralleelselt kahe erineva
transkriptsioonisüsteemi kasutust. Juba 1960. aastal ilmunud „Iliase” ja 1963.
aastal ilmunud „Odüsseia” tõlge populariseerisid endisaegset latiniseeritud
nimekujude kasutust. Teisalt jälle näeme ajakirjanduses ilmunud artiklites
korduvalt just Nurme soovitatud nimekujusid. 1966. aastal arutas vabariiklik
õigekeelsuskomisjon kreeka pärisnime de transkribeerimist, ent kumbki ette-
pandud süsteem ei saanud vajalikku häälteenamust (Raiet 1966: 178).

Lõpuks on jäänud ülekaalukalt käbele siiski kahe maailmasõja vahelisel
ajal välja kujunenud standardid ja seda ennekõike nende pooldajate viljaka
publitseerimistegevuse tõttu, mis aitas vastavaid transkriptsioonireegleid
populariseerida. Esiteks võiks siin nimetada 1960. aastatel alanud suurt Eesti
Nõukogude Entsüklopeedia projekti, mille kirjandusartiklite eestvedajate
sekka kuulusid ka Ain Kaalep ja Richard Kleis, teiseks antiikkirjanduse anto-
loogiaid (1964. aastal avaldati kreeka kirjanduse ja 1971. aastal rooma kirjan-
duse antoloogia) ning kolmandaks ehk isegi kõige tähtsamana Richard Kleisi
koostatud õppematerjale, mis laialt populariseerisid vastavaid nimekujusid
kõrghariduses.

Nimelt ilmus 1964. aastal üle pika aja esimene antiikkirjanduse originaal-
õpik: Richard Kleisi „Vana-Kreeka kirjanduse põhijooni” (kordustrüki 1965,
1968, 1974). Selle nimekujudes ei ole järgitud Nurme soovitusi ning kui võrd-
leme uuesti samade nime de kirjaviisi, võib järeldada, et Kleis on siin täielikult
naasnud eestiaegse kirjaviisi juurde:

kreeka / ladina	Zieliński 1926	Kleis 1964
Ἀχιλλεύς / Achilleus	Achilleus	Achilleus
Αἰσχύλος / Aeschylus	Aischylos	Aischylos
Αἴας / Aiās	Aias	Aias
Εὐριπίδης / Eurīpidēs	Euripides	Euripides
Ἰσοκράτης / Isocratēs	Isokrates	Isokrates
Καλλίμαχος / Callimachus	Kallimachos	Kallimachos
Λύσιās / Lȳsiās	Lysias	Lysias
Ὀδυσσεύς / Odysseus	Odysseus	Odysseus
Οἰδίπους / Oedipūs	Oidipus	Oidipus
Προμηθεύς / Promētheus	Prometheus	Prometheus
Σαπφώ / Sapphō	Sappho	Sappho
Σοφοκλῆς / Sophoclēs	Sophokles	Sophokles

Küll aga on toimunud olulisi muutusi teoste pealkirjade vahendamises:

kreeka	Zieliński 1926	Kleis 1964
Αἴτια	Aitia	Põhjused
Ἀχαρνεῖς	Acharnalased	Ahharnlased
Εἰρήνη	Eirene	Rahu
Ἑπτά ἐπὶ Θήβας	Seitse Teeba vastu	Seitse Teeba vastu
Κύκλωψ	Küklops	Kükloop
Ὀδύσσεια	Odysseia	Odüsseia
Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ	Oidipus Koloonoses	Oidipus Kolonoses
Χοηφόροι	Choefoorid	Hoefoorid
Τραχίνiai	Trachiniai	Trahhislannad

Kleis lähtus siin kodustavatest põhimõtetest, millele toetus ka Aita Kurfeldt, kuid viis need ellu süsteemselt ja järjepidevalt: nii on ka „Choephoroi” saanud „Hoefoorid”, „Trahhiinlannade” asemel on aga täpsem „Trahhislannad”. Samal ajal on Kleis täiesti loobunud varasemate autorite ebajärjepidevast taotlusest kreeka vokaalipikkusi eesti keeles edasi anda: nt *Trooja* nimekujuga järgib ta 1960. aastateks väljakujunenud traditsiooni, kuigi originaalis on seal lühike *o*, Sophoklese tragöödia „Oidipus Kolonoses” aga esitab läbivalt lühikeste vokaalidega, kuigi originaalis on teine *o* pikk.

Kleisi põhimõtted võib kokku võtta järgmiselt: pärisnimedes on kasutatud latiniseeritud transkriptsiooni, kasutades vajadusel võõrtähti, ent morfoloogilised lõpud on siiski kreekapäraseks (nt *-os* või *-on*). Pealkirjades ja kohanimedes aga eelistatakse eestipärast kirjaviisi. 1980. aastal avaldab Kleis juba antiikkirjanduse ajaloo õpiku ning sealgi on kinni peetud samadest põhimõtetest.

Need kirjakujud on püsinud üsna jõudsalt tänapäevani välja, ehkki vahel näeme teatud tendentsi latinisatsiooni levikuks ka pealkirjadesse, nt „Odüsseia” asemel näeme mõnikord kirjakuju „Odysseia” (vrd nt Tartu Uue Teatri lavastuse pealkirja). Kuid praegu on Tartu Ülikooli Kirjastuses töös tõlge Oliver Taplini „Kirjandusest Kreeka-Rooma maailmas” ning selles on kõik nimekujud esitatud täpselt sellisena, nagu Ain Kaalep ja Richard Kleis neid populariseerisid.

Kadri Novikovi eestvedamisel on TÜ klassikalistel filoloogidel käsil internetipõhise antiiknimede sõnastiku koostamine.⁴ Sõnastiku eesmärk on esitada antiikmaailma isiku- ja topograafiliste nimede soovitatavad eestipäraseks nimevormid, lisaks nimede paralleelvormid erinevates teatmeteostes ning tõlgetes. Sõnastikus kajastuvad nii nimede kreeka ja/või ladinakeelsed kui ka inglise-, prantsuse-, saksa- ja venekeelsed kujud. Sõnastik võiks olla abiks nimekujude esitamise süsteemsuse ja korrektsuse seisukohalt nt tõlkijatele, toimetajatele, üliõpilastele, aidates puhastada meie emakeelt võõrmõjudest. Sõnastikus on edaspidi plaanis esitada nimeversioonid ka tõlkijate kaupa, luues võimaluse võrrelda nimede kasutamise põhimõtteid ajaperioodide ja tõlkijate/autorite kaupa: selline ressurs on kasulik ka keele- ja tõlkeuurijatele.

⁴ Baasfinantseerimise projekt nr PHVLC16933.

4. Kokkuvõte

Kolme Baltimaa antiiksete pärisnimede ortograafia ajaloos ilmnevad sarnased arengumustrid ning laias laastus võib selle perioodiseerida järgmiselt:

1) mitmekesisuse periood, kui süsteemitult on kasutusel erinevad nimekujud;

2) esimesed standardiseerimiskatsed ning normide väljakujunemise algus;

3) nõukogude aeg, mil pannakse vabariigiaegsed standardid kahtluse alla ning esmajoones Tronski õpiku tõlgetest tõukudes areneb nende üle poleemika; sealjuures võib paralleelselt tulla kasutusele mitu erinevat süsteemi;

4) taasiseseisvumisele järgnenud aeg, kui hakatakse uuesti tähelepanu pöörama standarditele, kas vanu taaselustades või uusi luues.

Hoolimata ühisjoontest on Eesti traditsioonil siiski võrreldes Läti ja Leedu omaga teatud eripärasid. Iseloomulik on võõrapärastav lähenemine: nimesid ei tehta enda omadeks, antakse edasi ka morfoloogilised tunnused. Samuti õnnestus tõhusamalt vastu seista nimede venestamisele: nõukogude ajal on pigem olnud vaidlus selle üle, kui kaugele minna eestipärastamisega. Ka siin on oluline roll Tronski antiikkirjanduse õpikul, kus tehti esimene katse vähemalt osaliselt võõrtähtedest loobuda.

Kõigil kolmel Baltimaal on lõplik standardiseerimine alles ees. Ka eesti ja leedu keeles, kus on küll üldiselt antiiknimede transkriptsioonireeglid kehtestunud, jääb sellegipoolest lahendust ootama veel terve rida üksikküsimusi, mis puudutavad nt kreeka nimesid ladina kontekstis, teoste pealkirju, kohanimedid ning traditsiooni ja täpsuse dilemma.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT20-1 „Eesti kirjandus võrdleva kirjandusuurimise paradigmas”. Uurimistööd toetas Leedu Teadusagentuur (projekt „Antiiksete pärisnimede digitaalne andmebaas”, teema juht Audronė Kučinskienė).

Kirjandus

Antikās literatūras antoloģija I 1951. Koost Rūdolfš Egle. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Antikās literatūras antoloģija II 1952. Koost Rūdolfš Egle. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Aischylos 1947 = Aischilas, Prikaltasis Prometējas. Tlk Ričardas Mironas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Čerfasa, Lija, Fomina, Tamāra 1968. Antikās literatūras vēsture. Rīga: Zvaigzne.

Dilytė, Dalia 1998. Antikinė literatūra. Vilnius: Jošara.

Dumčius, Jonas 1958. Antikiniai tikriniai vardai lietuvių kalboje. Disertacija filologijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius [käsikiri].

Felsbergs, Ernests 1922. Grieķu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums.

Fernandes, Lincoln 2006. Translation of names in children's fantasy literature: Bringing young reader into play. https://www.researchgate.net/publication/237246131_Translation_of_Names_in_Children's_Fantasy_Literature_Bringing_the_Young_Reader_into_Play_i (8. III 2017)

- Garais, Frīcis 1930. Daži latviešu valodas jautājumi. Rīga: Autora izdevums.
- Hermans, Theo 1988. On translating proper names, with reference to De Witte and Max Havelaar. – Modern Dutch Studies. Essays in Honour of Professor Peter King on the Occasion of his Retirement. Toim Michael J. Wintle. London–Atlantic Highlands: The Athlone Press, lk 11–24.
- Homeros 1937 = Homeras, Odisēja. Tlk J. Rālys. Toim Vladimiras Šilkarskis. Kaunas: Švietimo ministrijos KKL-jos leidinys.
- Homeros 1943 = Homērs, Odiseja. Tlk Augusts Ģiezēns. Rīga: Latviju grāmata.
- Homeros 1948 = Homeras, Odisēja. Tlk Jeronimas Rālys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Horatius 1924–1936 = Horatius, Horātija dzejas. Tlk Kārlis Straubergs. Rīga: A. Gulbis.
- Kaalep, Ain 1961. „Keele ja Kirjanduse” ringkūsitlusest. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 41–46; nr 2, lk 109–115.
- Ķīkauka, Pēteris 1944. Grieķu literatūras vēsture. Rīga: Universitātes apgāds.
- Kleis, Richard 1964. Vana-Kreeka kirjanduse pōhijooni. Tartu: Tartu Riiklik Ūlikool.
- Kleis, Richard 1980. Antiikkirjanduse ajalugu. Kōrgkooli ōpik filoloogia erialadel. Tallinn: Valgus.
- Kreeka kirjanduse antoloogia 1964. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kun 1959 = Nikolajs Kūns, Sengrieķu mīti un varoņteikas. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kun 2016 = Nikolajs Kūns, Sengrieķu mīti un varoņteikas. Rīga: Jumava.
- Laizāns, Mārtiņš, Lāms, Ojārs 2014. Sengrieķu īpašvārdu atveide latviešu valodā: paražas vs. paraugs lingvistikas un poētikas aspektos. – Alīse Laua (1914–1994). In honorem. Toim Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Inta Urbanoviča. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, lk 98–105.
- Latīņu-latviešu vārdnīca 1955. Koost Klāra Veitmane, Lija Čerfasa, Henriks Novackis, Aleksejs Apinis. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Mišulinas, A. V. (koost) 1946. Senovēs istorija. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- Nurm, Ernst 1958. Kreeka pārisnimede edasiandmisest eesti keeles. – Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused II. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 43–52.
- Nurm, Ernst, Raiet, Erich, Kindlam, Magnus 1961. „Ōigekeelsuse sōna-raamatu” arvustuste puhul. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 553–565.
- Plāķis, Juris 1929. Svešvārdu izruna un rakstība latviešu valodā. – Izglītības ministrijas mēnešraksts 5, lk 477–480.
- Raiet, Erich 1966. Vabariikliku ōigekeelsuse komisjoni otsuseid. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 178.
- Rooma kirjanduse antoloogia 1971. Koost Ain Kaalep, Ūlo Torpats. Tallinn: Eesti Raamat.
- Roos, Ervin 1935. Ūlevaade vana-kreeka kirjandusest. Tartu: Loodus.
- Rūmniece, Ilze 2009. Par grieķu īpašvārdiem un grēcismiem latviešu valodas vidē. – Antiquitas Viva 3. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, lk 147–156.
- Sengrieķu literatūras antoloģija 1990. Koost Tamāra Fomina. Rīga: Zvaigzne.
- Senās Romas literatūras antoloģija 1994. Koost Tamāra Fomina. Rīga: Zvaigzne.
- Sergejevas, Vladimiras 1952. Senovēs Graikijos istorija. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Straubergs, Kārlis (koost) 1922. Grieķu lirika. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums.
- Straubergs, Kārlis 1936. Romiešu literatūra. Rīga: Valters un Rapa.

- Zieliński, Tadeusz 1926–1927. Vana-kreeka kirjandus. Tlk Linda Metslang. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Taplin, Oliver (toim), ilmumas. Kirjandus Kreeka-Rooma maailmas. Tlk Kersti Unt, Janika Päll. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tronski, I. M. 1949. Antiikkirjanduse ajalugu. Tlk J. Kurfeldt, J. Semper. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Tronski 1951, 1961 = Josifas Tronskis, Antikinės literatūros istorija. Tlk L. Val-
kūnas, J. Dumčius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Tronski 1954 = Josifs Tronskis, Antikās literatūras vēsture. Tlk A. Ābele. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vecvagars, Māris 2008. Sengrieķu-latviešu īpašvārdu vārdnīca. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Veski, Johannes Voldemar 1961. Kreeka ja ladina sõnavara omavahelisest suhtumusest eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 37–41.

Greek proper names in ancient-literature textbooks on the example of Baltic countries

Keywords: history of translation, proper names, ancient literature, domestication, foreignization

In studying the history of translation, it is important to pay attention not only to the focal questions such as who translated, what was translated, or how it was translated, but also to some narrower issues, such as for example the rendering of puns, culture-specific items, terms, and proper names. Proper names are often more than just simple carriers of orthographic norms: they can also be signs of an era, expressing the dominant tendencies in culture and/or ideology.

The purpose of this paper is to compare the history of rendering Greek proper names in three countries with a similar fate – Latvia, Lithuania and Estonia. In order to limit down the vast material, literature textbooks were chosen as the object of research, as these are professional and well thought out works having a considerable role in popularizing the name forms.

The study reveals that the history of orthography of ancient proper names in the three Baltic states reveals similar evolutionary patterns: (1) a period of diversity and lack of system; (2) the beginning of establishing the norms; (3) the Soviet period, when republican standards were questioned; 4) the period of regained independence, when the standards of rendering ancient proper names are again revised. The standardization is not yet complete in any of the three Baltic states; even if the general standards have been formulated, there is still a number of issues which are yet to be solved, such as for example Greek names in the Latin context, the titles of ancient works, place names, and dilemmas between accuracy and tradition.

Līva Bodniece (b. 1987), MA, Riga Stradiņš University, Guest Lecturer, livabodniece@lu.lv

Audronė Kučinskienė (b. 1964), PhD, Vilnius University, Department of Classical Philology, Associate Professor, audronekucinskiene@hotmail.com

Maria-Kristiina Lotman (b. 1974), PhD, University of Tartu, Department of Classical Studies, Associate Professor, maria.lotman@ut.ee

KUI KÕIK ON VÄGA HALVASTI

Kasulik ja kasutu klassikaline filoloogia

Alexander Lenard (Lénárd Sándor, 1910–1972) oli oma põlvkonna üks hari- tumaid ungarlasi. Olles õppinud arstiks, tegutses ta ka kirjaniku, luuletaja, tõl- kija ja maalikunstnikuna. Pärast Esi- mese maailmasõja lõppu elas Lenard koos oma perekonnaga Balkani pool- saarel, kus kolis pidevalt ühest kohast teise. Aastail 1928–1932 õnnestus tal veidi pikemalt peatuda Viinis ja oman- dada arstidiplom. Pärast Austria anneksiooni põgenes Lenard Itaaliasse, kus läks sügavale põranda alla. See tähen- das Lenardi puhul, et ta viibis suurema osa ajast Vatikani raamatukogus ja tegeles seal renessansiaegsete uuri- mustega neerudest ning hormoonravi ajalooga antiikajal. Kui Teine maailma- sõda lõppes, pakuti talle professorikohta Ungaris, millest ta loobus, sest ei näinud endas korralikku kommunistimaterjali.¹ Selle asemel võttis ta 1952. aastal ühe- otsapileti Brasiiliasse, kus töötas algul pliikaevanduses meditsiiniõena ja hiljem apteekrina, sest tema Austrias omanda- tud arstidiplomit ei tunnistanud, ning teenis lisa keeletundide ja tõlkimisega. Lenard valdas kahteist keelt. Juba pli- kaevanduses töötades hakkas ta tõlkima ladina keelde A. A. Milne'i kuulsat laste- raamatut „Karupoeg Puhh”. Tõlkimisele kulus Lenardil seitse aastat. Pärast seda lasi ta São Paulos oma viimaste peesode eest trükkida tõlkest 100 eksemplari, mille saatis laiali kirjastustele üle maa- ilma.²

¹ A. Lenard, *The Valley of the Latin Bear*. New York: E. P. Dutton & Co., Inc., 1965. <http://mek.oszk.hu/02700/02764/html/>

² E. McDowell, „Winnie Ille Pu’ nearly XXV years later. – The New York Times 18. XI 1984, <http://www.nytimes.com/1984/11/18/>

Niimoodi käituda – pühenduda sõja ajal meditsiiniajaloole, pärast sõda tõl- kida lasteraamatut surnud keelde ja kir- jastada see oma viimase raha eest – pole sugugi pragmaatiline, kui viibitakse majanduslikult ja poliitiliselt keerulises olukorras nagu Lenard.

J. D. Salingeri teismekirjanduse üle- ilmsesse kullafondi kuuluvast jutustuses „Franny ja Zooey” loeb Zooey oma venna saadetud vanu kirju, kus meenuta- takse, kuidas Zooey oli nooremana saa- nud õnnetust armastusest üle sellega, et katsus tõlkida Mundaka Upanišadi klassikalisse kreeka keelde.³ Sellest pole õnnetu armastuse puhul mingit kasu. See ei too armastatut tagasi, mis oleks ainus positiivne programm niisuguses olukorras.

Sulev Keeduse mängufilmis „Geor- gica” (1998) tõlgib endine misjonär Jakub vanarooma poeedi Vergiliuse õpetlikku heksameetris poemi „Geor- gica” ladina keelest suahiili keelde, et kunagi jõuaksid „rõõm, rahu ja rikkus” ka masaiide õuele. On täiesti selge, et raamat masaideni eales ei jõua. Jakub saab nimelt filmi lõpupoole surma ja tõlge jääb lõpetamata. Sellist saatust Jakub ilmselt ette näha ei oska, kuid ometi on talle kindlasti teada, et Aafri- kasse ta raamatut niikuinii ei vii: elab ta ju Nõukogude Liidus raudse eesriide taga. Vähe sellest, ta on saadetud sise- pagulusse, ainsaks elanikuks nimetule Eesti rannikusaarele, kus tegeleb õppe- polügoonile heidetud pommide taba-

[books/winnie-ille-pu-nearly-xxv-years-later. html](http://books/winnie-ille-pu-nearly-xxv-years-later.html)

³ J. D. Salinger, *Kuristik rukkis*. Novel- lid. Puusepad, tõstke kõrgele sarikad. Fran- ny ja Zooey. Tallinn: Eesti Raamat, 1973.

muste ülestähendamise ja selle teabe staapi edastamise tähtsa tööga. Jakubi misjonärielu on seljataga ja reisimised reisirad. Lisaks tuleks veel meenutada, et Vergiliuse „Georgica”, kuigi kirjan-duslikult oivaline, on põllumehe käsiraa-matuna masadele praktiliselt kasutu: „[N]agu ütleb meie Vergilius, kes piin-likult täpsele õpetusele eelistas ilu-sat ütlemisviisi, sest tema soov oli mitte põllumehe õpetada, vaid lugejat lõbustada.”⁴

1976. aastal ilmus Lennart Meri raamat „Hõbevalge”, mis mõjus vastumür-gina rahvuslikule meeleheitele. Teoses esitatud tõlgendused on teaduslikult kaheldavad ning raamatu omaaegne vastuvõtt oli vastuoluline, ometi on „Hõbevalge” müüdina kaljukindel. Meri ei kummutanud seal nõukogude ajaloo-käsitlust, õõnestanud nõukogude võimu ega kutsunud üles selle vastu võitlema. Selle asemel vaatas ta sellest üle ja selle taha, kus asub täiesti kasutu: Pytheas, Strabon, Sitsiilia Diodoros, Vanem ja Noorem Plinius, Pomponius Mela, al-Idrisi ja teised.

Üsna sarnaselt leidis legendaarne klassikaline filoloog Jaan Unt (1947–2012) võimaluse ahistavais ühiskondli-kes oludes jääda iseendaks, avastades 17-aastaselt enda jaoks filosoofkeiser Marcus Aureliuse ja liikudes sealt edasi juba kõige muu kasutu juurde.⁵

Need on näited selle kohta, mida tehakse siis, kui ükski n-õ kasulik lahendus ei anna rahuldavat tulemust, aga ometi on vaja jääda inimeseks ja säilitada mingi identiteet. Marju Lepa-jõe kirjutab, et suutlikkus lugeda vana-kreeka keeles Homerost ja loetud mõista on inimese kui inimese privileeg.⁶ Kind-lasti on inimese kui inimese privileege veel teisigi, kuid vanakreeka keelt

osata on kahtlemata üks neist. Kasulik on oma olemuselt pigem universaalne. Seda saab kindlaks teha matemaati-lise optimeerimisega, kõrvutades erine-vaid andmeid või pannes kirja plusse ja miinuseid. Täiesti kasutu on seevastu kultuuriti erinev. Meil moodustab ühe suure osa sellest antiik. Meeldigu see meile või mitte, kuid midagi paremat ka praegu võtta ei ole.

Kuulsamaid tänapäeva renessansi-uurijaid, itaallane Nuccio Ordine väidab raamatus „Kasutu kasulikkus”, et osa teadmisi on eesmärk iseeneses, nad on kõigile kättesaadavad ja omakasupüüd-matud, vabad otstarbekuse survest.⁷ Antiikkirjandus on kõigile kättesaadav ja omakasupüüdmatu juba selles mõt-tes, et seda ei piira autoriõigused, peale selle ei saa ta olla vähemalt Euroopa kultuuriruumis ühegi võimu monopol. Mis puutub otstarbekusse, siis teatud olukordades on tõesti mõistlik sellest lähtuda, kuid nagu ülal sai viidatud, pole haruldased ka juhtumid, kui kasu-lik enam ei „tööta”. Sel juhul pöördu-takse täiesti kasutu poole.

Kui asjad on hästi, võib meelisk-le da selle üle, milleks üldse see kasutu. Praegu on elu päris hea. Ometi tuleb ka täna mõelda sellele, mis saab, kui kõik on väga halvasti: majanduslikult, poliit-iliselt ja/või isiklikus elus. Varem või hiljem juhtub see nii või teisiti ja siis muutub täiesti kasutu asendamatuks. Kas me oskame siis tõlkida mõnd laste-raamatut ladina keelde või, vastupidi, tõlkida vanakreeka keelest järjest kõik Platoni ja Aristotelese kirjutised meie hiljasündinud väikesesse kultuurkeelde, mille kõnelejate arv pidevalt väheneb? Kui me ka ise ei oska, piisab vahel tead-misestki, et kusagil on keegi, kes seda oskab ja teeb. Ja et ta jõuab välja kooli-tada õpilase, kes töö üle võtab ja pakub tulevikuski edasi täiesti kasutat ühis-kondlikku teenust.

NEEME NÄRIPÄ

⁴ L. A. Seneca, Moraalikirjad Luciliuse-le, LXXXVI 15. Tlk I. Vene.Tartu: Ilmamaa, 2008, lk 301.

⁵ P. Olesk, Ärge kartke tuupimist. – Postimees 10. XI 2007. <http://www.postimees.ee/1725227/aerge-kartke-tuupimist>

⁶ M. Lepajõe, Roomlaste taltsutamine. (Eesti mõttelugu 102.) Tartu: Ilmamaa, 2011, lk 445.

⁷ N. Ordine, L'Utilité de l'inutile. Paris: Les Belles Lettres, 2014, lk X.

ARMASTUSE VANGLA

Eeva Park. Lemmikloomade paradiis. [Tallinn:] Verb, 2016. 237 lk.

Pärast raamatu lugemist hakkasin pealkirja üle mõtlema ja küsisin endalt: kus Eeva Pargi paradiis siis on ning kes on siin (ja kelle?) lemmikloom? Ja kas on tegemist iroonia või koguni sarkasmiga, sest ega me siin mingit paradiisi kirjeldust ju ei leia. Või leiame siiski?

Lähemal tagasilehitsemisel ning täpsemal ülugemisel selgus ometi ruttu, et paradiisi asukoht on – vähemalt minategelase Minna-Maria jaoks – üsna täpselt fikseeritud. See on nimelt Kreeta saarel, üks „helendavalt valge liivaga lahesopp, mäemüüridest ümbritsetud, puutumatu ja ainult meie päralt” (lk 91). Sõna „paradiis” esineb selles episoodis seoses noore armastajapaari puhkuseraisiga mitu korda (lk 85, 90–92), ülejäänud raamatus aga peaaegu üldse mitte. Ainult üsna lõpuosas on ainsat korda kirjas raamatu pealkiri: peategelane Minna-Maria tahtis „kinni hoida oma kevadest lemmikloomade paradiisis” (lk 212). Veel mainitakse paradiisi vaid eelviimasel leheküljel, kus peategelane samuti mäletab mineviku õnnehetke.

Lemmikloomadega on lugu keerulisem, sest too sõna on – umbes sama napi esinemissagedusega nagu paradiiski – kogu raamatus laiali ning väga erinevate konnotatsioonidega (sellest allpool). Sellele lisaks leidub rohkelt lemmikuid ning koduloomi, koeri-kasse, aga ka „rebasenahkse kraega mantel ... kiiskavate klaassilmadega” (lk 219, samamoodi juba lk 6). Just võrdluses tõeliste loomadega sündiski lemmikloom kui armsama nimetus, pärast seda kui armastaja Mart oli Minna-Mariat kord inglise keeles kõnetanud („*very impressive, my pet*”, lk 60). Mõned leheküljed

hiljem on Minna-Maria ise väljendi tõlkelaeuna üle võtnud ning kasutab seda endast rääkides (võrdluses koertega): „Nendest saab tavaliselt palju parema lemmiklooma kui minusugusest, aga....” (lk 68). Kuigi siin lihtsalt naljatatakse esmatutvuse käigus, on siiski tegemist raamatu võtmekohaga, nii et seda löiku tasub tsiteerida tervena:

„Jäta järele ... aitab ... ma sain aru ... *I take the point, my dear pet*. Tule, läheme siin maha. Ära punni vastu, mu lemmikloomake,” ütles ta, ning me läksimegi ja olime koos veel terve selle päeva ja öö, aga nii lähedal kui külmas Pirita rannas, ei olnud me enam kordagi, kuigi ta tuli minusse ja oli seal sileda, kuuma ja plahvatavana nii kaua, nii palju, et lõpuks lamasime me liikumatult ühtesulanutena, nagu oleks laine meid randa uhtunud.” (lk 68)

Võtmekohaks sõandasin seda löiku nimetada sellepärast, et siin on ühesainsas lauses kõik olemas ning välja öeldud: armastuse intensiivsus ja selektamatus, samuti selle problemaatilisus ja väljapääsu võimatus. Vähemalt käesoleva romaani armastuse oma, sest juba alguses on lõpp tunda, ialgi enam ei saavutata esimese hetke lähedust. Vastupidi, romaani teemaks olevat armastussuhet on mitmeti kirjeldatud võitlusena: „...meie kahe lugu ongi tegelikult pidev lahing, mis käib väga täpsete, nagu elu ja surma peale võitlevate duellantide reeglistiku järgi: astu kakskümmend sammu, pööra ümber, sihi ja tulista otse südamesse” (lk 10). See kordub hiljem: „Astu kakskümmend sammu, keera ringi ja tõsta aeglaselt relv sihtimiskõrgusele” (lk 141) või: „See polnud mingi duell, see oli lihtsalt tapmine” (lk 214).

Et sellest lootusetust armastuse

vanglast pääseda, on noorest naisest peategelane põgenenud välismaale. Ta sai endalegi ootamatult (taotluse oli täitnud koos Mardiga naljatades ning liialdades-suurstades) stipendiumi, millega tal avaneb võimalus viibida mõnda aega ühes loomemajas Irimaal. Asukohamaad pole küll romaanis kuskil otseselt välja öeldud, aga lk 25 mainitud Kylemore Abbey on ju hõlpsasti guugeldatav ning täitsa olemas olev loss Iirimaa läänerrannikul. Ning miks seal ei võiks olla mingi kirjanduslembese rikka proua loomemaja?

Loomemaja lugusid eesti kirjandusest juba teame, kas või Maimu Bergi „Kirjutajad” (1987), mis osaliselt leiab aset Wiepersdorfs, või Maarja Kangro „Luule” (kogust „Hüppa tulle”, 2014), aga Pargi raamatu loomemaja sarnaneb pigem hullumaja või vanglaga, milles üks rikas metseen, pisut salapärane leedi M., kirjanikud „nagu loomad puuridesse sulges” (lk 72 – jälle looma motiiv!). Selle taga on arusaam, et muidu nad ju midagi korralikku ei kirjutaks, neid tuleb lihtsalt maailmast eraldada, levist ja võrgust välja lülitada, ning lubatud stipendium välja maksta alles tagantjärele, mitte kohe saabumise hetkel – siis sünnib kunst.

Ja ennäe imet – sünnibki! Peategelane Minna-Maria ei taha küll eriti selisele režiimile alluda, ta tunneb ennast nagu „akvaariumis” (lk 6, jälle loomad!), ronib öösi aknast välja ning pummeldab kohalikus pubis – aga lõpuks hakkab ta kirjutama. Ajendiks on ka tema pime naaber, Iraanis sündinud ning inglasest abikaasaga Londonis elav kurdi naine, kes hoogsalt kirjutab näidendit. Kui too küsib Minna-Maria käest, millega tema siis praegu tegeleb, tunnistab viimane ausalt, et tegelikult mitte millegagi, sest kõik olevat tal peas segi ning ta ei tea, millest alustada. Mille peale naaber vastab kuival: „„Sõnadest... Mina alustan kirjutamist alati sõnadega.”” (lk 54) Nii lihtne see ongi, järgmisel leheküljel algab *kursiivis* kirjutatud „tekst tekstis” ning edasi voolab vaheldumisi kaks liini läbi kogu raamatu, kuni need lõpuks elegantselt kokku sulavad.

Nõnda vaadatuna ongi „Lemmikloomade paradiis” osaliselt romaan kirjutamisest ning vabanemisest ja kirjutamise teel eneseleidmisest. Tükkhaaval saab lugeja teada, mida minategelane on kogenud ning millega ta on kimpus. Aga mitte kunagi rahulikult voolava narratiivina, vaid pigem hüppeliselt ning kaudselt – nii nagu ehtsas elus. Saame teada keerulisest vennast ning ka intensiivsest suhtest temaga, veel keerulisemast suhtest emaga (koos pika keeldude nimekirjaga, lk 118–119), isast, vanaemast, Mardi vanaisast ning ka nuri-sünnitusest, mille peategelane ilmselt läbi elas. Viimase abil võib näitlikustada, kuidas romaan on üles ehitatud, sest teadmisi sellest söödetakse meie ette tükkhaaval: „Mul oli ikka veel valus käia, eriti astmetest üles ja alla astuda. [...] Arvatavasti tuli see nõrkus lihtsalt verekaotusest....” (lk 17); miski „kogu-nes mu tühjaks kaabitud sisikonda” (lk 19); „Ta ei suutnud mu emakasse klammerduda. Ma olin mingilt loomalt oma verre nakkuse saanud ... kellelt iganes lemmikloomalt....” (lk 124); „...nagu usuks ta [vend Silver] ikka, et ma käisin, Mardile midagi teatamata, medeialikuks kättemaksuks aborti tegemas” (lk 140–141).

Eelviimasest tsitaadist selgub, et lemmikloomadega võivad lood hoopis halvasti olla, nii et ühemõtteline pole siinses romaanis miski. Aga kas pole jälle nii, et see on nagu ehtsas elus? Kuni ilusa tõdemuseni välja, et „[m]eie isa ei ole kunagi taevas olnud. Kui ta üldse kusagile tahtis, siis metsa, see- nele, nii et mingit meieisapalvet lugeda oleks hoopis narr” (lk 152). Autorile, kes on varem luuletanud „meie isa, kes sa ei ole taevas / sinu nime me ei pühitse...”¹, on selline jalad-maas-hoiak muidugi iseloomulik, järelikult pöördub ta tegelane oma palvetega puude poole, mis on laiali pillatud kogu romaanis, inspireeritud loomemaja botaanikaaja ladinakeelsest puunimetustest.

Värskendavalt mõjub Park ka siis, kui

¹ E. Park, Homsed uudised. Tallinn: Verb, 2005, lk 33.

ta nagu möödaminnes kirjutab peavoolu või „üldiste tõdede” vastu. Me oleme harjunud sellega, et turistid kiidavad igasuguseid sakraalehitisi, aga Pargil on üks „kivist kabel” lihtsalt „inetu niiskuselõhnaline hoone” (lk 42). Meie kõik armastame Arvo Pärti, aga Pargi minategelane ütleb meistri kohta, et ta „mulle tegelikult ei meeldigi” (lk 122). Ning kes meist poleks vaimustusega tsiteerinud Alliksaart, aga Pargi tegelane arvab, et „olematus peab olemas olema” (lk 148). Kuni äärmise aususeni välja: peategelane oli kõrgel mäel seistes „kavatse nud paluda, et mu ema sureks” (lk 171). Meie tavakultuuris on selline soov lihtsalt välistatud, aga ometi on mitmed sellise mõtte saabumist oma ajju kindlasti täheldanud – julgemata seda välja ütelda. Ka Minna-Maria sageli ei julge, selle asemel ta ropendab uuseesti keeles „*Fuck you vittumainen paskahomma!*” (lk 156).

Samasse ebakonventsionaalsuse lahtrisse kuulub veel Pargi ümberpööratud vanuse visioon: oleme harjunud ettekujutusega, et meie vanemad on meist vanemad, sellest ju ka nende eestikeelne nimetus, aga Pargi juures on lood nagu Priit Pärna Tagurpidi-Antsul. Tegelikult oleme meie, praegused inimesed, vanemad kui enne meid sündinud inimesed ja puud: „Ma olin juba sündinud temast 150 aastat hiljem, olin juba sündides poolteist sajandit vanem” (lk 42) – või: „Me sünnime üha vanematen...” (lk 74), samamoodi veel lk 123.

Meis on säilinud eelkäijate ainestikku ja sellepärast on meil rohkem minevikku, järelikult oleme Pargi mõistesüsteemis „vanemad”.

See kõik teeb romaanist lihtsalt nauditava lugemiselamuse – ka tänu Pargi poeetilisele keelekasutusele. Näiteks kirjutab ta laia voodi kohta, „et sellisest voodist ei leia unest ärgates iseennastki üles” (lk 38). Ilus ju?

Lõppude lõpuks on armastus aga – vist – vilets. Sest otsustaval hetkel viimasel leheküljel, kui peategelane ei oska, ei julge, ei tea otsustada, kas astuda üle tee ja kohtuda armastatuga – või, muidugi, lihtsalt ei tea, kas see mees ikka on ta armastatu, kas ta üldse armastab teda –, võetakse otsustamine tema käest ära, autor võtab selle ära ühe võimsa lõpplausega, mida ma siin ei paljasta, mis aga oma plahvatuslikkusega selgesti mõista annab, et armastus on üks võimatu asi.

Lõpp halb, kõik halb? Ei, vastupidi. See, mis lõpus juhtub Pariisis, kuhu Minna-Maria on uue ülesandega läkitatud (läkitaja oli leedi M.-i abikaasa, kes sellega päästis Minna-Maria loomemajast väljaheitmise eest), on Pariisi jaoks võib-olla halb, aga see on ju fiktsioon. Romaani jaoks on see ülihea lõpplause, mis ühtlasi annab võimaluse edasiminekuks ning -mõtlemiseks. Nii siis: lõpp hea, kõik hea.

CORNELIUS HASSELBLATT

EESTI LUULE ALUSTEKST

Martin Opitz. Raamat saksa luulekunstist. Saksa keelest tõlkinud Kai Tafenau. Värsid tõlkinud Maria-Kristiina Lotman. Kommenteerinud Kai Tafenau ja Maria-Kristiina Lotman. (Bibliotheca Artis Poeticae.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2016. 245 lk.

Viimaks ometigi on eesti keeles kättesaadav meie kunstluule alusdokument,

Martin Opitzi 1624. aastal ilmunud raamat, millest kogu eestikeelne värsside tegemine 1637. aastal *ad leges Opitij poëticas* lähtus – nagu kõik natukenegi kirjanduslugu õppinud inimesed ammu teavad. Raamatu proosateksti on tõlkinud klassikalise filoloogi haridusega Kai Tafenau, kes juba oma arhiivitöö kogemusest valdab nüanssideni ka XVII sajandi saksa keelt. Ohtrad saksa- ja

muukeelsed luulenäited on ekvimeetriselt eestindanud samuti klassikalise filoloogi haridusega Maria-Kristiina Lotman, kes tunneb põhjalikult värsisüsteeme, antiikvärssi ja eesti värsi tüpoloogiat. Paremat tõlkijate kooslust oleks raske ette kujutada. Samad tipp-tegijad on varustanud raamatu ees- ja järelsõnaga ning põhjalike kommentaaridega, nii et teos on ligipääsetav ka algajale filoloogile. Eessõnas annab Kai Tafenau napi, ent ammendava ülevaate Opitzi tähendusest eesti ja saksa luuleloos. Järelsõnas („Martin Opitz ja eesti luule: katkestamatuse kultuur”) arutleb Maria-Kristiina Lotman Opitzi mõjude üle hilisemas eesti tõlke- ja originaalluules. Väljaanne on kakskeelne, nii et originaaltekst ja tõlge on paralleelselt silma all.

Arvestades Martin Opitzi positsiooni saksa kirjandusloos tänapäevase pilgu läbi vaadatuna ning meie potentsiaalsete tõlkijate ja kommenteerijate nap-pust, võib eestinduse esinduslikkus tundu-duda lausa raiskamisena. Kuid eesti kir-jandusloos on Opitzil tõepoolest eriposit-sioon, nagu väljaande ees- ja järelsõnas rõhutatakse ja selgitatakse. Ilma tema seisukohti tundmata ei ole eesti värsi ajaloo mõistmine mõeldav, nii et teksti eestindamisse tasus tõesti täie rauaga panustada.

Eesti kirjanduslugu õppinuile on üld-teada olnud küll asjaolu, et Opitzi ees-kujul võeti eesti luules kasutusele sil-bilis-rõhuline värsisüsteem ja lõppriim, aga milles need „Opitzi poeetikareeglid”, mille põhjal Reiner Brockmanni kuulut-susel esimene eestikeelne juhuluuletus loodi, täpsemalt seisnevad, see on jää-nud ähmasemaks. Nüüd saab neid reeg-leid selges eesti keeles lugeda. Palju-räägitud reeglid on koondatud raamatu 7. peatükki „Riimidest, nende sõnadest ja luule liikidest”. Nagu peatüki peal-kirigi reedab, puudutavad reeglid mõne-võrra üllatuslikult eeskätt riiminõudeid. (Ja neid ei ole eesti varases tõkeluules tegelikult kuigi täpselt jälgitud.) Silbi-lis-rõhulise värsisüsteemi nõuetest on õieti juttu ainult kahel leheküljel (saksa originaalis lk 154, 156, tõlkes lk 155 ja

157), edasi minnakse juba konkreetsete värsimõõtude juurde. Kurikuulus sil-bilis-rõhulisuse reegel ise seisneb aga tähelepanekus, mida autori sõnul keegi teine varem pole teinud: nimelt, et eri-nevalt ladina keelest „näib” saksa keeles olevat „ülimalt vajalik”, et rõhutu silp vahelduks regulaarselt rõhulisega ning värss koosneks kas jambidest või troh-heustest.

Just selle printsiibi võtsid saksa vai-mulikud, kes eestikeelset kunstluulet looma asusid, värsistamise aluseks. Eessõnas 1656. aastal ilmunud esime-sele luulevormis lauluraamatule, mis silbilis-rõhulise värsi ka (pool)kirjaoska-matute eestlaste keeleteadvusse kandis, kirjutavad tõlkijad Georg Salemann, Martin Gilläus ja Heinrich Göseken (uue värsisüsteemi esimene tarvitaja Reiner Brockmann, kellelt lauluraama-tus samuti mõned tõlked pärinevad, oli raamatu ilmunumise ajaks juba surnud), et ehkki eesti tõlked ei ole veel täius-likud, on need mõneski mõttes saksa originaalidest vormipuhtamad: „Vaa-datagu, kuidas sakslased värsijalgu [*pēdes*] segavad ja sageli jambi troh-heuse asemele või ka trohheuse jambi asemele on pannud. [...] Mida kõike meie siin nendes eesti lauludes küll või-malust mööda vältinud oleme.”¹ Seega pole nende tõlke eesmärgiks olnud õieti mitte originaali meetrumi võimalikult täpne edasiandmine (nagu Maria-Kris-tiina Lotman lk 229 oletab), vaid just-nimelt Opitzi värsisüsteemi nõuete täpne täitmine. XVI sajandi tekstid, näiteks Martin Lutheri omadki, ei pruukinud Opitzi nõuetele alati vastata, aga esimese eesti värsistatud lauluraamatu

¹ G. Salemann, H. Göseken, M. Gil-läus, An- und Vorrede an den günsigen Leser. – Neu Ehstnisches Gesangbuch / Worinnen die Kirchen Gesänge Sel. Hn. Lutheri und anderer Gottseligen Männer in die gewöhnliche Melodeyen und gleiche Reimen verfasst sind. Zum Aufnehmen der Gemeinen Gottes in Ehstland wolmeinent-lich verfertiget und zum Druck übergeben Von Etlichen Pfarherren im selbigen Lande. Reval: Gedruckt bey Adolph Simon /Gymn. Buchd. 1656, [lk 30–31].

tõlkijad surusid kõik tõlked laitmatusse silbilis-rõhulisse jambi või trohheusse. Seda on tehtud lausa vääramatu järjekindlusega ja eessõnas väljendatakse oma saavutuse üle varjamatut uhkust. Martin Gilläus on 14 aastat pärast lauluraamatu ilmumist nii ranget Opitzi reeglitest kinnipidamist küll kahetse nud ja möönnud, et pigem oleks võinud kohati puhtast meetrumist loobuda, et loomulikumalt väljenduda, ja näiteks asendada „Minno Südda Pochjast” reaga „minnu süddame Pochjast”, nagu talupojad tegelikult laulvatki.² Aga paistab, et eesti luuletõlke jaoks oli asi 1656. aasta lauluraamatuga juba ära otsustatud. Silbilis-rõhuline jamb ja trohheus jäidki kirikulaulus võidutsema. Isegi kui üks või teine tõlkija mõnes hilisemas eestinduses endale veidi suuremat rütmilist vabadust lubas, tasandasid toimetajad niisuguse värsi järgnevat väljaannetes veatult vahelduvate silpide reaks. Kirikulaulu ladusalt vulisevad jambid ja trohheused neelasid endasse hiljem ka muu luuletõlke ning selle hoo vuses sündinud eesti originaalluule takkajärele. Vaatamata mõningatele katsetele XX sajandil rakendada nii tõlkes kui ka originaalluules kvantiteerivaid põhimõtteid ning asjaolule, et praeguseks domineerib üldises luulepildis hoopiski vabavärss, pole Opitzi mõju eesti luulest tänini kadunud, nagu Maria-Kristiina Lotman järelsõnas nendib.

Seda, kui rangelt eesti kunstluule Opitzi reeglitega kohe algusest peale paika pandi ja kui põhjanevaks toonane lahendus osutus, näitlikustab ilmekalt luterlike kirikulaulude eesti tõlgete võrdlus soome tõlgetega. Põhjali kumasse kõrvutusse pole siinkohal võimalik laskuda, ent mainitagu näitena vaid Martin Lutheri kuulsat laulu „Ein feste Burg ist unser Gott”, mis on eesti tõlkes alates 1656. aastast läbi teinud mitu sisulist uuendust, kuid säilitanud kogu aeg kõigis oma variantides täiesti

laitmatu jambilise vormi, millesse originaali kohati üsna vabalt lonkav jamb esimeses tõlkes jäigalt suruti. Vrd 1656 *Meij’ Jummal on üx kindel Lind / Me pehl se Usk woip trotza: / Se aitap keikest Heddast mind / Ninck sahtap sest heh Otza...*, 1992 *Üks kindel linn ja varjupaik / on meie Jumal taevas, / Ta hoiab meid kui kilp ja mõök, / Ta aitab kõiges vaevas...* Seevastu soome varasemates värsstõlgetes ei peetud isegi silbiarvust täpselt kinni ning jambi tõlgendus on seal tänini üsna vaba. Vrd 1701 *Meidän linnam’ on Jumal’ taivaast’, / Meidän kilpem’ ja otam’, / Hän auttaa meit’ hädäst’ ja vaivast’, / Kuin usein päällem’ kootaan...*, 1992 *Jumala ompi linnamme / ja vahva turva aivan, / on miekkamme ja kilpemme / ajalla vaaran, vaivan.*

Kas selline asjade käik oli paratamatu või võinuks eesti kunstluule võr suda meie regivärsi pinnalt ka teistsugusena, on omaette keeruline teema. Traditsiooni ja kultuurilaenude kõrval mõjutab ühel või teisel maal kasutatavat värsisüsteemi ka vastava keele prosoodilise süsteemi eripära. Mari Sarv on kultuurilise identiteedi poolelt seadnud kahtluse alla, kas eesti regivärssi tasubki kvantiteerivana käsitleda või on see pigem järjekordne rahvuslik müüt ja silbilis-rõhuline trohheus ajaks asja ära.³ Tema uurimused näitavad, et peamiselt ajavahemikus 1880–1920 kirja pandud regivärsside seas on kvantiteedist lähtuvalt mõttekas analüüsida Kirde-Eesti ja ehk ka Mulgi alalt pärit laule, samal ajal kui Kagu-Eesti ning Lääne-, Saare- ja Hiiumaa regilaulud on pigem silbilis-rõhulised. Sarv oletab, et värsisüsteemi teisenemine on tulenenud keele prosoodilise süsteemi teisenemisest ning geograafilised erinevused annavad tunnistust, et lisaks võimalikele sisearengutele on selles protsessis olulist osa etendanud erinevate naaberrahvaste

² U. Masing, Martin Gilläuse „Ehstnische Sprachbemerkingen”. – Emakeele Seltsi aastaraamat VIII (1962). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1962, lk 114.

³ M. Sarv, Värsimõõt ja hõimutunded: kvantiteedireeglid eesti regilaulus. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 6, lk 409–420.

mõjud.⁴ Suured prosoodilised mullistused, mis väidetavalt muutsid eesti keele silbilis-rõhulisele värsisüsteemile altiks, olid kirikulaulude tõlkimise ajaks juba toimunud. Maria-Kristiina Lotman rõhutab oma järelsõnas Opitzi raamatule, et eesti keel on silbilis-rõhulise süsteemi rakendamiseks prosoodiliselt sobilik. Võib-olla polnuks siis Opitzi ja kirikulaulude mõju vajagi ja eesti kunstluule oleks niikuinii tekkinud silbilis-rõhulisena? Ehk ainult natuke lõdvema vormiga. Ja muidugi juhul kui ta ilma saksa vaimulike Opitzist lähtunud luuletamisvaimustusest ja selle edasiarendusest sündinud kirikulaulu tõlgeteta üldse oleks sündinud.

Lisaks soome paralleelidele tasub

⁴ M. Sarv, Possible foreign influences on the Estonian regilaul metre: language or culture? – *Frontiers in Comparative Prosody*. (Linguistic Insights 113.) Toim M. Lotman, M-K. Lotman. Peter Lang Verlag, lk 207–226.

eesti kunstluule kujunemisloo jälgimisel kindlasti silmas pidada ka läti traditsiooni. Nagu Kai Tafenau eessõnas kirjutab, jõudis silbilis-rõhuline kirikulaulu tõlge läti keelde mõnevõrra hiljem kui eesti keelde, kuid see-eest on läti värsi kohta olemas Opitzist inspireeritud 1697. aastal ilmunud teoreetiline käsitlus „Mittesaksa Opitz”. Tasuks vaadata, kui järgalt või vabalt läti kirikulaulus läbi aegade silbilis-rõhulist jambi või trohheust on rakendatud ning kui hästi see läti keele prosoodilisse süsteemi sobitub. Eesti, soome ja läti luuletraditsiooni arengu ja kolme keele prosoodiliste süsteemide kõrvutav analüüs võimaldaks ehk vastata ka küsimusele silbilis-rõhulise värsisüsteemi paratamatusest eesti luules. Loodetavasti pakub Opitzi raamatu kommenteeritud tõlke ilmumine seesuguseks kõrvutavaks jälgimiseks uut virgutust.

KRISTIINA ROSS

„SÕDA ON IKKA ESIMENE KULTUURILINE SAMM RAHVASTE ELUS”

Esimene maailmasõda eesti kultuuris. Koostanud Mirjam Hinrikus, Ave Mattheus. (Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 17.) Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2015. 360 lk.

Esimese maailmasõja alguse sajanda aastapäeva suurejooneline tähistamine 2014. aastal Euroopas ja terves maailmas leidis üllatavalt laialdast ja eripalgelist vastukaja ka Eestis. Ilmusid mitmed olulised teemakohased raamatud, korraldati näitusi ja konverentse-seminare ning Rahvusarhiivi eestvedamisel kutsuti ellu omalaadne ühisloomeprojekt „Eestlased Esimeses maailmasõjas”.¹

¹ Ühisloome projekti veebilehe aadress on: <http://www.ra.ee/ilmasoda/>

Tänaseks on erinevate asutuste egiidi all ilmunud ka mitu teaduspublikatsiooni: Eesti Sõjamuuseumi teemakohase teaduskonverentsi ettekanded avaldati aastaraamatus ja Rahvusarhiivi „Eesti Ajalooarhiivi toimetiste” sarjas ilmusid artiklite kogumikud.² Eraldi esiletõstmist väärib ka Ajaloolise Ajakirja ilmasõjale pühendatud number³,

² Eesti sõjaajaloo aastaraamat 5 (II), 2015. I maailmasõda Ida-Euroopas – teistsugune kogemus, teistsugused mälestused. Peatoim T. Hiio. Viimsi–Tallinn: Eesti Sõjamuuseum, Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015; Esimene maailmasõda ja Eesti. I. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 22 (29).) Koost T. Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014; Esimene maailmasõda ja Eesti. II. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 24 (31).) Koost T. Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016.

³ Ajalooline Ajakiri 2016, nr 1 (155). Esimene maailmasõda ja selle järelkajad Ees-

Aadu Musta monograafia baltisakslastest Esimeses maailmasõjas⁴ ning Liisi Esse doktoriväitekiri, mis võtab vaatluse alla eestlastest sõdurite sõjakogemuse Esimeses maailmasõjas⁵.

Ilmasõja „juubelilektüüri“ seast leiame tänuväärselt palju ka allikapublikatsioone. Nii on Rahvusrarhiiv üllitanud mahuka päevikute, mälestuste ja kirjade kogumiku, 1912. aastal sõjaväkke sündinud teenima võetud Kustas Viitmanni mälestusteraamatu ning rahvusväeosade antoloogia.⁶ Ilmunud on teisigi päevikuid, mis mõtestavad ilma sõda erinevatest tahkudest.⁷

Soliidselt täiendab seda loetelu ka Mirjam Hinrikuse ja Ave Mattheuse koostatud artiklikogumik. See koondab Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse ning Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi 2015. aasta aprillis korraldatud seminari „Esimene maailmasõda eesti kultuuris“ ettekanded, mille eesmärgiks koostajate sõnul oli saada „parem ülevaade sellest, kas ja mis ulat-
tis. Koost M. Kuldkepp, K. Piirimäe, P. Piirimäe.

⁴ A. Must, Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016 (2015. aastal ilmus raamatu saksakeelne versioon).

⁵ L. Esse, Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensiss 38.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016.

⁶ Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast. Koost T. Tannberg. Tartu: Rahvusrarhiiv, 2015; K. Viitmann, Juhtumised suures Euroopa sõjas 1914.–1918. aastal. (Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost 8.) Koost A. Seene. Tartu: Rahvusrarhiiv, 2015; Eesti rahvusväeosad 1917–1918. (Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost 7.) Koost A. Pajur, T. Tannberg. Tartu: Rahvusrarhiiv, 2015.

⁷ Ellen. Esimene maailmasõda Eesti naiste mõtteis. Ellen Koppeli 1914. aasta päevik Potsdami õpingupäevilt. Koost K. Vilbaste. Tallinn: Varrak, 2014; M. K. Arendia Elita von Wolsky, Minu vanaisa Eduard Ritsoni mälestused I maailmasõjast. Tallinn: Grenader, 2015; K. Markin, Sõjamälestused 1915. aasta aprillist peale. (Allikapublikatsioon.) Tallinn: Grenader, 2016.

tuses eesti kultuur, sh kirjandus, muusika, kujutav kunst ja meedia Esimesele maailmasõjale reageeris” (lk 18). Sellise eesmärgi seadmine oli igati asjakohane, sest tollase hiigelheitluse mõju kultuurile on meie senises historiograafias peaaegu täiesti läbi uurimata valdkond. Ent sõjal oli kultuurile vaieldamatu toime ja mitte ainult lammutav, vaid ka mitmepalgeliselt uuenduslik ning maailmapilti avardav. Eelkõige maailmapildi avardumist pidaski silmas A. H. Tammisaare, kes 1919. aastal tõdes äsja lõppenud sõjale tagasi vaadates: „Sõda on ikka esimene kultuuriline samm rahvaste elus.”⁸

Mida kogumik lugejale pakub? Jüri Kivimäe artikkel XX sajandi alguse kultuurilisest pöördest Eestis analüüsib sõjaga kaasnenud uuendusi, mis kiirendasid suulise talupojahüskonna asendumist moodsa kirjaliku ühiskonnaga. Sellega haakub Roosmari Kurvitsa käsitus Eesti päevalehtede muutumisest Esimese maailmasõja ajal. Andreas Kalkun on võtnud vaatluse alla Jakob Ploomi lihtsad sõjakirjad kodustele, mis valgustavad sõda n-ö rohujuuretasandilt. Otsapidi sama teemat jätkab Tiina Ann Kirsi uurimus, mis keskendub eesti soost sõdurite päevikute ja proosamälestuste analüüsile. Jaan Unduski artikkel gaasisõja motiivide kajastamisest eesti ja maailmakirjanduses ning mälestustes toob õigustatult esile ilmasõja vastandlikud tahud: sõja kui ühiskonna jõulise moderniseerumise ilmingu ning teisalt jõudnud tapatalgu, kus võeti kasutusele tehnoloogiliselt uudseim massihävitusrelv – keemiline relv (sinepigaas ehk ipriit). Lisaks leiame kogumikust Marit Karelsoni artikli sõja mõjude kajastumisest Johannes Semperi loomingu, Luule Epneri töö ekspressionismist 1920. aastate eesti teatris, Õnne Kepi ülevaate eesti sõjalaulu arengust ning Helena Ristheina kirjutise kunstnik Jaan Siiraku elu keerdkäikudest ja tema maalist „Verduni katedraal

⁸ A. H. Tammisaare, Sõjamõtted. Tartu: Noor-Eesti, 1919, lk 14.

sõjapurustustes”.⁹ Äramärkimist väärib ka koostajate Mirjam Hinrikuse ja Ave Mattheuse pikem saatesõna „Meenutades unustatud sõda”.

Artiklite temaatika ja ajalised piirid on muljetavaldavalt laiad. Käsitlemist leiavad mitmed „ismid” (patriotismist, ekspressionismini), teater, kirjandus, ajakirjandus, kunst ning maailmasõja-aegsed käitumis- ja mõtlemispraktikad. Erinevate uurimuste teemaarendused aga ulatuvad ajaliselt Napoleoni sõdade ajastust 1950. aastateni. Seega ei ole kahtlust, et kogumik täidab olulise lünga meie senistes teadmistes ilmasõjast. Ühtlasi sobitub see kenasti rahvusvaheliste uurimissuundadega, mille raames pööratakse järjest rohkem tähelepanu kultuurimõjude ja -pärandi uurimisele Esimese maailmasõja kontekstis.

Mis aga silma riivas? Kuna kogumiku varasemas arvustuses on Liisi Esse juba tähelepanu juhtinud mitmete artiklite ahtale fookusele ja võrdleva analüüsi nõrkusele, siis ei hakka neid vajaka jäämisi üle kordama.¹⁰ Mõni aspekt väärib siiski rõhutamist. Minu jaoks on kogumiku kõige suuremaks nõrkuseks pealispindne suhestumine senise historiograafiaga ja ajaloolise tausta eiramine mitmes artiklis.

Piirdun siinkohal mõne näitega, mis on eelkõige seotud minu enda uurimishuvidega. Nagu märkisin, on artiklite ajalised raamid ulatuslikumad üksnes ilmasõja-aastatest, teemaarendustel on pikemaid ette- ja järelvaateid. Näiteks Örne Kepp alustab uurimust „Eesti sõjalaul algusest Esimese ilmasõjani” juba Napoleoni sõdade ajaga, mil 1807. aastal ilmus Reinhold Johann Winkleri luulevihik „Eesti-ma Ma-wäe söa-laulud”, mida võime pidada üheks esimeseks ilmalikuks luuleraamatuks Eestis. Artikkel on aga kirjutatud ilma tollase ajastu sõjalis-poliitilist tausta arvestamata ja olemasolevat teemakohast ajalookirjandust vältides.

⁹ Maali on kasutatud kogumiku esikaane illustratsioonina.

¹⁰ Vt lähemalt: L. Esse, Esimese maailmasõja mitmetahuline mõju eesti kultuurile. – Sirp 20. I 2017.

Autor tõdeb, et eesti patriootilise luule läte ulatub XVIII–XIX sajandi vahetusse (lk 317), kuid ei põhjenda oma seisukohta. Eesti ala kuulus ju Vene impeeriumi koosseisu juba XVIII sajandi algusest. Teema mõistmisel oleks abiks olnud Eesti ala Vene impeeriumi sõjaväesüsteemi integreerimise põhimomentide markeerimine. Küllap on patriootilise luule sünd otseselt seotud eestlaste kaasamisega Vene armee komplekteerimisse, mis sai alguse alles XVIII sajandi lõpus (1796) nekrutikohustuse laiendamisest Balti kubermangudele, hiljem lisandusid maakaitseväe- ja üldine sõjaväekohustus. Lisaks vajanuks lahtiseletamist keisri- ja sõjalaulu mõisted. Autor ütleb, et „isamaatunde kujunemisel on tähtsad kaks lüürikaliiki: keisrilaul ja sõjalaul, mis kohati ka põimusid ja täiendasid teineteist” (lk 317). Millist lüürikat saab XIX sajandi alguses keisrilaulu alla liigitada? Kas sõjalaul sisaldas endas ka nekrutilaule? Nendele ja mitmetelegi teistele küsimustele artikkel vastust ei anna. Tavalugeja aga vajanuks asjakohaseid selgitusi.

Ka nimetatud Winkleri luulevihi kohta mainitakse vaid põgusalt, et selle avaldamine oli „ajendatud Napoleoni-vastasest võitlusest aastail 1805–1807” (lk 317). See on väga üldine selgitus. 1806. aasta lõpus oli Vene impeeriumi võimuladvik silmitsi keerulise sise- ja välispoliitilise olukorraga, millele lisandusid kuulujutud, et Napoleon võib üle Venemaa piiride tungida. Peterburi võimukoridorides tuli üheaegselt mõelda, kuidas sõjaliselt Prantsusmaa vastu saada ja ennetavalt tasalülitada võimalikke sisemisi korratusi. 1806. aasta lõpus kuulutati välja hiiglasliku maakaitseväe kokkukutsumine ja sellist erakorralist sammu oli vaja impeeriumi alamatele selgitada. Põhiosas jäi see ülesanne kiriku õlule, kuid lisaks kasutati teisi väljundeid. Winklerigi luulekogu eesmärgiks oli õhutada eestlaste patriotismi¹¹ maakaitsevähke võtmisel

¹¹ Muuseas, tollane Tartu ülikooli rektor G. F. Parrot märgib oma 27. detsembril 1806. aastal keiser Aleksander I-le saadetud märgukirjas, et Eesti-, Liivi- ja Kuramaa

ja põhjendada valitsuse erakorralisi meetmeid¹². Samamoodi jääb avamata järgnevate impeeriumi sõdade (Krimmi, Vene-Türgi, Vene-Jaapani sõja ja isegi Esimese maailmasõja) taust hoolimata tõsiasi, et neid on senises ajalookirjanduses, isegi Eesti ajaloo üldteostes, üsna põhjalikult käsitletud.

Johannes Semperi poliitilise tegevuse kirjeldamisel 1917. aastal oleks kindlasti abiks olnud näiteks 2001. aastal publitseeritud 1. Eesti Polgu Komitee protokollid, mis koos Ago Pajuri saatesõnaga dokumenteerivad hästi seda valdkonda.¹³ Jakob Ploomi kirjade analüüsi kõrval eeldanuks ka kirjade autori sõjatee kindlakstegemist ja kohanime kaasaajastamist. Üsna ootamatu on Esimese maailmasõja aegse ajakirjanduse käsitlemine ilma tsensuuri toimetehhanismide avamata (kuigi ka selle kohta on viimastel aastatel tuumakaid uurimusi ilmunud). Tiina Kirsi, kogumiku ühes keskses artiklis, ei kohanud kordagi viidet Martyn Lyonsi töödele (küll on neid kasutanud Andreas Kalkun), keda võib

talupoegadel puudub vene talupoegadele omane patriotism. Seda põhjendas ta asjaoluga, et Läänemere provintsid olid pikka aega vabastatud üleriiklikust nekrutikohustusest. Tema arvates oli see „suur poliitiline viga, sest nii jäid eestlased ja lätlased kõrvale tsaaririigi sõjalistest edusammudest” (F. Bienemann, *Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval*, 1902, lk 350–354).

¹² Vt lähemalt: T. Tannberg, *Maakaitseväekohustus Balti kubermangudes 19. sajandi 1. poolel (1806–1856)*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1996; T. Tannberg, *Warten auf Napoleon. Die Landmiliz der Jahre 1806–1807 in den baltischen Gouvernements des Zarenreichs*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2015.

¹³ Vt lähemalt: 1. Eesti Polgu Komitee protokollid 1917–1918. Allikapublikatsioon. (Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost 3.) Koost A. Pajur, T. Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001, lk 38–40 jm.

pidada viimaste aastate üheks mõjukamaks „lihtsate” inimeste kirjade uurijaks, ka ilmasõjaga seoses. Kirss peaaegu ei ava ka analüüsivate tekstide ajaloolist tausta, jättes kõrvale tsensuuri, postikorralduse funktsioneerimise, sõtta mobiliseeritud kontingentide (reservistide, maakaitseväelaste, noorsõdurite jt) erinevuse, tagala ja rinde vahekorrad jm tegurid. Kirss viitab korduvalt A. Langimetsa ehk Aadu Lüüsi käsikirjale Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis, kuid kasutatud kirjanduse loendist ei leia me millegipärast Lüüsi 1957. aastal ilmunud mälestusteraamatut, kus on samuti ilmasõjast juttu.¹⁴

Saatesõnas mainitakse Rahvusarhiivi ühisloomeprojektiga seoses eksitavalt, et selle ettevõtmise eesmärgiks on „perearhiivides leiduvate Eesti ja eestlaste kohta säilinud dokumentide kogumine, säilitamine ja süstematiseerimine” (lk 9–10). Ühisloomeprojekti eesmärgiks on siiski arhiivis talle olevate Esimese maailmasõja aegsete mobiliseeritute nimekirjade sisestamine andmebaasi ja kõigile kättesaadavaks tegemine. Aga kõigil kasutajatel on võimalik ka perearhiivide dokumente andmebaasi lisada.

Lõpetuseks olen igati nõus kogumiku koostajate lootusega, et „siinne kogumik annab inspiratsiooni uute seminaride ja konverentside sünniks Esimese maailmasõjaga seotud representatsioonide kohta eesti kultuuris” (lk 20). Mitmed artiklid (Jüri Kivimäe, Jaan Unduski, Roosmarii Kurvitsa) pakuvad kindlasti laiemat huvi, teised kõidavad kitsamat uurijateringi, kuid ei ole kahtlust, et kokkuvõttes on selle väljaandega ilmasõjaaegse kultuuri uurimine märkimisväärselt sammu edasi astunud.

TÕNU TANNBERG

¹⁴ A. Lüüs, *Talutarest Tartu. Eluradadel nähtut, kuuldut, meelepeetut*. Stockholm: EMP, 1957.

Konfessioon ja kirjakultuur. Confession and the Literary Culture. (Raamat ja aeg. *Libri et memoria* 4.) Koostanud Piret Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2016. 216 lk.

Ajal, mil koolivõrk nüüdisaegses mõttes oli alles välja arendamata, täitis õpetamisinstituutsiooni rolli kirik, kasutades ühise kommunikatsiooniruumi loomiseks raamatut. Raamat võimaldas ideid mitte üksnes efektiivselt levitada, vaid ta ka konstitueeris neid. Trükiõnna abil oli võimalik süsteemselt harida erinevate eelteadmiste ja sotsiaalse taustaga inimesi mitmesugusel tasandil, lihtsa talupoja õpetamise kõrval pühendati palju energiat ka professionaalse eliidi kasvatamisele.

Kuigi reformatsiooni tagajärjel murenes roomakatoliku kirik erinevaid usutunnistusi järgivateks konfessioonideks, mis kõik püüdsid end kehtestada ainsa tõelise kristliku kirikuna, oli ka varauusajal hariduse põhieesmärk tagada ühiste väärtuste ja arvamuste kujundamise kaudu ühiskonna sotsiaalne ja moraalne sidusus.

Piret Lotman sedastab, et eesmärgidelt, organisatsiooniliselt struktuurilt ja õppemeetodeilt ei erinenud protestantlik ja katoliiklik haridussüsteem seejuures kuigi palju. Eesti ajalootraditsioonis on juurdunud müüt, et võlgname oma emakeelse raamatu luterlusele. „Eestikeelse vaimuliku kirjavara sihipärane üllitamine ning põliselanike harimine kuulus luterliku Rootsi Kuningriigi kirikuprogrammi. Mis aga ei välista, et emakeelne kirjutustraditsioon oleks meil välja kujunenud ka katoliiklikus areaalis. Religioossete tekstide tõlkimine ladina keelest rahvakeelde oli reformatsiooni ajal omane kogu Euroopale.” (lk 8)

Eestis toimus reformatsioon võrreldes Süda-Euroopaga valutult. Kuni 1840. aastate usuvahetuseni, mil osa rahvast konverteerus õigeuskku, ei olnud Eestis konkureerivaid koole ega kirja-

vara, mille tõhusust või progressiivsust-reaktsioonilisust võrrelda saaks. Kui Eesti Rahvusraamatukogu toimetiste 15. köide kannab pealkirja „Konfessioon ja kirjakultuur”, siis on paratamatu, et sisu mahub selle alla veidi vägivaldselt. Tegemist on järjekordse tiiptasemel artiklikoguga, kus eesti teadlased, kuus naist ja kaks meest, on avaldanud oma uurimisala praeguse seisuga kokkuvõtteid.

XVII sajand on Tartu ülikooli asutamise tõttu Eesti intellektuaalses ajaloos murranguline. Praegu on selle sajandi uurijaid niivõrd palju ja niivõrd erinevatel teemadel, et Marju Lepajõe arvates oleks võimalik asutada interdistsiplinaarne XVII sajandi uuringute (või Eesti hilishumanismi uuringute) teaduslik instituut, mis võiks olla väga perspektiivikas (lk 193). Kümme aastat tagasi arvasin ma ettevaatlikult, et tase tõuseb tasapisi,¹ taasiseseisvumise ajal oli XVII sajandi uurijaid Eestis ju vaid mõni üksik, ent tegelikult on ühe inimpõlve jooksul toimunud radikaalne muutus.

Tiina Kala annab avaartiklis ülevaate keskaegse Liivimaa kirikliku kirjasõna hulgast ja laadist. Kuna viimastel aastatel ei ole lisandunud olulisi raamatuleide, keskendub autor olemasolevate allikaandmete kriitilisele järelekaalumisele. 1203. aastal käis tsisterts-lane Theoderich koos liivlaste vanema Kaupoga Roomas ja paavst Innocentius III olevat kroonik Henriku teatel nad jutule võtnud ning saatnud Riia piiskop Albertile *bibliotecam beati Gregorii pape manu scriptam*. Gregorius Suure (540–604) eluajal kasutusel olnud raamatušriftis Piibli täistekst oleks tähendanud väga mahukat köidet. Samuti pole usutav, et Innocentius III oleks sellise aarde, kui see tõesti olemas oli, kin-kinud ühele ääremaa piiskopile. Henrik ei olnud käsikirja, millest ta kirjutas,

¹ T. Paul, Tase tõuseb tasapisi. – Sirp 26. X 2007. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/tase-t-useb-tasapisi/>

ilmselt ise näinud, samuti ei olnud vahe- tegemine pühakirjateksti ja selle kom- mentaari või muu pühakirjale toetuva teksti vahel tema kroonika seisukohast oluline (lk 13–15).

Niisiis lugu, et Liivimaa raamatuaja- lugu algab Piibliga, on liiga ilus, et olla õige. Käsikirjalisi Piibli terviktekste Liivimaal säilinud ei ole (lk 22). Ka Liivi- maal säilinud alamsaksa tekstide hulk on usumatult väike. Eestis leiduvates käsikirjades on alamsaksa keel esinda- tud vaid ühe XV sajandi psalmidekom- mentaarina, ühe palveraamatu katkena ja ühe piiblitõlke või -ümberjutustuse fragmentidena, kusjuures ei ole välista- tud, et esimesed neist jõudsid Liivimaale alles pärast reformatsiooni (lk 36).

Mõnel uurijal napib allikmaterjali, teisel on seda küllaga. Kristi Viiding publitseerib Meibomide kogust kaks Oleviste diakoni Andreas Sandhageni kirja kui näited humanistlikust episto- laarkultuurist Eesti- ja Liivimaal. Kokku leidub *Meibomiana's* 530 köidet käsikirjalist materjali: 175 köidet Göt- tingenis ja 355 köidet Hannoveris. 91 köitesse on kogutud korrespondentsi – peamiselt Meibomidele saadetud kirjad mitmesugustelt kaasaegsetelt, aga ka mustandid. Üllitatud kahest kirjast on näha, kui inforohked ja väljenduslaa- dilt avameelsed on tollal Eesti- ja Liivi- maa haritlaste isiklikud kirjad. Viiding resümeerib: „Seetõttu väärivad regiooni varauusaegsete õpetlaste kirjad edas- pidi ... kindlasti süstemaatilist bibliogra- feerimist, üldistamist monograafiana epistolograafia kui kirjandusžanri kohta ja editeerimist kommenteeritud valik- väljaandes” (lk 137).

Jüri Kivimäe publitseerib Georg Mül- leri pärandvaras leidunud raamatute nimekirja, identifitseerib viidatud teo- sed ning kommenteerib neid põhjalikult. Kivimäe ei pea vajalikuks tunnistada Müllerit eestlaseks. Mülleri kogus on 104 teost, mis on samas suurusjärgus teiste XVII sajandi alguskümneni Tallinna vaimulike raamatukogudega. Nagu ka koosseis – sissevaade Mülleri raamatukogusse kinnitab „Euroopa kul- tuuriparadigmas toimunud olulist nihet,

et trükitud raamat muutus 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi algul üpris igapäeva- seks asjaks ning et nende kättesaadavus ka suurtest raamatuturgudest kaugel asuvas vanas hansalinnas Tallinnas oli lihtsam, kui seni on arvatud” (lk 88).

Meelis Friedenthal käsitleb *Acade- mia Gustaviana* rajamisel seal dominee- rinud Petrus Ramuse pedagoogilisi ja maailmavaatelisi seisukohti, millele toe- tus Liivimaa kindralkuberner, Uppsala ja Tartu ülikooli kantsler Johan Skytte. 1632. aasta ülikooli konstitutsioonide antud juhendi kohaselt oli teoloogiapro- fessoritel keelatud pidada metafüüsika ja skolastika alaseid dispuute, „kuna nendest on kunagi võrsunud papistlik vaimupimedus ja needused” (lk 102). Tolle aja väiksemad ja perifeersemad ülikoolid eelistasid loogikas ja retoorikas kasutada ramistlikke printsiipe, kuna lihtsustatud õppekavale toetudes sai kiiresti edasi liikuda kõrgemate ainete õpetamise juurde. Vältitakse teoreetilisi aineid ja pööratakse suurt tähelepanu praktilistele. Praktilisus väljendub siin eelkõige kasulikkuses riigile, kus on vajalik teenistujate retoorikaoskus, aga ka matemaatilised teadmised maa- mõõtmisel, meresõidul, sõjanduses jne. Alates 1640. aastatest hakkab ramism Tartu disputatsioonides järjest väikse- mat rolli mängima ning suureneb Aris- totelese filosoofia käsitlemine.

Aira Vösa tutvustab valgustusteo- loogilisi õpetlastekste baltisaksa kirja- kultuuri osana. Teatavasti erinevalt pietismist ei haaranud valgustus laiuh rahvahulki, vaid tegemist oli üsna kitsa- piirilise ja spetsiifilise, teoloogilisi süva- teadmisi eeldava vooluga. Erinevalt hernhuutlaste maakeelsest harduskir- jandusest olid valgustusteoloogilised traktaadid suunatud saksakeelsele haritud publikule. Artiklis käsitletakse Johann Georg Eiseni, August Wilhelm Hupeli, Jakob Heinrich von Lilienfeldi, Ernst August Wilhelm Hörschelmanni, Gotthard Friedrich Stenderi, Carl Fried- rich Bahrtdi, Johann Nikolaus Tilingi ja Ernst Friedrich Ockeli vaateid. Nende autorite põhjal üldist pilti kokku pan- nes ilmneb, et XVIII sajandi baltisaksa

valgustusteoloogia hõlmas sisult võrdlemisi eriilmelisi tekste. Neis on äratuntavad neoloogia, ratsionalismi, pietismi, spiritualismi, Leibnitsi, Wolffi ja Kanti filosoofia ning prantsuse valgustusteoreetikute mõjud. Baltikumis reageeriti operatiivselt Euroopa vaimsetes keskustes toimunud diskussioonidele ning siin avaldatud tekstidele jätkus publikut nii kodu- kui ka välismaal. Mujal Euroopas pinevusi tekitanud konfessionaalse sallivuse teema ei olnud siinmail kuigi aktuaalne. XIX sajandi alguseks oli valgustusteoloogia saavutanud siinsete luterlike kirikujuhtide poolehoiu. Selle taustal osutus loomulikuks Keiserliku Tartu Ülikooli teoloogiafakulteedi ratsionalistlik profiil XIX sajandi algusaastakümnetel.

Maarahvale määratud kirjavara käsitlevad Kristiina Ross ja Piret Lotman. Ross analüüsib pietistliku kirikulaulu osa eesti keele kirjalikustumisel. Ta kirjeldab, milliseid tulemusi on juba andnud arvutiga tekstikorpuste töötlemine. Kui kõrvutada Piiblit ja lauluraamatut, siis esimeses on kokku 680 527 tekstisõna, lauluraamatus 54 186. Märksõnu on praeguse analüüsi järgi vastavalt 8589 ja 1768. Lauluraamatu keel on selgelt tundelisem (palju hüüdsõnu), ainsuslikum, olevikulisem ja dialoogilisem (suhteliselt palju käskivat kõneviisi ning asesõnu *sina* ja *mina*). Sõnavara haardelt on lauluraamatu keel kitsam ja kompaktsem. Laulude kaudu tuli eesti keelde ka kirjakultuurile omaiseid abstraktmõisteid ja literatuurset fraseoloogiat, mida jutluste ja Piibli keeles ei leidugi. „Sellisena sobisid kirikulaulud hästi sillaks, mis aitas eestlastel jõuda vana suulise pärimuskultuuri juurest uue, sakslaste vahendatud kirjaliku kultuuri omaksvõtuni” (lk 53).

Piret Lotman kõrvutab eestikeelseid luterlike varauusaegseid katekismusi ning vaatleb neid sotsiaalse distsipliini kujundajana. Katekismuse tundmine tähendas nii õige õpetuse teadmist kui ka selle järgi elamist. Martin Lutheri väike ja suur katekismus olid järgnevate katekismuste autorite juhiseks,

kuid vabad loominguliseks ümbertöötluks. Artiklis vaadeldakse katekismuste rahvakasvatustliku sisu rõhuasetusi kahe sajandi vältel, esimestest säilinud katekismustest 1632. aastast kuni Venemaa evangeelsete luterlike kirikute seaduse kehtestamiseni 1832. aastal. Kui ajavahemikul 1525–1703 ilmus 24 eestikeelset katekismust, siis aastail 1715–1800 trükiti neid põhjakeesti keeles 49 ja tartu keeles 15. XVIII sajandil ilmus pietistlikust katekismusest 23 kordustrükki. Kui võtta arvesse, et katekismust trükiti iga kord 5000–6000 eksemplaris, pidi see olema üks sel sajandil loetavamaid eestikeelseid raamatuid (lk 178). Põnev on jälgida, kuidas sisu teiseneb vastavalt valitsevatele vaadetele. XVIII sajandi lõpul ilmunud katekismused eristuvad varasematest põhjalikuma, elukogemuse ja konkreetsete olukordadega seotud selgituste osaga. Tuupimise aeg on minevik, nüüd lähtutakse lugeja arusaamisvõimest. Katekismus hakkab üha enam täitma ka eneseabiraamatu funktsiooni, samuti püütakse usuõpetus siduda silmaringi üldise avardamisega. Pärisorjusest vabastamise ajal muutub oluliseks vastutuse kasvatamine. Piret Lotman võtab kokku: „Vaimulikust kirjandusest alguse saanud keel kulges oma rada, katekismustes sisalduvad põhiväärtused jäid aga kuni viimase ajani meie kultuurilise identiteedi aluseks” (lk 189).

Marju Lepajõe artikkel käsitleb XVII sajandi Eesti kirjakultuuri teoloogilisi aspekte ning hindab uurimise hetke seis. Tunnustades äärmiselt suurt tööd, mida üksikute alade uurimisel on tehtud, osutab ta sellele, et XVII sajandi Eesti vaimukultuuri teoloogiline osa on suurel määral läbi uurimata. „Suurem osa motiive vaimsetes liikumistes paigutatakse praegu humanismi, resp. hilishumanismi ja konfessionaliseerumise üldmõistete alla, mis põhjendaksid justkui kõike, võimaldades ajastu immanentset mõttelist struktuuri uurida ainult ositi, arvestamata dominant. Kui aga tervik on kirjeldamata, siis järeldused, mida tehakse segmentide põhjal,

laienevad ometi tervikule. Seetõttu kannatab järelduste tõeväärtus ning teadus tervikuna.” (lk 194–195)

Häda on selles, et peaaegu kogu teoloogiaalane kirjandus, allikad, millega ülikooli disputatsioonides väideldakse, on üksnes ladina keeles. Mõõdapääsmatult vajalik on pikk õpiaeg, st õpingute jätkamine doktorantuuris. Praegused õppekavad aga on voolitud nii üldiseks, et uurimistöö põhiinstrumentidesse, sh ladina keelde süvenemiseks ei ole neis pärast minimaalset sissejuhatust enam ruumi. „Lootus uurijate järelkasvule on väga väike. Praeguste protsesside jätkudes võib kolmekümne aasta pärast prognoosida tänase öitsengu asemel taas koltnud välja, kuigi paari tippteadlasega – nagu 1980. aastatel.” (lk 200)

Ene-Lille Jaansonini koostatud kataloogi² järgi on Academia Gustaviana perioodist säilinud 183 teoloogiadisputatsiooni, seega 7–8 disputatsiooni aastas, mahuga 8–40 lk. Kui liita siia juurde muud teoloogilised trükised, nt akadeemilised kõned, õpikud, sõnaraamatud, monograafiad, jutlused, siis võib teoloogiliste väljaannete koguarvuks lugeda 286, mis moodustab ligikaudu veerandi ülikooli trükistest ning hõlmab üle 6529 lk. Materjali on siin terveks reaks doktoriväitekirjadeks, kui läheneda valdkondade (piibliteadused, süstemaatiline teoloogia jne), kitsamate teemade, juhendajate jne kaupa (lk 198).

Lepajõe analüüsib ideoloogilisi tõrkeid, mis takistavad selliseid süvauuringuid. Lõpmata ilusasti seletab ta, kuidas hoolimata sellest, et õpetatav liigendub triiviumiks ja kvadriiviumiks, on selle tuum hea ja kurja eristamisvõime kasvatamine. Inimene peab muutma oma mõtlemise suunda; mis on mille pärast? (lk 206) Piret Lotman kordab pidevalt eri katekismusi iseloomustades, et nad on leebes stiilis (lk 175, 176, 181, 182, 184, 186) ning sallivusele õhutavad. Kristiina Ross lõpetab oma artikli südamliku pildiva Lutsu „Kevadest”, kus Tõnissoni ja

Arno sõprus saab kirikulaulude ühisest õppimisest kinnitust (lk 53). Aga kes suudaks Julk-Jüri rehabiliteerida? Andrus Kivirähki „Köstri” lavastus näitab teda laval kogu hiilguses, st ilguses.

Kuidas saaks noore inimese pähe tulla mõte tuupida ladina keelt, et lugeda XVII sajandi teoloogilisi dissertatsioone, kui teoloogia ei kuulu kultuuri alla? Kultuur on tänapäeva humanitaaria võlusõna, kõikehaarav alusmõiste, mis seob ühte esmapilgul kui tahes erinevad teemad ja nähtused. Iga asi võib osutuda mingis mõttes kultuuriliseks. Kui mõne sajandi eest tähendas „kultuur” midagi üpris eriomast ja piiritletut, siis nüüdseks on sellest saanud universaalmääratlus. „Kultuur” on justkui omamoodi jagatud pind, mis võimaldab kõigil humanitaarteadlastel tajuda end osana tervikust, olgu teadlase erialavaldkond milline tahes. Kuid Rein Raua ülikooliõpik „Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriatesse”³ ei maini kordagi, et ka teoloogia on kultuuri üritanud käsitleda mitmes vormis ja kontekstis. Niisugust asja nagu *kultuuriteoloogia* ei ole olemas. Indrek Peedu nuriseb: „...kui ka teoloogia välja jätta (ja seda valikut ilmselt on võimalik õigustada), tuleks vähemasti esitada põhjalik selgitus, miks teoloogilisi arutelusid kultuuri üle ei käsitleta teoses, milles lubatakse anda ülevaade kõigist kultuuriteoreetilistest valdkondadest”.⁴

Paraku, ladina keelt saab korralikult omandada vaid varajases teismeeas. Doktorandi pea seda enam ei võta. Võin omast käest kinnitada – minul ei õnnestunud ei kreeka ega ladina keelt ära õppida. George Orwell meenutab oma koolipõlvest: „Seda ei juhtunud küll kuigi tihti, aga mul on siiski meeles mitu korda, kui mind klassist poole ladina keele lause pealt minema viidi ning kui ma pärast nahatäit sama lause kallale

² E-L. Jaanson, Tartu ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia. Tartu: TÜ Raamatukogu, 2000. 510 lk.

³ R. Raud, Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriatesse. (*Gigantum humeris.*) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, Eesti Keele Sihtasutus, 2013. 456 lk.

⁴ I. Peedu, Kultuuriteooriat piiritledes. – Akadeemia 2017, nr 1, lk 153–154.

asusin. Ja eksivad need, kes arvavad, et sellised abinõud ei aita. Nad täidavad oma ülesannet hästi. Tegelikult ma isegi kahtlen, kas klassikalist haridust on üldse antud või saabki anda ilma ihu-
nuhtlusest. Ka poisid ise uskusid, et sel-
lest on kasu.”⁵

XVII sajandil suutsid siinsed hari-
tud inimesed kirjutada elu jooksul sadu
kirju, kasutades humanistide ladina
kee- ja stiiliideaali, st elegantset stiili-
nivood ning humanistide tüüpilist kirja-
struktuuri (*epistolae mixtae*). Aga miks
peaksid seda ponnistama XXI sajandi

⁵ G. Orwell, Valaskala kõhus. Tlk
U. Uibo. Tallinn: Vagabund, 1995, lk 28.

inimesed, kes suhtlevad virtuaalselt?

Väga mõtlemapanev kogumik. Näi-
tab, kuidas toona elati täiesti teist-
suguses maailmas. Nii nagu „konfes-
sionalism” on mingi veider värk, on
seda e-ajastul ka „kirjakultuur”. Enam
ei piinata Eesti algklasside lapsi, nagu
veel pärast Teist maailmasõda, sundides
neid kogu lehekülge uuesti kirjutama,
kui tindiplekk oli ära rikkunud suure
vaevaga terava otsaga viisnurksulega
kalkkirjas paisutustega peaaegu valmis
saanud kirjatehnika harjutustöö. Kes
seda aega taga nutab?

TOOMAS PAUL

VÄÄRTUSLIK TEADUSRAAMAT

**Lembit Vaba. Sõna sisse minek. (Eesti Teaduste Akadeemia Ema-
keele Seltsi toimetised 73.) Tallinn:
Eesti Teaduste Akadeemia Ema-
keele Selts, 2015. 495 lk.**

Oma auliikme Lembit Vaba juubeli
puhul on Emakeele Selts välja and-
nud tema artiklikogumiku „Sõna sisse
minek”. Raamatusse on Lembit Vaba
valinud aastail 1989–2015 valminud
47 kirjatööd, jagades need kolme ossa:
„Balti-läänemeresoome keelekontaktid”
(lk 13–206), „Läti-eesti-liivi ja eesti-
liivi-läti kontaktid” (lk 207–334) ning
„Sõnal on sõlmed sees” (lk 335–442).
Peale eestikeelsete tekstide on kogumi-
kus 12 saksakeelset ja nii soome, läti
kui ka inglise keeles üks artikkel. Need
teadustööd on varem ilmunud umbes 20
ajakirjas või raamatus, kusjuures kokku
üle poole kas Keeles ja Kirjanduses (15
artiklit) või *Linguistica Uralica*s (10).
Raamatu lõpetavad artiklites kasutatud
lühendite (lk 423–428), kirjanduse (lk
429–471) ja võrgumaterjalide nimestik
(lk 471–472) ning Lembit Vaba aastail
1973–2015 ilmunud tööde loetelu (lk
473–495). Juhiksin tähelepanu ka raa-
matu tagakaanetekstile, kust saab sel-

gust, miks raamatul on just niisugune
pealkiri.

Lembit Vaba kaks varasemat teadus-
raamatut „Läti laensõnad eesti keeles”
(Tallinn: Valgus, 1977) ja „Uurimusi
läti-eesti keelesuhetest” (Tallinn–Tam-
pere: Eesti Keele Instituut, 1997) kes-
kendusid läti laenudele ja kontaktidele,
siin tutvustatavas raamatus aga on esi-
plaanil neist vanemad balti-läänemere-
soome sidemed. Raamatu ja selle esi-
mese osa juhatab sisse põhjalik, algselt
2011. aastal Keeles ja Kirjanduses aval-
datud artikkel „Balti laenude uurimine
avab meie kauget minevikku”. Selles
antakse ülevaade balti keeltest ja balti-
läänemeresoome kontaktide iseloomust
ja nende uurimisloost ning laenude
kronoloogiast, häälikustruktuurist, eri-
vanuselistest kihistustest ja tähendus-
rühmadest jmt, aga samuti läänemere-
soome keelte balti laenude tähtsu-
sest balti keelte häälikuloo uurimisel.
Enam-vähem samu teemasid käsitleb
kokkusurutumalt ka teine, ingliskeelne
artikkel, mis põhineb 2010. aastal XI
fennougristide kongressil peetud ette-
kandel. Esimese osa ülejäänud artik-
lid on peale mõne üksiku ilmunud juba
enne 2010. aastat. Niisiis on nad lisaks

teiste uurijate panusele ja Lembit Vaba veel varasematele töödele samuti olulisel määral nende kahe üldistava artikli aluseks. Ometigi võib väita, et selle raamatu kontekstis moodustavad need 26 artiklit vastupidi justkui kahe ülevaate laienduse.

Nii laiendavad ja täpsustavad seisukohta, et balti laene esineb küllaltki tihti tähendusrühmiti, artiklid „Balti laenuid läänemeresoome maastikusõnavaras”, „Balti fragment eesti mesindussõnavaras”, „Kolm eventuaalset balti verbi laenu läänemeresoome keelte lõunarühmas: *kurtma*, *kõngema*, *kärvama*”, „Kust on tulnud meie *langud*?”, „*rend* ja *laud*. Kisklauast söögilauaks”. Osa mainitud artikleist rõhutab ka laenude levikuandmete olulisust, mida käsitleb veel artikkel „Über eine Wortgruppe baltischer Herkunft mit südeestnischen Verbreitung” („Ühest balti päritolu lõunaeeetilise levikuga sõnarühmast”). Seisukohale, et balti laenudes ilmnevad teatavad kindlad häälikulised ja fonotaktilised seigad, annavad üksikasjalikumalt kinnituse artiklid „Sõnasiseses Cm-järjendiga baltismid *välmas* ja *värm*”, „Heinrich Gösekeni sõnaraamatu *hermet* ja *hürn*”, „Lms *pahmas* balti päritolust”, „Ee *varn*, sm *vaarna* jt. võimalikust balti algupärast”, „Zu den baltischen m-Deverbalen in den ostseefinnischen Sprachen” („Balti m-tunnuseliste verbaalnoomenite laenamisest läänemeresoome keeltesse”), „Über die baltische Herkunft von est. *rühm* und seine ostseefinnischen Entsprechungen” („Sõna *rühm* ja selle läänemeresoome vastete balti päritolust”), „*vagel* – kas etümoloogiline umbsõlm?” jt. Üsna mitu juba mainitud artiklit juhivad tähelepanu ka sellele, kui olulist infot annavad läänemeresoome balti laenuid balti keelte häälikuajaloo kohta, otsesemalt võib lisaks muule sellest lugeda näiteks artiklitest „Ostseefinnisches *meri* 'Meer' – doch ein baltisches Lehnwort” („Läänemeresoome *meri* on ikkagi balti laensõna”) ja „Kust on tulnud meie *langud*?”.

Lembit Vaba artiklid paistavadki silma selle poolest, et nad on väga üksik-

asjalikud, neis on alati esitatud käsitletavate läänemeresoome sõnade ning nende läti ja leedu vastete ammendav loetelu ja analüüs, aga samal ajal on ka iga üksiksõna käsitus (*singas*, *katt*, *näri*, *keris*, *käblik*, *kähr*, *rahe*, *õisvesi*) seostatud eespool mainitud laiemal häälikulise, semantilise ja geograafilise taustaga. Niisviisi on tema artiklikogumik – peale selle, et teeb kokkuvõtte 27 aasta tööst – ühtlasi läänemeresoome balti laenude uurimise ja avastamise käsiraamat.

Kogumiku teine osa „Läti-eesti-liivi ja eesti-liivi-läti kontaktid” algab artikliga „Kuidas läti-eesti keelekontakt on mõjutanud eesti murdekeele grammatikat ja sõnamoodustust”, kust selgub, et läti mõju on olnud tugev või tuntav Leivu ja Lutsi keelesaarte murrakus, teiste eesti murrete puhul aga piirdunud peamiselt ainult Lätiga piirnevate Hargla, Karula ja Rõuge kihelkonnaga. Kolmes artiklis vaadeldakse, kuidas on läänemeresoome keeled mõjutanud läti keelt. „Läti keel läänemeresoome luubi all” annab läti keele ja selle ajaloo lühiiseloostuse ning vaatleb läänemeresoome (liivi ja eesti) mõju ja laene ning läänemeresoome-läti ühisarenguid nii foneetika, morfoloogia, sõnamoodustuse kui ka süntaksi tasandil. Läänemeresoome laensõnu ja läänemeresoome-läti sõnavaralisi seoseid üldisemalt käsitlevad artiklid „Über Probleme bei der Erforschung der ostseefinnisch-lettischen lexikalischen Beziehungen” („Läänemeresoome-läti leksikaalsete suhete uurimise probleemidest”) ja „Kā tālāk? Dažas domas par Baltijas jūras somu valodu aizguvumu pētišanu latviešu valodā” („Kuidas edasi? Mõningaid mõtteid läti keele läänemeresoome laenude uurimisest”). Ehk oleks võinud kaaluda selle artikli eesti keelde tõlkimist? Mõni algselt soome või saksa keeles ilmunud artikkel on ju tõlgitud (või avaldatud nende tõlkimiseelne eestikeelne variant?), aga neid keeli mõistetakse Eestis ometi paremini kui läti keelt. Tegemist on küll teadusraamatuga, kuid võib arvata, et ta äratav ka laiemat huvi ja et nii mõnigi lugeja tahaks rohkem teada just seda, kuidas eesti

keel läti keelt on mõjutanud. Olgu nii siis artikli tutvustamiseks esitatud siin vahepealkirjade tõlked: „Kas laenud või substraat?“, „Kas häälikuasendused on järjekindlad?“, „Baltisaksa keel vahendajakeelena“, „Häälikuasendused laenuallika ja laenamisaja fikseerijana“, „Lõuna-eesti murrete läti kontaktid“, „Võtmesõna *kreevinid*“, „Mida ikkagi deskriptiivsõnadega peale hakata?“. Sõnavara-teemaga on seotud ka kolm retsensiooni: „Mis on läti meteoroloogilises sõnavaras pärit läänemeresoome keeltest ja vastu-pidi“ analüüsib Benita Laumane 2005. aastal avaldatud vastavasisulist mahu-kat uurimust, „Liivi keel elab edasi läti slängis“ tutvustab 2005. aastal ilmunud läti slängi sõnastikku põhiliselt liivi keelest lähtudes ja „Läti slängi sõnaraa-matust eesti slängi(uurimise) taustal“ – 2006. aastal ilmunud sõnaraamatut eesti keelt silmas pidades. Otsesemalt liivi keele kesksed on „Kura kaja liivi keeles“, millest ilmneb liivi keele olu-lisus XVII sajandi alguseks hääbunud kura keele häälikuehituse ja sõnavara uurimisel, ning kogumiku selle osa ainuke üksiksõna käsitus, milles esi-tatakse liivi adverbile *paldin* 'praegu, nüüd' läti etümoloogia. Teistest artik-litest eristub mõneti oma teema poo-lest „Eesti-läti kakskeelsusest Valgas. Vaade ajalukku“, kust saab teavet ka Valga ajaloo ja eesti-läti etnilise piiri kujunemise kohta.

Raamatu kolmas osa „Sõnal on sõl-med sees“, kuhu Lembit Vaba on koon-danud sõnavara ja selle päritolu uurimi-sega seotud üldisemaid käsitlusi, algab saksakeelse artikliga, milles analüüsi-takse eesti keele näitel läänemeresoome laensõnavaras toimunud sõnaalguliste konsonantühendite asendusi (ühe või kahe konsonandi väljajätt, vokaali lisamine). Selle teemaga haakub ka raamatu esimese osa artikkel „Ergän-zungen zur Substitution des baltischen

wortanlautenden *st“ („Täiendusi balti sõnaalgulise *st asendamise kohta“). Sõnasiseste konsonantidega tegeleb kaks artiklit, vastavalt nasaalide ning *r*-i kao ja lisandumisega nii meie oma sõnavaras kui ka laenudes. Artikkel „Need tüütud putukad“ võtab vaatluse alla tähendusrühma, kus on suurel hul-gal laensõnu: kirja- ja murdekeeles on indoiraani, balti, läti, vene, (alam)saksa, rootsi, soome, võib-olla poola ning piibli-tõlgetes ka heebrea päritolu putuka-nimetusi. Mitmes artiklis esitatakse taas sõnaetümoloogiaid: *saba* (k.a selle tuletised), *sarn*, *sarnane*, *sülem*, *kusal*, *räni*, *kreml*. Selle teema ja kogu raa-matu viimaseks artiklik on „Sõna sõl-med. Etümoloogilisi märkmeid *üksed* jt. 'tuulamata vili' kohta“, kus arutletakse mõne sellise sõna päritolu üle, mille laenuallikas ei ole üheselt selge.

„Sõna sisse minek“ annab Lembit Vaba viimase paari aastakümne teadus-tööst mitmekülgse ülevaate. Ent on väga loomulik, et tema töö jätkub, pärast selle raamatu trükkandmist on ilmunud tal mitu kirjutist nii Keeles ja Kirjanduses kui ka mujal, sealhulgas läänemere-soome balti laenude olulisest rollist balti vokaalisüsteemi arengu selgitamisel¹ ning sõna *lõõts* etümoloogia², mis on eri-lise tähtsusega avastus, sest pakub lisa-toe sõna *mets* balti päritolu kinnituseks.

VÄINO KLAUS

¹ L. Vaba, Leisten die Baltismen in den ostseefinnischen Sprachen einen Beitrag zur Klärung der Entwicklungsetappen von balt. *ei? – *Linguistica Uralica* 2016, kd LII, nr 1, lk 26–31.

² L. Vaba, Über eine mögliche baltische Herkunft von frühostfi. *lēcča 'Blasebalg'. – *Linguistica Uralica* 2016, kd LII, nr 3, lk 161–167.

IN MEMORIAM OJÄRS BUŠS

28. IV 1944 – 3. I 2017

*Foto Toms Grinbergs (Lāti ūlikooli pressi-
keskus).*

Lahkunud on vāljapaistev lāti keele-
teadlane, balti ja lāānemesosooe keele-
kontaktide ning kohanimele viljakas
uurija Ojārs Bušs.

Ojārs Bušs sūndis Krimulda val-
las, ajalooliselt liivlastega asustatud
alal, mis Liivimaa Henriku kroonikas
kannab nime Cubbesele. Keeleandeka
noormehe, tulevase keeleteadlase tut-
vus lāānemesosooe keelte ja kultuu-
riga algas Leningradi ūlikoolis, kus ta
1967–1972 ōppis soome filoloogiat Paul
Ariste ōpilase, prof Zinaida Dubrovina
kāe all. Pārast ūlikooli lōpetamist sai
Ojārs Bušs ametisse Lāti TA Keele ja
Kirjanduse Instituuti (alates 1991 Lāti
Ūlikooli Lāti Keele Instituut), kus tāitis
erinevaid tōōulesandeid. 1992–1999 ja
seejārel alates 2004. aastast oli ta insti-
tuudi asedirektor.

1980. aastal kaitses Ojārs Bušs kan-
didaaditōō, milles analūūsis tānapāeva
lāti kōnekeeles funktsioneerivaid ger-
manisme. 1994. aastal omistati Ojārs
Bušsile habilitēeritud doktori kraad
humanitaarteadustes artiklisarja „Lāti
sōnavara pāritolu, ajalugu ja tānapāeva-
kasutus” eest.

Ojārs Buši teadustōō oli mitmepalge-
line ja intensiivne. Tema huvideringis oli
esiplaanil kōnekeeles sōnavara ja nime-
uurimine, kuid ta avaldas kirjutisi ka
lāti keele morfoloogia, sūntaksi, seman-
tika, terminoloogia, keelekultuuri,
keelepoliitika jm valdkonnast. Teadlase
publitseerimisviljakus oli erakordne:
tema keeleteaduslike publikatsioonide
arv ūletab poole tuhande piiri, neid on
avaldatud paljudes Euroopas kōneldud
keeltes, sh lāti keele kōrval vene, ing-
lise, saksa, leedu, eesti, soome ja ungari
keeles.

Koos noorema kolleegi Vineta Ernst-
sonega avaldas Ojārs Bušs lāti slāngi
sōnaraamatu „Latviešu valodas slenga
vārdnīca” (2006), mis kajastab lāti slāngi
sōnavara ja fraseoloogiat viimase 60–70
aasta jooksul. Slāngisōnadele lisatud
etūmoloogiad on andnud ja ūha annavad
innustavaid ideid eesti sōnavara pārit-
olu vāljaselgitamiseks.

Jātkuvalt tundis Ojārs Bušs huvi lāti
keeles lāānemesosooe pāritolu leksi-
kaalsete laenule vastu. Nimetame siin-
kohal artikleid „Lāti leksikaalsed lāāne-
meresooepārasused: uurimisluhu ja
tulevikuvāljavaused”¹ ning „Lāti leksi-

¹ O. Bušs, Latviešu valodas leksiskie so-
mugrismi: izpētes vēsture un perspektīvas.
– Latvijas Universitātes raksti 746. Valod-
niecība. Latvistika un somugristika, 2009,
lk 27–34.

kaalsetele läänemeresoomepärasustele mõeldes (lähtepositsioon ja loendi fragment *ai! – ašķi*)².

Eriti tähelepanuväärne on Ojārs Bušši uurimistegevus onomastika vallas. Ojārs Bušš oli Jānis Endzelīnsi alustatud hiigeltöö, Lāti kohanimede sõnaraamatu „Latvijas vietvārdu vārdnīca” jätkajaid: ta oli sõnaraamatu vastutav toimetaja ning koos kolleegidega selle koostaja ja toimetaja: ajavahemikus 2003–2013 on trükkis ilmunud selle erakordselt tömahuka ettevõtmise neli köidet. Ojārs Bušš uuris tulemusrikkalt läänemeresoomede päritolu kohanimedid Lātis, milleks tal oli soliidne ettevalmistus. Sellest annavad tunnistust arvukad kirjutised, millest mainigem siinkohal vaid mõningaid: „Lāti onomastika vaidlusküsimus: *Paun*-algulised kohanimed”³, „Läänemeresoomepärasusi Lāti toponüümias: kokkuseadmata loendi täiendamise võimalused”⁴, „Soome-ugri mõju Lāti kohanimedele: uurimise ajalugu ja praegused ülesanded”⁵, „Dundaga piirkonna liivipäraseid oronüümid (mäenimed) Juris Plāķisi Lāti kohanimede publikatsioonis”⁶. Lāti kohanimeuurijatele on tõsiseks väljakutseks silbisese tautosüllaabilise ühendiga *-an-*, *-en-*, *-un-* jөнenimede päritolu. Ojārs Bušš käsitles seda nähtust korduvalt,

sh artiklites „Hüdronüümi Venta toponüümiline taust Soomes”⁷, „Lāti tautosüllaabiliste ühenditega potamonüümid. Soomeugrismide probleem”⁸ jmt. Ojārs Bušši uurimistulemused osutavad, et tautosüllaabilisi ühendeid sisaldavate jөнenimede kontsentratsioon on suurim Põhja-Kuramaal, mida ta on seletanud tõigaga, et nimetatud piirkonna nimeloomesse on oma panuse andnud nii baltlased (võib-olla kuršid) kui ka soomeugrilased. Koos nimeuurijast kolleegi Laimute Balodega avaldas Ojārs Bušš 2015. aastal Lāti olulisemate kohanimede päritolu käsitleva sõnastiku „No Abavas līdz Zilupei. Vietvārdu cilmes isā vārdnīca. From Abava to Zilupe. The origin of Latvian geographical names”. Selles raamatus on läänemeresoomede aines-tikku kaasatud rohkem kui 30 kohanime analüüsis. Usaldusväärse teejuhina Lāti nimemaastikul pakub see raamat rohkelt avastavat ja mõtteid ärgitavat ainet ka Eesti nimeuurijatele.

Ojārs Bušš võttis korduvalt sõna ajakirjas Keel ja Kirjandus. Ajakirja üllitatud „Muutuva keele” sarjas selgitas teadlane Eesti lugejale tänapäeva lāti keeles toimuvate muutuste põhjusi ja suundumusi, rõhutades valdkondi, kus lāti ja eesti keeles praegusajal toimuvates protsessides võib täheldada kõige rohkem rööpsusi.⁹ Ojārs Bušš tervitas elavalt eesti-lāti ja lāti-eesti sõnaraamatute ilmumist 2015, märkides: „Naabrist on raske aru saada, kui sa ei kuule, mida ta ütleb, naaberrahvast on raske mõista, kui sa ei oska tema keelt. Aga keele omandamiseks on hädasti vaja sõnaraamatuid.”¹⁰

Hinnatud õppejõuna luges Ojārs Bušš

² O. Bušš, Par latviešu valodas leksisko somugrismu inventarizāciju domājot (nostādnes un saraksta fragments *ai! – ašķi*). – Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis. A daļa, 2010, kd 64, nr 3–4, lk 90–100.

³ O. Bušš, Eine Streitfrage der lettischen Namenkunde (Ortsnamen mit *Paun*-). – Baltistic: Aufgaben und Methoden. Toim A. Bammesberger. Heidelberg, 1998, lk 371–376.

⁴ O. Bušš, Somugrismi Latvijas toponimijā: Nesastādītā saraksta papildināšanas iespējas. – Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti. Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, lk 121–129.

⁵ O. Bušš, The Finno-Ugric influence on the Latvian place names: the history of the research and current challenges. – Yearbook of Finno-Ugric Studies 2015, nr 2, lk 50–56.

⁶ O. Bušš, Dundaga parish oronyms (hill names) of Livonian origin in Juris Plāķis' Latvian toponym publication. – ESUKA – JEFUL 2014, kd 5, nr 1, lk 243–250.

⁷ O. Bušš, Hidronīma *Venta* toponimiskais fons Somijā. – Baltu filoloģija 1996, nr 6, lk 40–42.

⁸ O. Bušš, Latvijas potamonīmi ar tautosillabiskajiem savienojumiem. Somugrismu problēma. – Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003, lk 182–189.

⁹ O. Bušš, Keel muutub ka Lātimaal. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 8, lk 516–521.

¹⁰ O. Bušš, Sõnaraamat või/ja eksperiment. – Keel ja Kirjandus 2015, nr 10, lk 744.

Läti ülikoolis fennougristikaalaseid kursusi „Sissejuhatus fennougristikasse” ning „Üldine ja soome-ugri onomastika”. Ta oli arvukate teadustööde juhendaja, Daugavpils ja Liepāja ülikooli kaitsmisnõukogu liige, hinnatud ekspert erialaga seotud komisjonides. Ojārs Bušs on kirjutanud Läti entsüklopeediale ja perioodilistele väljaannetele artikleid soome ja liivi keelest, liivi keele jälgedest läti keeles ja Läti kohanimestus. Teadlane oli aktiivsemaid keeleteaduse saavutuste populariseerijaid Läti kirjasõnas. Liivi-eesti-läti ja eesti-läti sõnaraamatu koostajatele olid hindamatud tema retsensendimärkused ja näpunäited. Ojārs Bušs osales teadustegevuse korraldus-

töös konverentside toimkondade esimehe või liikmena, oli Rahvusvahelise Onomastikaseltsi (ICOS) liige, samuti ÜRO kohanimeekspertide (UNGEGN) eksonüümide töörühma liige. Lätis on Ojārs Bušsi teaduslik tegevus leidnud korduvalt autasustamist. Ojārs Bušsi kodanikujulgust Läti Vabariigi iseseisvuse kaitsmisel on tunnustatud 1991. aastal barrikaadidel osalenu mälestusmärgiga.

Ojārs Bušsi lahkumisega kaotasime andeka keeleteadlase ning tähelepaneliku ja siira Eesti sõbra.

VALTS ERNŠTREITS,
LEMBIT VABA

LÜHIKROONIKA

• 2. ja 3. märtsil peeti Jõgevamaal Voore puhkekeskuses folkloristide talvekonverents „Folkloor ja avalikkus”. Esi-nesid Elo-Hanna Seljamaa („Folkloori ja folkloristika avalikust kuvandist”), Mari Sarv („Rahvaluulekogud avalikkuse teenistuses”), Eda Kalmre („Kellele kuuluvad meie ajalugu ja kohanimed? Võnnu näide. Folkloristina haldusreformi keskel”), Ljudmila Lobanova („*Остались от оленя рожки да ножки или Легенда об олене в современной фольклорной традиции вишерских коми*”), Anatoli Panjukov („Феномен самосборки в фольклоре”), Anastasiya Fiadotava („Sharing humour within a family in the digital age: A case study of Belarusian dyadic traditions”), Anu Korb („Siberi eestlased: kogukond, uurija ja avalikkus”), Merili Metsvahi („Esimese öö õiguse teema 1910. ja 1920. aastate Eestis”), Mare Kõiva („*25 minutid tarkade majas*”), Pille Kippar („Ava-nemine: 20. sajandi teise poole rahvusvahelistest folkloorisuhetest”), Liisa Granbom-Herranen („Proverbs are a part of common language”), Antti Lindfors („Performance of moral accountability and the ethics of satire in stand-up comedy”), Bárbara Galarza („*The Crazy Man from War* in the context of folk

therapy: A case study of a storytelling event from Argentina”), Mihály Hoppál („Some aspects of shamanism”), Mall Hiimäe („Rahvakalendri elust ja elushoidmisest”), Piret Paal („Palliatiiivravi ja meediamõjuline eutanaasiafantaasia patsientide narratiivides”), Liisi Laineste, Anneli Baran („Süljest ja südamest. Kujundkõne *Tujurikkuja* (2015) kommentaarides”), Anastasiya Astapova: („Self-reflexive metaphors among refugees in Estonia”), Ulla Savolainen („Understanding silence: Interplay of personal and public memories of the internment in Finland”) ja Baburam Saikia („Belief and politics in institutionalized system of Neo-Vaishnava religion: A study on the image of Sattra in contemporary Assam”).

• 8. märtsil Tallinnas toimunud Hõimuklubi õhtul vaatles Riho Grünt-hal A. J. Sjögreni ja M. A. Castréni XIX sajandil toimunud Siberi uurimisreiside tähendust nii akadeemilise elu kui ka rahvusliku identiteedi kujunemise seisukohast.

• 8. märtsil korraldati Eesti Kirjan-dusmuuseumis Eesti-uuringute Tipp-keskuse biograafika töörühma seminar, kus Aija Sakova pidas ettekande „Mäle-

tamise poeetika: Ene Mihkelson, Christa Wolf, Walter Benjamin”.

- 8. märtsil viis Kaisa Ling Tartu loodusmajas läbi viimase, 10. looduskirjanduse seminari, kus esines Mehis Heinsaar.

- 10. märtsil anti Tallinnas kätte Keele ja Kirjanduse 2016. aasta parimate artiklite auhinnad. Sõnavõttudega esinesid laureaadid Madli-Johanna Maidla („Vallanimed 1930. aastate valla-reformis”), Aivar Pöldvee („Helme lange-mine”) ja Kairit Kaur („Anna Sophie ja Gustav Adolf Stackelbergi Euroopa-reisist 1797–1799”). Janek Kraavi artik-lisse puutuval teemal („Transgressiivse kirjanduse poeetikast”) esines Johanna Ross.

- 14. märtsil korraldati Tallinnas Rahvusraamatukogus emakeelepäeva seminar „Kas emakeelele lüüakse hinge-kella?”. Üles astusid soome keeletead-lane Pirkko Nuolijärvi („Niinimetatud väikeste keelte elu selles maailmas”), kirjandusteadlane Pille-Riin Larm („Mida on meil õppida 1857. aastast?”), kirjanik Andrei Hvostov („Omariiklus ja rahvuskultuur – kas liiga suur koo-rem?”), kodanikuaktivist Sergei Metlev („Kuidas me ei kasuta võimalust eesti keelt suuremaks teha”), ajakirjanik Rain Kooli („Mürk või ravim – meedia roll väi-kekeelte elus püsimises (Soome ja Eesti näitel”) ning kirjanik ja diplomaat Jaak Jõerüüt („Gustav Suits, Ernest Heming-way ja meie”).

- 15. märtsil toimus Valga Muuseu-mis sümpoosion „Naine kui kangelane”. Kõnelesid Merili Metsvahi („Eesti naine aastal 1200 – mida me temast teame?”), Johanna Ross („Naine nõukogude eesti naissõjaromaanis”), Mare Kõiva („Hiid-naised ja kangelased”), Loore Martma („Kangelanna kodus, metsas ja turba-väljal”) ning Fideelia-Signe Roots („Naine kui kangelane”).

- 15. märtsi peeti Eesti Keele Insti-tuudis seminaril kodanikuteadusest ja rahvahankest (ingl *crowdsourcing*) ehk vabatahtlike abi kasutamisest keele-teaduses ja selle rakendustes kaks ette-kannet: Jelena Kallas ja Maria Tuulik „Rahvahange leksikograafias ja keele-õppes” ning Ene Vainik „Kodanikutea-dusest Eesti Keele Instituudis”.

- 17. märtsil kuulutati Vändra Güm-naasiumis välja Aasta keeletegu 2016 laureaadid. Peaauhinna pälvis EKI väljaanne „Eesti kohanimeramat” ja rahvaauhinna Säutsupääsuke Keit Vilmsi kalambuuriid sotsiaalmeedias.

- 21. märtsi Eesti Kirjandusmuu-seumi teisispävaseminaril kõneles Niko-lai Antropov valgevene traditsioonilise vaimse kultuuri tähenduslike elemen-tide kaardistamisest. 1980.–1990. aas-tatel kogutud arhiivimaterjalide toel on algatatud Valgevene etnolingvistilis-folkloristliku atlase koostamise projekt.

- 23. märtsil toimus Tartus Akadee-milise Rahvaluule Seltsi kõnekoosolek. Kavas oli kaks ettekannet: Riho Viigi „Folkloor ja avalikustuv kavalusmenet-lus” ning Pille Kippari „Pühendusega raamat minu riiulil”.

- 24. märtsil peeti Tallinnas Ema-keele Seltsi aastakoosolek. Akadeemilise ettekande „Millest räägib hää!” pidas Hille Pajupuu. ES-i teadussekretär Killu Paldrok andis ülevaate Emakeele Seltsi 96. tegevusaastast. Üldkoosolek valis seltsi juhatuse ettepanekul auliik-meks Tiiu Erelti, vastu võeti üheksa uut tegevliiget. Valiti uus ES-i juhatuse: Helle Metslang (esimees), Jüri Valge (abiesimees), Jüri Viikberg (abiesimees), Reili Argus, Kersti Lepajõe, Miina Nor-vik ja Karl Pajusalu.

- 29. märtsil toimus Eesti Kirjandus-muuseumis Maarja Hollo juhatusel kir-jandusteooria seminar, kus arutati Wal-ter Benjamini käsitlust mäletamisest.

Õiendus

Tehnilistel põhjustel jäi Keele ja Kirjan-duse k.a märtsinumbriks ilmunud Eda Kalmre artiklist osa teksti välja. Ter-viklikku artiklit saab lugeda meie kodu-lehelt: keeljakirjandus.ee

ÕNNITLEME!

5. IV **Henn-Kaarel Hellat**, kirjanik – 85
 Jaan Ross, muusikateadlane – 60
6. IV **Viljo Anslan**, meremees, kirjanik – 80
8. IV **Reet Neithal**, kirjandusteadlane – 75
 Kristi Salve, folklorist – 75
19. IV **Ellen Uuspõld**, keeleteadlane – 90
20. IV **Tiiu Erelt**, keeleteadlane – 75
22. IV **Aino Pervik**, kirjanik – 85

KOLLEEGIUM

Epp Annus, Martin Ehala, Cornelius Hasselblatt, Tiit Hennoste, Eda Kalmre, Johanna Laakso, Helle Metslang, Sirje Olesk, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Märt Väljataga, Haldur Õim

TOIMETUS

Peatoimetaja	Johanna Ross johanna@keeljakirjandus.ee
Keeleteadus	Maria-Maren Linkgreim maren@keeljakirjandus.ee
Kirjandusteadus	Brita Melts brita@keeljakirjandus.ee
Kultuurilugu, folkloristika	Mall Jõgi mall@keeljakirjandus.ee
	Vivian Siirman vivian@keeljakirjandus.ee
Tegevtoimetaja	Tiina Hallik tiina@keeljakirjandus.ee
Tehniline toimetaja	Astrid Värv astrid@keeljakirjandus.ee

TOIMETUSE AADRESS

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Telefon 6449 126
<http://keeljakirjandus.ee>

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida telefonil 6177 717 või võrguaadressil <http://tellimine.ee/ajakirjad/keel-ja-kirjandus>

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi ja Norra Teadusandmete Keskuse registrisse ERIH PLUS, andmebaasidesse Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopus (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory, digitaalarhiividesse CEEOL (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR (Eesti Rahvusraamatukogu) ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography”.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.
Trükk: AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn.

CONTENTS

ENEKEN LAANES. Translated into the language of trauma: transcultural patterns of memory observed in Estonian memoirs of the Gulag and deportation	241
DAVID OGREN. The influence of the finite verb on object case in the Estonian <i>da</i> -infinitive object construction	258
KATRE KIKAS. Folklore collecting in an epistolary context: Helene Maasen's letters to Jakob Hurt	272
LĪVA BODNIECE, AUDRONĖ KUČINSKIENĖ, MARIA-KRISTIINA LOTMAN. Greek proper names in ancient-literature textbooks on the example of Baltic countries	291

MISCELLANEA

NEEME NÄRIPÄ. When everything is terribly wrong. Classical philology – useful and useless	305
---	-----

BOOKS

CORNELIUS HASSELBLATT. The prison of Love: Eeva Park's novel „Pet paradise” (Eeva Park. Lemmikloomade paradiis. [Tallinn:] Verb, 2016)	307
KRISTIINA ROSS. A seminal text for Estonian poetry: the „Buch von der Deutschen Poeterey” (1624) by Martin Opitz now in Estonian (Martin Opitz. Raamat saksa luulekunstist. Saksa keelest tõlkinud Kai Tafenau. Värsid tõlkinud Maria-Kristiina Lotman. Kommenteerinud Kai Tafenau ja Maria-Kristiina Lotman. (Bibliotheca Artis Poeticae.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2016)	309
TÕNU TANNBERG. War as a cultural step for peoples: papers on some cultural repercussions of WW I in Estonian culture (Esimene maailmasõda eesti kultuuris. Koostanud Mirjam Hinrikus, Ave Mattheus. (Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 17.) Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2015)	312
TOOMAS PAUL. Those were the days: reflections on confession and literary culture (Konfessioon ja kirjakultuur. Confession and the Literary Culture. (Raamat ja aeg. Libri et memoria 4.) Koostanud Piret Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2016)	316
VÄINO KLAUS. A substantial collection of studies: 47 papers by etymologist Lembit Vaba from 1989–2015 (Lembit Vaba. Sõna sisse minek. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 73.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2015)	320

REVIEW	323
--------	-----

Tekstis kasutatud lühendeid:

EKI = Eesti Keele Instituut; **EKLA** = Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline Arhiiv; **f** = fond; **H** = J. Hurda kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis; **I** = leht; **m** = mapp; **TÜ** = Tartu Ülikool.

Keeled: **ee** = eesti; **ingl** = inglise; **lms** = läänemeresoome; **sm** = soome.

JÄRGMISTES NUMBRITES

- Geokriitikast Peipsi järve näitel
- „Jangal-maa” ja mansi eepika
- Vestluskavatsused hingamismustris

2.80 eurot

ISSN 0130-1441
e-ISSN 2346-6014

9 770131 144034 04